

100

TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN YÜZÜNCÜ YILI

Değişen Dünyada Diplomasi: Uluslararası İlişkiler Üzerine Güncel Konular

Editör
KAHRAMAN SÜVARI

BİDGE Yayınları

Değişen Dünyada Diplomasi: Uluslararası İlişkiler Üzerine Güncel Konular

Editör: Dr. Kahraman SÜVARİ

ISBN: 978-625-372-294-4

1. Baskı

Sayfa Düzeni: Gözde YÜCEL

Yayınlama Tarihi: 09.08.2024

BİDGE Yayınları

Bu eserin bütün hakları saklıdır. Kaynak gösterilerek tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında yayıncının ve editörün yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Sertifika No: 71374

Yayın hakları © BİDGE Yayınları

www.bidgeyayinlari.com.tr - bidgeyayinlari@gmail.com

Krc Bilişim Ticaret ve Organizasyon Ltd. Şti.

Güzeltepe Mahallesi Abidin Daver Sokak Sefer Apartmanı No: 7/9 Çankaya / Ankara

İçindekiler

GİRİŞ	4
“Rus Dünyası”nın Rus Dış Politikasında Artan Önemi Üzerine Bir Değerlendirme.....	6
Ayşegül KETENCİ.....	6
Türk Dış Politikasında Kriz Yönetimi: Mavi Marmara Krizi.....	25
Ayfer Erdoğan ŞAFAK	25
Doğu ile Batı Arasında Denge Arayışı: Türkiye’nin Soğuk Savaş Sonrası Orta Doğu Politikasının Evrimi	60
Harun ARAS	60
Türkiye'deki Suriyeli Sığınmacılar: Uluslararası Göç Hukuku Çerçevesinde Türkiye'deki Statüleri ve Göç Politikası.....	81
Hiba Nur KARADAĞ	81
Arap Ayaklanmaları Sürecinde Türkiye-İran İlişkileri.....	101
Kahraman SÜVARİ.....	101
Avrupa Birliği’nin Soğuk Savaş Sonrası Ortadoğu Politikalarının Analizi.....	124
Nurdan BOZKURT ÇAKIR.....	124

GİRİŞ

Uluslararası ilişkiler, küresel sistemde aktörler arasındaki karşılıklı etkileşim ve iletişimi çok boyutlu olarak inceleyen bir disiplindir. Büyük güçlerin bölgesel ve küresel davranışlarını anlamak, aktörler arasındaki ilişkileri hukuksal ve güç dağılımı bağlamında tartışmak, uluslararası düzenlemelerin yapılarını ve işlevlerini incelemek, çatışmaların ve krizlerin oluşumlarını, gelişimlerini ve çözümlemelerini analiz etmek Uluslararası İlişkilerin alanı içerisinde yapılan çalışmaların başlıca amaçları arasındadır.

Elinizdeki bu kitapta, disipline ilişkin önemli kavramlara, hukuki tanımlamalara ve bölgesel gelişmelere dair güncel yaklaşımları içeren araştırmalar yer almaktadır.

Altı bölümden oluşan kitabın ilk bölümünde Dr. Ayşegül Ketenci'nin ““Rus Dünyası”nın Rus Dış Politikasında Artan Önemi Üzerine Bir Değerlendirme” başlıklı çalışması bulunmaktadır. Ketenci bu çalışmasında Rus dış politika söyleminde önemli yer tutan “Rus dünyası” kavramının anlamını, içeriğini ve tarihsel arka planını incelemiştir.

İkinci bölümde Dr. Ayfer Erdoğan Şafak'ın “Türk Dış Politikasında Kriz Yönetimi: Mavi Marmara Krizi” başlıklı çalışması yer almaktadır. Şafak araştırmasında Orta Doğu bölgesinin iki önemli aktörü olan Türkiye ve İsrail arasında yaşanan Mavi Marmara krizinin evrelerini incelemiş ve kriz yöntemi üzerinden krizi analiz etmiştir.

Üçüncü bölümde “Doğu ile Batı Arasında Denge Arayışı: Türkiye'nin Soğuk Savaş Sonrası Orta Doğu Politikasının Evrimi” başlıklı çalışmasında Dr. Harun Aras, Türkiye'nin Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonraki süreçte yürüttüğü Orta Doğu politikasını dönemsel olarak değerlendirmiştir.

Dördüncü bölümde Dr. Hiba Nur Karadağ'ın “Türkiye'deki Suriyeli Sığınmacılar: Uluslararası Göç Hukuku Çerçevesinde Türkiye'deki Statüleri ve Göç Politikası” başlıklı araştırması

bulunmaktadır. Karadağ söz konusu çalışmasında 2011 sonrası Türkiye’ye göç eden Suriyeli sığınmacıların demografik görünümünü, uluslararası alanda hukuki statülerini ve Türkiye’nin Suriyelilere yönelik uyguladığı uluslararası göç politikasını incelemiştir.

Beşinci bölümde bulunan ve tarafımca yazılan “Arap Ayaklanmaları Sürecinde Türkiye-İran İlişkileri” başlıklı çalışmada Ortadoğu Bölgesini yeniden şekillendiren Arap Ayaklanmalarının tarihsel bağlamda uzun bir geçmişe sahip Türkiye-İran ilişkisine etkisi tartışılmıştır.

Son bölümde ise Dr. Nurdan Bozkurt akır’ın “Avrupa Birliği’nin Soğuk Savaş Sonrası Ortadoğu Politikalarının Analizi” başlıklı çalışması yer almaktadır. akır araştırmasında Avrupa’nın Ortadoğu politikalarının kurumsallaşmaya başladığı Barcelona Sürecini analiz etmiştir.

Alana yönelik önemli katkılar sağlayacağı düşünölen birbirinden değerli araştırmaların yer aldığı bu kitap, başta öğrencilerimiz ve akademisyenlerimiz olmak üzere Uluslararası İlişkilere merak duyan herkesin ilgiyle okuyabileceği niteliktedir.

Bununla birlikte, bu kitap çalışmasının ortaya çıkmasında birçok insanın emeğinin olduğu belirtilmelidir. Öncelikle kitabın oluşum fikrini ortaya atan değerli hocamız Ayfer Erdoğan Şafak’a teşekkür etmek isterim. Bununla birlikte, kitaptaki çalışmaları gerçekleştiren değerli bölüm yazarlarımıza ve kitabın basım sürecinde emeği geçen yayınevimize vermiş oldukları katkıdan ve göstermiş oldukları anlayıştan dolayı da teşekkürü bir borç bilirim.

Kıymetli okuyucularımıza keyifli okumalar dileklerimizle...

Dr. Kahraman SÜVARİ

Ağustos 2024

BÖLÜM I

“Rus Dünyası”nın Rus Dış Politikasında Artan Önemi Üzerine Bir Değerlendirme

Ayşegül KETENCİ¹

Giriş

Çalışmada, “Rus dünyası” kavramının anlamı, içeriği ve tarihsel arka planı ele alınmaktadır. Kavram, tarihsel bir derinliğe sahip olup, güncel küresel gelişmeler karşısında çeşitli bağlamlarda değişim göstermiştir ve Rus dış politikası açısından önem arz eden bir argümandır. Rus dünyası, post-Sovyet coğrafyasındaki politikaları dizayn etmek için yoğun şekilde kullanılmaktadır, bu çerçevede en sıcak gelişmelerin yaşandığı Rusya-Ukrayna ilişkileri örnek olarak alınmış ve Rus dış politikasında, Rus dünyası kavramının kullanımıyla ilgili analizi derinleştirebilmek için kullanılmıştır. Rus Dünyası Vakfı’nın kurulması ve 2023 yılında

¹ Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Kültür Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Finansman Bölümü, İstanbul/Türkiye, Orcid: 0000-0003-3165-7358, a.ketenci@iku.edu.tr

yayınlanan Rus Dış Politika Doktrini kavramın son yıllarda kavramla ilgili nasıl bir değişimin ortaya çıktığını anlatmak için çok önemli mihenk taşları olduğu için çalışmaya dahil edilmiştir.

1.Rus Dünyası Kavramının Tanımı

Rus kimliği, kültür ve dille ilaveten sivil ve etnik birçok bileşenle ilgilidir. Bu bağlamda, Rusça konuşanlar ve Ruslar vatandaşlığa bakılmaksızın “Rus” olarak kabul edilir. Bu görüşte, Doğu Slav halkları, Rusya vatandaşları ve etnik Ruslar açısından bakıldığında, Ukraynalılar, Belaruslular ve Ruslar özünde tek bir halk olarak kabul edilir. Ukrayna ve Beyaz Rusya yapay devletler olduğu gibi, bahse konu devletlerin sınırları da bunun paralelinde yapaydır (Kuzio & D’anieri, 2018).

Rus devlet kimliği, hem sosyal hem de politika alanında Slav dünyası kavramını 21.yy’da sıklıkla kullanmıştır. Kültürel ve jeopolitik manada Slavlığı öne çıkaran anlayış, Slav dünyasını bir “yeryüzü cenneti” olarak betimlemektedir, bu betimleme metaforiktir. 19.yy’dan 21.yya kadar bahse konu sembolik temeller kullanılagelmıştır. 2000’li yıllarda ise Slav dünyası kavramı güncellenerek post Sovyet coğrafyasında jeopolitik bütünlüğü sağlamak için Rus dünyası ideolojisiyle birlikte kullanılmıştır, Rus dünyası ideolojisinin yaygınlaştırılması, desteklenmesi ve güçlendirilmesi amaçlanmıştır (Kuzio & D’anieri, 2018). Sovyetler Birliği’nin dağılmasından sonra, Rus kimliğiyle ilgili çalışmalarda güçlü bir devlet olma ve ülke egemenliğini güçlendirme, küresel arenada söz sahibi bir güç olabilme gibi konulara özel önem verilmiştir. Bu bağlamda, Rus dünyası fikri öne çıkmaktadır, Rusya’nın resmi sınırlarını aşarak, Rus medeniyeti fikrine odaklanan Rus dünyası fikri bahse konu kimlik oluşumuyla bağlantılıdır (Zevelev, 2014).

Rus milliyetçiliğinin bazı özellikleri, Rus dünyası kavramının da temelini oluşturmaktadır. Rus halkının, diğer halklardan ayrılan kültürel özelliklere sahip - biricik bir halk olduğu, emperyal bilinçle otokrasiye hizmet etmenin ve imparatorluğun korunmasının hayati önemde görülmesi gibi tasavvurlar Rus dünyası

kavramının temelini oluşturmaktadır. Batı medeniyetinin Rus medeniyetine sürekli bir tehdit oluşturmaları da önemli bir argümandır (Polegkyi & Bushuyev, 2022).

Rus dünyası kavramı farklı şekillerde açıklanabilir ancak nihai bir tanımını yapmak zordur: Rusya ve Rus diasporası, Rus dili, Rus kültürü, bağımsız medeniyet fikri, Ortodoks medeniyeti, jeopolitik gerçeklik, jeo-ekonomik birliktelik temelinde birleşme, Rus, Belarus ve Ukrayna halklarının tarihsel birleşme platformu gibi argümanlar Rus dünyası kavramını açıklamada kullanılabilir (Salnikov, 2019: 545). Rus dünyası kavramı, jeopolitik bir tahayyül olarak değerlendirilebilir. Bu tahayyülde Rusya “büyük güç” statüsüne bağlı olarak ahlaki değerlere, askeri kapasiteye, ekonomiye dayanan eşsiz bir medeniyeti temsil etmektedir. Bahse konu yaklaşım, Rusya'nın çıkarlarını savunmak ve ülkeyi Batı demokrasisine alternatif sunan büyük bir güç haline getirmek için bağımsız, iddialı bir dış politika izlemesi gerektiği belirtmektedir (Polegkyi & Bushuyev, 2022).

Rus dünyası kavramı, Rusya'daki ulusal kimlik krizi ve ülkenin küresel arenadaki konumunu güçlendirmek için ideolojik bir temel oluşturma çabasıyla bağlantılıdır. Bahse konu ideolojik temelle Rusya risk ve tehditlere yanıt arayışındadır, bu sebeple Rus dünyası kavramına olan ilgi gün geçtikçe artmaktadır. Rus dünyası küresel çapta bir medeniyet ve kültür olgusudur. Bu olgu, bireylerin Rus dilini bilmeleri, Rus kültürünü korumaları ve Rus dünyasına ait hissetmeleri temelinde birleştiren, çok taraflı uluslar üstü bir medeniyet alanı oluşturma fikrini barındırır (Kudaşev, 2016: 211). Kavram, sınırları aşan bir muhteveyata sahiptir, Rusça konuşan- Post Sovyet coğrafyasında yer alan “çok uluslu halk” kavramının sınırlarından öte bir anlama sahiptir. Medeniyetler topluluğu fikrinden hareketle, mezhepsel ve etnik çeşitlilik, sınır ötesi faktörlerin de etkisiyle Rus kimliğini şekillendirmektedir. Tarihe bağlılık, kendisine “Rus” diyebilmek ve kendini daha büyük bir Rus medeniyetine ait hissetme gibi sosyo-kültürel birçok faktör rol oynamaktadır (Kudaşev, 2016: 212-213).

Rus dünyası kavramıyla ilgili olarak devlet adamları, bilim insanları ve kanaat önderleri açıklamalar yapmakta ve bu konudaki retorik Rusya'nın politikaları için önem arz etmektedir. Putin, Dünya Rusya Halk Konseyi'nin Genel Kurulunda yaptığı konuşmada, "Rus dünyası, milliyeti ve dini bağlılığı ne olursa olsun, kendilerini Rus dilinin, tarihinin, kültürünün anadili olarak gören, Anavatanımızla manevi bir bağ hisseden herkesi birleştiriyor. Etnik grup olarak Ruslar olmadan, Rus halkı olmadan, bir Rus dünyası ve Rusya'nın kendisi olamaz ve olamaz. Rus dünyasının eski Rusya, Muskovit Krallığı, Rusya İmparatorluğu, Sovyetler Birliği ve bir dünya gücü olarak egemenliğini geri getiren, güçlendiren ve çoğaltan modern Rusya'dan oluşur. Rus dünyası, bizden sonra yaşayacak atalarımız ve torunlarımızın tüm nesillerinden oluşuyor" demiştir (Vedomosti, 2023). Rus dünyası, Rusya'nın algısındaki Rus dili, ortak Rus tarihi ve Rus Ortodoks Kilisesi'ne bağlı şekilde, Rusya dışında yaşayan Rusları birleştirmeyi amaçlayan bir Rus ideolojisidir. Putin'e göre "Rusça konuşan ve düşünen" herkesi Rus dünyasının bir parçası olarak tanımlanmaktadır (Ukraine Crisis Media Center, 2011).

Patrik Kiril ², Ortodoks medeniyetini, Rus dünyası kavramıyla birlikte ele alarak, bu medeniyetin Batı medeniyetine karşı kendi öz değerlerini koruması ve savunması gerektiğini vurgulamaktadır. Bu bağlamda Rusya, Ukrayna, Belarus her ne kadar halihazırda ayrı ve bağımsız devletler olsalar da birlikte hareket etmelidirler, zira Ortodoks inancını taşıyan en önemli devletler bunlardır. Rus Ortodoks Kilisesi, post Sovyet coğrafyasını üst bir yapı içinde Rus devleti çatısı altında birleştirilmesinin önemine vurgu yapmaktadır. Bu coğrafyanın, Rusya'nın "devlet-medeniyet" tanımlamasını da kapsayacak şekilde, Rusya'nın resmi sınırlarını ve etki alanını aşan bir anlayışa ve misyona sahip olduğu vurgulanmaktadır (Akhiyadov, 2019).

² 1946'da Leningrad'da doğdu. Vladimir'in ailesi dindardı. Moskova ve Tüm Rusya Patriğini. Alexy II'nin ölümünden sonra aldı ve 1 Şubat 2009'da Rus Ortodoks Kilisesi'ne başkanlık etmeye başladı. Asıl adı Vladimir Mihayloviç Gundyayev'di, 1969'da keşiş olarak atandı ve Kirill adını aldı. Svabodnaya Pressa sitesinin Patrik Kiril'in Biyografisi linkinden alınmıştır. Daha detaylı bilgi için bakınız: <https://svpressa.ru/persons/patriarh-kirill/> (11.07.2023).

Patrik Kiril'in ifadeleriyle, "Rus Kilisesi, bugün ve gelecekte, Rusya'nın köklerinden büyüyen ve ulusları Tanrı tarafından emanet edilen Rus Dünyası hakkında nasıl endişelenmeyebilir? Bunu yapmamak, Tanrı'ya itaatsizlik etmek olur. Rus dünyası, kendilerini farklı isimlerle adlandıran insanların (Ruslar, Ukraynalılar, Belaruslular) ait olduğu çok özel bir medeniyettir. Slav dünyasıyla hiçbir ilişkisi olmayan ama bu dünyanın kültürel bileşenini ve değerlerini kendilerine ait kabul etmiş insanlar da oraya ait olabilir" (Ukraine Crisis Media Center, 2011). Patrik Kiril, Rus dünyası kavramını tarihi Rus coğrafyası olarak tanımlamakta, bu coğrafyanın da Rusya, Belarus ve Ukrayna topraklarını kapsadığını belirtmektedir. Bu üç ülke etnik köken, din, dil ve coğrafi yakınlık açısından Slav kültüründe birbirine en yakın, birbirine en çok benzeyen halklardır, bu sebeple dini otoriteler bu halkların birlikte hareket emesi, bir ayaya gelmesini gerekli görmekte ve desteklemektedir (Kuzio & D'anieri, 2018).

Zevelev'e göre, Rus kimliğinin tarihi derinliği ele alındığında Rus devletinin kendini büyük bir güç ve vizyon sahibi bir devlet olarak algıladığı görülür. Bu anlayışa göre, sadece sert güç unsurları ve askeri güç kapasitesi ülkenin gerçek gücü ve prestijini anlatmasına yeterli olmaz, ilaveten küresel güç dengelerine etki edebilme ve siyasi nüfuz alanını genişletme gibi argümanlar da Rusya'nın kimliğindeki büyük güç olma anlayışını destekler nitelikte olmalıdır (Zevelev, 2016).

2.Rus Dünyası Kavramının Tarihsel Arka Planı

Rus dünyası kavramının derin bir tarihi arka planı vardır. Orta Çağ'da Antik Rusya'yı tanımlamak için kullanılan bu kavramın ilk olarak 11. yy'da Kiev Prensi Iziaslav Iaroslavich'in Roma Papa'sı Clement'e yazdığı mektupta kullanıldığı görülmektedir. Çar I. Nikola ise "otokrasi, Ortodoksluk, milliyetçilik" üçlüsünü içeren amblemi hazırlatmıştır (Laruelle, 2015). Rus dünyası kavramı, tarihi kaynaklarda kullanılmıştır Kavram, Rus oyun yazarı Alexander Ostrovskii dahil olmak üzere Rus entelektüelleri tarafından Petersburg'da 19. yy'da kullanılmıştır. Bu tanımlamada, inanç

birliğine sahip Ortodoks Hristiyan topluluktan bahsedilmektedir, Pan-Slav doktrini ve Panslavizm³ burada önem arz etmektedir (O'Loughlin, Toal & Kosolov, 2016: 747-748).

1991 yılı itibariyle SSCB'nin tüm cumhuriyetlerinin nüfusu 293 milyondur. Sovyetler Birliği'nin dağılmasının bir sonucu olarak, birçok Rus yurttaşı ve Rus diasporasının 25 milyon temsilcisi komşu ülkelerde kaldı. Bu nedenle, örneğin, Rusya ile Ukrayna arasında tarihsel olarak kurulmuş etnik, ekonomik, kültürel, ideolojik, jeopolitik bağların, Rusya Federasyonu'nun ulusal çıkarlarının korunması üzerinde belirleyici bir etkisi vardır. Birçok uzmana göre, Rus ve Ukrayna halkları (ve Belarus halkının yanı sıra) Eski Rus devleti zamanlarından beri ortak tarihsel köklere sahiptir ve bu nedenle Rus dünyasının çekirdeğini oluştururlar. Bu tarihsel bakış açısı, beraberinde “bölünmüş halk” anlayışını da getirmektedir. (Khomenko, 2024).

Soğuk Savaş sonrasında Ortodoks geleneklerinin artan bir öneme sahip olduğu görülmektedir. TV kanallarında din ile ilgili yayınlar artmış, devlet törenleri Ortodoks geleneklerine uygun şekilde yapılmıştır. Böylece sosyo-politik olarak, Rus kimliğinde Ortodoksluk, tekrardan bir Rus kimliği bileşeni olarak dile getirilmiştir. Soğuk Savaş sonrasında Rusya'da yaşanan siyasi bunalım ve ideolojik değişim, dilin de değişimine sebep olmuştur. Rus Devrimiyle birlikte Ortodoks Kilisesi'nin elinden alınan toprakların kiliseye dönmesiyle ilgili çalışmalar yapılmıştır. Rus dünyası kavramı Ortodokslukla birlikte retoriklerde sık sık kullanılır

³ “Panslavizm; Orta ve Doğu Avrupa'daki Slavların etnik geçmişlerini kabul ederek, onları Rusya himayesinde tek bir çatı altında toplamayı ve bunların siyasal dayanışmasını ve kültürel birlikteliğini sağlamayı amaçlayan hareketin genel adıdır, 1870'lerden itibaren Avrupa'da kullanılmaya başlanmıştır. Slovak yazar J. Herkel ilk defa bu terimi kullanarak ilmi literatüre sokmuştur. Panslavizm'in amaçları; sıcak denizlere inmek, Türkleri Anadolu'dan atarak İstanbul, Ege, Karadeniz ve Akdeniz'e hakim olmak, buralarda donanma bulundurmak, Slav kökenli Hristiyanları ayaklandırmak, yayılcı bir siyaset izleyerek Balkanlardaki Slavları Rusya hakimiyeti altında birleştirmek, kısacası önemli bir dünya gücü olmak için Slav üstünlüğüne dayalı büyük bir devlet kurmak olarak özetlenebilir”. Daha Detaylı bilgi için: Ketenci A (2018). Panslavizm ve Başarısızlık Sebepleri, Academia Journal of Social Science- Special Issue.

hale gelmiştir. Rus dünyası, Rus uygarlığı tanımlamasına bağlı şekilde Ortodoks olan Doğu Slav ırklarından oluşan bir medeniyet fikrini benimser, Rus Ortodoks Kilisesi bu fikri kuvvetle savunmaktadır. Rus dünyasının sınırları, Rus İmparatorluğunun sınırları olarak görüldüğünden, “Ruslar nerede ise Rusya ordadır” mottosuna bağlı kalınmaktadır (Gülseven, 2015: 43-44).

Putin’in yönetime gelmesiyle birlikte, Rusya’nın iç ve dış siyasetinde önemli değişiklikler olmuştur. Emperyalist ve komünist Rus idealinde, dinden uzaklaşmış bir toplum görülür ve Putin bu miras üzerine görevine başlamıştır. Putin, emperyal ve küresel ideallere sahip bir Rusya tasavvurundan hareketle, Rus Ortodoks Kilisesine büyük önem vermiştir. Putin, özellikle Belarus ve Ukrayna üzerindeki etkisini artırmak amacıyla Ortodoksluğa vurgu yapmış, ön plana çıkarmaya çalışmış ve bu bağlamda yapılan çalışmaları teşvik etmiştir. Ortodoksluk, Post-Sovyet coğrafyasında nüfuz alanı oluşturmak amacıyla bir kullanılmıştır (Mrachek, 2019).

Putin, Rus dünyasını söylemlerinde de sıklıkla kullanmıştır/kullanmaktadır. Böyle bir tanımın benimsenmesinin önemi, 2001 yılındaki Dünya Yurttaşlar Kongresi’nde Putin tarafından şöyle ifade edilmiştir : “Rusça konuşan, düşünen ve belki de daha da önemlisi hissedenden on milyonlarca insan Rusya Federasyonu dışında yaşıyor (Khomenko, 2024).”

2000’li yıllarla birlikte, Rus dış politikasında Rus dünyası fikri yeniden formüle edilerek, güçlü bir dış politik aracı haline getirilmiştir. Bu anlayış, sadece Rus diasporasını değil, Rus kültürü ve dünyadaki misyonuna ilişkin ideolojik bir kavramı da içerecek şekilde ele alınmıştır (Polegkyi & Bushuyev, 2022). Rus dünyası kavramı derin bir tarihi olmasına rağmen, kamusal söylem alanına 2007’de daha aktif kullanılmaya başlanmıştır. Bu kavram, güçlü felsefi ve ideolojik çağrışımlarıyla “yurttaş” kavramından çok daha geniş kapsamlıdır. Yurttaşlık fikri, yasalara ve normlara dayanırken, Rus dünyası öncelikle farkındalıkla ilgilidir. "Yurttaşlar" ve "Rus dünyası" kavramları aslında Rusya'nın yeniden canlanmasına dayanan milliyetçi söylemde birleşmektedir (Zevelev, 2014).

3.Rus Dünyası Kavramının Artan Önemine Örnekler: Rusya-Ukrayna İlişkileri

Rus dünyası kavramı, Rusya'nın Ukrayna politikalarında sıkça kullanılmıştır, özellikle Kırım'ın ilhakı ve 2022 müdahaleleri bu duruma örnek olarak gösterilebilir.

Rusya, Turuncu Devrimi, Ukrayna'da Rusya karşıtı ve ABD yanlısı bir kışkırtmaya yönelik organize bir operasyon olarak görmektedir. Rusya, kamu politikasını ve tarihsel anlatılarını değiştirerek, komşu ülkeler üzerindeki gücünü ve Sovyet sonrası coğrafyada kendi jeopolitik çıkarlarını dayatmanın bir yolu olarak yeniden şekillendirmeye başlamıştır, buna bağlı olarak 2000'li yıllarda Rus dünyası fikri, yeni bir doktrinin başlangıç noktası ve adı olarak benimsenmiştir. Rus dünyasının temelleri, Ortodoks inancı, Rus dili ve kültürü, tarihsel hafıza ve ortak bir geçmiş, özellikle de Sovyetler Birliği'nin en büyük askeri zaferi olarak kabul edilen Büyük Anavatan Savaşı'na (Rusya'nın İkinci Dünya Savaşı için kullandığı terim) karşı saygılı bakış bir açıdır. Rus dünyası kavramıyla "yurtdışındaki Rus yurttaş" kavramı da önem kazanmaktadır, buna göre Rus kültürü, dili ve gelenekleriyle bağları olan komşu ülkelerin vatandaşlarına uyguladıktan sonra, bu yurttaşların haklarının ve çıkarlarının korunacağı belirtilir (Polegkyi & Bushuyev, 2022).

Rus dünyası kavramı kadim bir anlayışı yansıtmakla birlikte, modern zamanlarda kullanımıyla ilgili olarak, Rusya'nın Ukrayna politikaları ele alınabilir, kavram anlık bir tezahürden ibaret görülemez. Kavram, 1995-2000 civarında Kremlin'e yakın entelektüeller, akademisyenler ve gazeteciler tarafından ele alınmış ve Putin'in iktidara gelmesiyle kamuoyuna açık bir şekilde siyasi söylemde kendine yer bulmuştur. Sonraki yıllarda, sistematik olarak iç ve dış politikayı meşrulaştırmak için araç olarak kullanılmış, ideolojik, politik, kimlik temelli ve jeopolitik alanlarda sıklıkla dile getirilmiştir. Russkiy Mir (Rus dünyası) Vakfı'nın kurulmasıyla, Rus dünyası Rusya'nın kamu söylemlilerine daha sıklıkla yerleşmiştir. Diğer taraftan 2014 ve 2022'de Rusya'nın Ukrayna'ya olan

müdahalelerini ele almak, Rus dünyası kavramını anlamak adına büyük önem arz etmektedir (Jilge 2016).

Kırım'ın ilhakı, Rusya'nın Sovyet sonrası ulusal kimliğinin son yıllarda geçirdiği dönüşümü yansıtmaktadır ve Rus dış politikasında radikal bir revizyon olarak görülebilir. Rusya'nın eylem ve söylemleri sadece toprak genişletme arzusu değildir, bir dünya görüşünün de yansımasını içerir. Bu bağlamda, büyük Rus uygarlığı, güç dengesinde meydana gelen değişiklikler, “bölünmüş halk” kavramı yurtdışındaki yurttaşların korunması önem arz eden argümanlardır (Zevelev, 2014). Putin'in Rus halkını “bölünmüş halk” olarak ele alması, Rus dünyası kavramının Kırım'ın ilhakında kullanılmasıyla yakından ilgilidir. Putin, bu bağlamda şunları ifade etmiştir: “Rusya'nın; Sovyetler Birliği'nin çöküşüne katkıda bulunduğu, Kırım'ı ve Karadeniz filosunun üssü olan Sivastopol'u unuttuğunu belirtmek gerekmektedir. Milyonlarca Rus bir gece uyudu ve yurtdışında uyanmış oldu, Rus halkı dünyanın en büyük bölünmüş halklarından biri haline geldi.” Rus dünyası kavramını kullanarak Kırım'ın ilhakını haklı çıkarmaya çaba harcayan Putin, Rus halkının bölünmüş bir halk olduğunu ve Rus dünyası kavramının tekrardan ele alınarak restore edilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Buna göre, Rus medeniyeti Batı ittifaklarının etkisinden uzaklaştırılarak Rus çıkarlarının öncelendiği bir vizyonla hareket etmelidir (Jilge, 2016).

2014 Kırım müdahalesi sürecinde, Rus dünyası kavramının etkili şekilde kullandığı görülmektedir. Rusya, askeri ve siyasi savlarını güçlendirmek amacıyla Rus dünyası kavramını kuvvetle desteklemiş, Rus dünyasının büyük bir medeniyet olduğuna vurgu yapmıştır. Rus basın-yayın organları bu kavramı sıkça kullanmış ve bu durum kaos ortamının oluşmasını tetiklemiş, toplumsal kutuplaşmaları ise artırmıştır. Ukrayna'da bulunan Rus Ortodoks Kilisesi ise daha güçsüz hale geliştirmiştir (Liik, Metodiev & Popescu, 2019). Kırım'daki Ruslara uygulanan baskı politikaları vurgulanarak, Rusların anadillerinde konuşmasına kısıtlama konulduğu belirtilmiştir. Kırım'ın hem ortak tarih hem de kültür bakımından Rusya'dan ayrılamayacağı öne sürülerek Rus dünyası

kavramından hareketle argümanlar üretilmiş ve ilhaka meşrutiyet kazandırılması çalışılmıştır (Akhiyadov, 2019).

2000’li yılların başından itibaren Rus dünyası kavramı, Rusya tarafından bir yumuşak güç unsuru olarak kullanılmıştır ancak Kırımın ilhakıyla birlikte bu anlayışta değişikliğe gidilmiş ve sert güç unsuru olarak kullanılmaya başlanmıştır. Bu durumda Batı ittifaklarını (AB ve NATO başta olmak üzere) Rus liderliğinde diğer devletlerin birleşmesini önlemek amacıyla yoğun çabaları da etkili olmuştur (Akhiyadov, 2019).

Rus dış politikası büyük ölçüde iç politikasının bir parçası olmuştur. 2014’te Rusların %86’sı Kırım’ın ilhakını gerçekleştikten hemen sonra desteklemiştir. Halkın mağduriyet ve imparatorluk özlemiyle ilgili hissiyatı, Rusya’nın yurtdışındaki askeri saldırganlığını meşrulaştırmasına kapı aralamaktadır (Polegkyi & Bushuyev, 2022).

Kırım’ın ilhakı sürecinde Putin, Rusya’nın Rus dünyasının güvenliğinin garantörü olduğunu söylemiştir, bu anlayış devletten daha büyük bir topluluğa (geniş bir vizyona) geçişi simgeler ki bu da Rus dünyası kavramının güvenlikleştirildiği manasına gelmektedir (Zevelev, 2014).

4.Ruskiy Mir Vakfı ve 2023 Rus Dış Politika Konsept Belgesinde Rus Dünyası’na Bakış

Rus dünyası tanıtımı Rus dış politikasının bir bileşenidir ve birçok aktör tarafından uygulanmaktadır. Rusya’nın yurt dışında “yumuşak gücünü” destekleyen kurumlar (Bağımsız Devletler Topluluğu İşleri Federal Ajansı, Yurtdışında Yaşayan Yurttaşlar ve Uluslararası İnsani İş birliği) ve Rusya tarafından kurulan “Russkiy Mir” vakfı önemli bir rol oynamaktadır. Vakıf, Dışişleri Bakanlığı ile Eğitim ve Bilim Bakanlığı’nın ortak projesi olup hem kamu hem de özel fonlarla desteklenmektedir (Ukraine Crisis Media Center, 2011).

2007-2022 yılları arasında, askeri/ekonomik güç gibi sert güç unsurları yerine kültürel, diplomatik, eğitimsel ve medya kanalları

aracılığıyla diğer ülkeleri etkileme etkinliğiyle ele alınan Rus yumuşak gücü, Avrupa'da önemli bir kazanmıştır, bahse konu değişim Ruskiy Mir Vakfı'nın kurulmasıyla daha anlamlı hale gelmiştir. Avrupa üniversiteleri, kültürel alışveriş ve akademik iş birliğine olumlu yaklaşarak Rus Dünyası Vakfı ile aktif iş birlikleri geliştirmiştir (Meienberger, 2024).

Russkiy Mir Vakfı, 2007'de resmen kurulmuştur, bu kurumun amacı; yurtdışında Rus tarihi ve kültürüne olan ilgiyi teşvik etmektir. Vakıf, dünya çapında 80 ülkede programlar oluşturmıştır, uluslararası programlar düzenlemiştir. Her kongrede hükümet ve yurttaşları destekleme vizyonu düzenli olarak dile getirilmektedir. Vakfın kurumsal hale gelmesiyle, Rus dünyası kavramının kültürel, dilbilimsel, biyolojik ve ruhani boyutları ele alınmaktadır. Rus Ortodoks Kilisesi'nin, Vakfın yönetim kurulunda temsilcileri mevcuttur ve Ortodoksluk, Rus dünyası kavramı için temel bir unsurdur (O'Loughlin, Toal & Kosolov, 2016: 751).

Russkiy Mir Vakfı'nın, Rus toplumu tanımı şöyledir: “Rus dünyası, Rusya Federasyonu topraklarından ve sınırları içinde yaşayan 143 milyon insandan çok daha fazlasıdır. Dünya çapında dağılmış milyonlarca etnik Rus, ana dili Rusça olan kişiler, aileleri ve torunları, dünyanın gördüğü en büyük diaspora nüfusunu oluşturmaktadır. Rus dünyası, Rus diasporasını kültürel ve sosyal programlar, değişimler ve yeniden yerleştirme yardımı yoluyla anavatanıyla yeniden bir araya getirir. Rus dünyası ayrıca, Rus dilini çalışma konusu olarak seçen, Rusya'ya ve zengin kültürel mirasına karşı bir takdir geliştiren dünya çapında milyonlarca insanı da içerir” (Russkiy Mir Vakfı Resmi Sayfası).

Vakfın, Rus diliyle ilgili açıklamaları şöyledir: “Rus dili, Rus kültürünün ve toplumunun kalbinde yer alır ve yüzyıllardır birçok Avrupa ve Asya ülkesinde diplomasi ve ticaret dili olarak hizmet etmiştir. Rus dünyası, hem yurt içinde hem de yurt dışında ana dili ve yabancı konuşanlar arasında Rus dilinin incelenmesini destekler. Buna dilsel kökenleri, mekaniği ve uygulaması üzerine burs fonu sağlamak; dil eğitimi için yeni standartlar oluşturmak, eğitim

materyalleri üretmek ve dil kursları, yarışmalar ve diğer eğitim programlarına sponsor olmak dahildir (Russkiy Mir Vakfı Resmi Sayfası).

Vakfın en önemli destekçilerinden biri Rus Dışışleri Bakanlığıdır. Bakanlık Vakıf'a maddi ve idari konularda destek sağlamaktadır, Vakıf ise kültürel diplomasi konularında Bakanlık'a yardımcı olmaktadır. Vakfın 10. yıl dönümüne ithafen basılan bir yayında Vakfın ana amacının Rus dilinin küresel çapta popülerleşmesi için çaba harcanması ve Rus dünyasında birliği sağlayıp koruması olduğu belirtilmiştir. Bu çerçevede, Rus tarihi ve kültürünü tanıtmak, kültür - sanat faaliyetlerini yürütmek için Vakfın çabaları ve girişimiyle 49 ülkede 110 Rus merkezi açılmıştır. İnsani diplomasi bağlamında Vakfın, Rus dış politikasına paralel bir vizyona sahip olduğu ve bu doğrultuda bir gündem izlediği görülmektedir, öyle ki Vakıf aslında Rus dış politikasının insani yönünü yansıttığını ve temsil ettiğini vurgulamaktadır. Vakfın, Rus dış politikasıyla benzer bir söylem geliştirildiği ve insani diplomasiye büyük önem verdiği belirtilebilir. 2018'de Putin, yaptığı konuşmada şöyle demiştir: “Öyle büyük bir Rus dünyası hayal edin ki hiçbir şekilde salt etnik, ulusal ve dini özelliklere göre belirlenmemiş olsun. Bu dünya, Rusya'yla arasında manevi bir bağ hisseden, Rus dilini, kültürünü ve tarihini kendinde barındıran herkesi birleştirmektedir.” Bu açıklamadan hareketle, Rus dünyası kavramının, dinleri ve farklı etnik grupları kapsayacak şekilde bir söylem oluşturmaya çalıştığı görülmektedir (Gülseven, 2019:41-42).

Rusya Federasyonu'nun dış politika faaliyetleri bağlamında ulusal çıkarları, Rusya Federasyonu'nun Dış Politika Konsepti ve Rusya Federasyonu'nun Ulusal Güvenlik Stratejisi gibi doktrinsel belgelere yansıtılmaktadır. Bu minvalde, 31 Mart 2023 tarihinde ilk kez Dış Politika Konsept metninde, bin yılı aşkın bağımsız devlet deneyimine sahip bir kültür ve medeniyet topluluğu olarak Rus dünyası kavramı benimsenmiştir (Khomenko, 2024).

Rus dünyası kavramı 31 Mart 2023 tarihinde ilk kez Rus Dış Politika Konsept belgesinde, bin yılı aşkın bağımsız devlet

deneyimine sahip bir kültür ve medeniyet topluluğu olarak vurgulanmıştır. Konsept metninde ayrıca “İslam dünyası” ve “dost İslam medeniyeti” kavramları benimsenmiştir (Khomenko, 2024).

Konsepte, Rus dünyasıyla ilgili maddeler şöyle sıralanabilir:

“Yurtdışında yaşayan vatandaşlarla ilişkilerin geliştirilmesi ve onlara çeşitli ülkelerdeki sistematik ayrımcılığa bağlı olarak (Rus dilinin ve Rus kültürünün korunmasına ve yayılmasına önemli katkılarından dolayı) kapsamlı destek sağlanması amacıyla, Rus Dünyasının medeniyet topluluğunun çekirdeği olan Rusya Federasyonu, aşağıdakilere öncelik vermeyi amaçlamaktadır:

1) Yurt dışında yaşayan Rusya’ya karşı yapıcı fikirlere sahip yurttaşların konsolidasyonuna katkıda bulunmak ve öncelikle dost olmayan devletlerde ikamet ettikleri ülkelerdeki hak ve meşru çıkarlarının korunmasında onlara destek sağlamak, tüm Rus kültürel, dilsel kimliklerini ve Rus manevi ve ahlaki değerlerini korumak, anavatanlarıyla olan bağlarını korumak için onlara destek sağlamak;

2) Rusya ile ilgili yapıcı fikirlere sahip yurttaşların, özellikle ikamet ettikleri ülkelerde ayrımcılığa uğrayanların, Rusya Federasyonu’na gönüllü olarak yeniden yerleştirilmesinin teşvik edilmesi” (2023 yılı Rusya Dış Politika Konsept Belgesi).

Sonuç

Rus dünyası, 11. yy’da antik Rusya’yı tanımlamak amacıyla kullanılsa da, ilerleyen zamanlarda farklı bağlamlarda kullanılagelmiş ve Rusya’nın hem kimlik oluşumunda hem de dış politika yapımında önemli rol oynamıştır. Sovyetler Birliği’nin dağılması sonrasında Rus kimliği; Ortodoksluk, Slavlık, Rus dilini kullanma, kendini Rus olarak görme, ortak tarih-dil bilincine sahip olma gibi argümanlara ağırlık vermiştir, bütün bu argümanlar Rus dünyasının temellerini oluşturmaktadır. Sovyetler Birliği’nin dağılmasıyla milyonlarca Rus kendini Rus devleti dışında bulunca “bölünmüş halk” söylemi de Rusya’nın söylemlerinde yerini almıştır. Bu anlayışa göre, Rusya- Belarus ve Ukrayna Slav kolları

ve Ortodoks medeniyeti olarak Rus dünyasının en önemli aktörleridir. İlâveten, Rus dünyası sadece etnik ve dini özelliklerle sınırlandırılmaz, aynı zamanda bir dünya tasavvurunu barındırır.

Makalede, Rus dünyası kavramının özellikle modern zamanlarda nasıl bir değişim geçirdiği incelenmektedir. Bu çerçevede Rusya'nın Ukrayna politikaları detaylı incelenmiştir, zira Rus dünyası çalışmalarının en fazla yapıldığı ve kavramın dış politika argümanı olarak en yoğun kullanıldığı ülkelerin başında Ukrayna gelmektedir.

Rus dünyası, Sovyetler'in dağılması sonrasında yoğun olarak kullanılsa da, Ukrayna'ya olan saldırgan tutum arttıkça ve sert güç unsurları kullanıldıkça farklı bir bağlamda kullanıldığı görülmektedir. 2014'te Kırım'ın ilhakında Rus dünyası kavramı bir politika aracı olarak kullanılmış ve bölgedeki Rusların mağduriyetlere-kısıtlamalara maruz kaldıkları belirtilerek, "Ruslar nerdeyse Rusya oradadır" mottosuna bağlı şekilde Rusları koruma sorumluluğunun altı çizilmiştir. Bu sorumluluğa dayanarak, ilhak meşru gösterilmeye çalışılmıştır. 2022'de başlayan Rusya-Ukrayna Savaşında bu anlayışa paralel şekilde hareket edilmiştir. Bu bakış açısı en net ve açık ifadesini 2023 yılında yayınlanan Rus Dış Politika Konseptinde kendine yer bulmuştur, zira bu belgede Rus dünyası, bir kültür ve medeniyet dünyası olarak vurgulanmış, bu medeniyetin çekirdeği ise Rusya olarak belirtilmiştir.

Makalede, Russkiy Mir (Rus Dünyası) Vakfı detaylandırılmıştır, zira bu vakıf Rus dili ve kültürünün yayılması amacıyla yoğun çalışmalar yürütmekte, diğer taraftan Rus dünyası fikrinin ete kemiğe bürünerek daha etkin politikalar yürütülmesine çabalamaktadır. Vakıf, 2007'de kurulmuştur ve devlet kurumlarıyla işbirliği halinde çalışmalarına devam etmektedir.

Bu çerçevede, Rus dünyası kavramının daha etkin kullanılması, özellikle Ukrayna politikalarında saldırganlığı meşru

kılmak için ele alınması kavramın yumuşak güç unsuru olmaktan, sert güç unsuru olmaya doğru kaydığına da bir gösterge olarak görülebilir. Konuyla ilgili Vakfın kurulması, politika belgelerinde ve söylemlerde çok yoğun kullanılması gibi argümanlar, Rus dünyası kavramının Rus dış politikasında artan bir önemine işarettir.

Kaynakça

2023 Rusya Dış Politika Konsept Belgesi (20.06.2024 tarihinde

https://mid.ru/en/foreign_policy/fundamental_documents/1860586/ adresinden ulaşılmıştır).

Akhiyadov, M. (2019). Rusya’da Din-Devlet İlişkisi ve Kilise’nin Dış Politikadaki Etkisi (10.07.2024 tarihinde https://insamer.com/tr/rusyada-din-devlet-iliskisi-ve-kilisenin-dis-politikadaki-etkisi_1924.html adresinden alınmıştır).

Gülseven, A. Y. (2019). Geçmişten Günümüze Russkiy Mir (Rus Dünyası): Bir Kimlik Projesinden Uluslararası Politikaya, *Avrasya Etüdleri*, 56 (2): 33-52.

Jilge W. (2016). Russkiy Mir: Russian World, DGAP Event, Advancing Foreign Policy (2016). (18.05.2024 tarihinde <https://dgap.org/en/events/russkiy-mir-russian-world> adresinden ulaşılmıştır).

Ketenci A (2018). Panslavizmv ve Başarısızlık Sebepleri, *Academia Journal of Social Science- Special Issue-* 345-352.

Khomenko, D (2024). (21.06.2024 tarihinde <https://russiancouncil.ru/blogs/dkhomenko/ponyatie-russkiy-mir-v-sfere-rossiyskougkrainskikh-otnosheniy-v-konteks/> adresinden ulaşılmıştır).

Kudaşev, R. (2016) Russkii Mir: Smisl i perspektivi, *Vlast*, (24.06.2024 tarihinde <https://cyberleninka.ru/article/n/russkiy-mir-smysl-i-perspektivy/viewer> adresinden ulaşılmıştır.)

Kuzio, T. & D’anieri P. (2018). The Causes and Consequences of Russia’s Actions Towards Ukraine, E-International Relations (15.05.2024 tarihinde https://www.e-ir.info/2018/06/16/the-causes-and-consequences-of-russias-actions-towardsukraine/#_ftnref3 adresinden ulaşılmıştır.)

Laruelle M. (2015). The Russian World, Russia's Soft Power and Geopolitical Imagination, Center on Global Interests, (10.04.2024 tarihinde https://web.archive.org/web/20191031033509/http://globalinterests.org/wp-content/uploads/2015/05/FINAL-CGI-Russian-World_Marlene-Laruelle.pdf adresinden ulaşılmıştır).

Liik K. Metodiev M. & Popescu N. (2019). Defender of the Faith? How Ukraine's Orthodox Split Threatens Russia?, (05.06.2024 tarihinde https://ecfr.eu/publication/defender_of_the_faith_how_ukraines_orthodox_split_threatens_russia/ adresinden ulaşılmıştır).

Meienberger, A. 2024. The Russkiy Mir Foundation: State Politics Through Cultural Endeavors?, (16.07.2024 tarihinde <https://religioninpraxis.com/the-russkiy-mir-foundation-state-politics-through-cultural-endeavors/> adresinden ulaşılmıştır).

Mrachek, A (2019). How Putin Uses Russian Orthodoxy to Grow his Empire (10.05.2024 tarihinde <https://www.heritage.org/europe/commentary/how-putin-uses-russian-orthodoxy-grow-his-empire> adresinden ulaşılmıştır).

Obrashcheniye Prezidenta Rossiyskoy Federatsii (O Kryme), Ofitsial'niy sayt MID Rossii (kremlin.ru), (18.06.2024 tarihinde <http://kremlin.ru/events/president/news/20603> adresinden ulaşılmıştır).

O'Loughlin J. Toal G. & Kosolov, V. (2016). "Who Identifies with the "Russian World"? Geopolitical attitudes in southeastern Ukraine, Crimea, Abkhazia, South Ossetia, and Transnistria, *Eurasian Geography and Economics*, 57 (6): 745-778.

Patrik Kiril'in biyografisine ulaşmak için: Svobodnaya Pressa (2023). (12.05.2024 tarihinde <https://svpressa.ru/persons/patriarh-kirill/> adresinden ulaşılmıştır).

Polegkyi O. & Bushuyev D. (2022)., Russian foreign policy and the origins of the Russian World. (20.06.2024 tarihinde <https://ukrainian-studies.ca/2022/09/06/russian-foreign-policy-and-the-origins-of-the-russian-world/> adresinden ulaşılmıştır).

Rus Dünyası Vakfı Resmi sitesi, (About Russkiy Mir Foundation) (11.05.2024 tarihinde <https://russkiymir.ru/en/fund/> adresinden ulaşılmıştır).

Salnikov A. D. (2019). Russkiy Mir Kak Politicheskaya Real'nost, *Teoriya i praktika sovremennoy nauk*, 5(47): 544-547. <https://cyberleninka.ru/article/n/russkiy-mir-kak-politicheskaya-realnost>

Ukraine Crisis Media Center (2021). Russkiy Mir as the Kremlin's Quasi-ideology, (15.06.2024 tarihinde <https://uacrisis.org/en/russkiy-mir-as-the-kremlin-s-quasi-ideology> adresinden ulaşılmıştır).

Vedomosti (2023). Putin Raskazal, što takoe Ruskii Mir, (10.05.2024 tarihinde <https://www.vedomosti.ru/politics/news/2023/11/28/1008192-putin-russkii-mir> adresinden alınmıştır).

Yevgeniyeva, T.V., Titov V.V. & Belokonev S.YU. Mesto Obraza Slavyanskogo Mira v Formirovanii Sovremennoy Rossiyskoy Identichnosti, *Politologiya* (48): 135-144.

Zevelev, I. (2014). The Russian World Boundaries, (10.05.2024 tarihinde <https://eng.globalaffairs.ru/articles/the-russian-world-boundaries/> sitesinden ulaşılmıştır).

Zevelev, I (2016). Russian National Identity and Foreign Policy- A report of the CSIS Russia and Eurasia Program, Center for Strategic International Studies (11.05.2024 tarihinde https://csis-website-prod.s3.amazonaws.com/s3fspublic/publication/161208_Zevelev_R

ussianNationalIdentity_Web.pdf adresinden ulaşılmıştır).

Zevelev, I. (2014). Granitsa Russkava mira, 15.06.2024 tarihinde <https://globalaffairs.ru/articles/graniczy-russkogo-mira/> adresinden ulaşılmıştır).

BÖLÜM II

Türk Dış Politikasında Kriz Yönetimi: Mavi Marmara Krizi

Ayfer Erdoğan ŞAFAK¹

Giriş

31 Mayıs 2010 tarihinde, İsrail'in Gazze Şeridi'ne uyguladığı ablukaya dünyanın dikkatini çekmek için oluşturulan Özgürlük Filosu'ndaki altı gemiden biri olan Mavi Marmara gemisine uluslararası sularda İsrail askerleri tarafından saldırıda bulunulması ve dokuz Türk'ün öldürülmesiyle sonuçlanan Mavi Marmara Krizi Türkiye-İsrail ilişkilerinin kopma noktasına gelmesine neden olmuştur. Mavi Marmara olayında sivil Türk vatandaşlarının düzenli bir ordu tarafından katledilmesi ile Türkiye Cumhuriyet tarihinde bir ilk yaşanmıştır. Mavi Marmara krizi 90'lı yıllarda Orta Doğu'da Batılı, laik ve Arap olmayan iki ülkenin geliştirdiği stratejik ittifakı ve askeri alanda kesintisiz yürüyen iş birliğini sekteye uğratması açısından da büyük önem arz etmektedir. Mavi Marmara krizine

¹ Öğretim Görevlisi Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi, Modern Diller Bölümü, İstanbul/ Türkiye, Orcid: 0000-0002-3176-587X, aerdogan@yildiz.edu.tr

neden olan gelişmeler ve krizin iki ülke açısından sonuçlarına ilişkin literatürde pek çok makale olmasına karşın, bu olay kriz yönetim teknikleri açısından incelenmemiştir. Bu çalışmanın amacı Mavi Marmara krizinin evrelerini incelemek ve kriz yönetimine ilişkin bir analiz sunmaktır. Çalışma iki bölümden oluşmaktadır; birinci bölümde krizin evreleri incelenmiş ve ne tür bir kriz olduğuna dair bir değerlendirme yapılmıştır, ikinci bölümde Mavi Marmara krizi kriz yönetim stratejileri açısından incelenmiş ve kriz yönetiminin başarısını etkileyen faktörler açısından değerlendirilmiştir. Bu çalışmada “Mavi Marmara Krizinde ne oldu?” ve “Kriz nasıl yönetildi?” sorularına cevap aranmaktadır. Mavi Marmara Krizi teorik olarak Alexander George’un Savaştan Kaçınmak kitabında ele aldığı Geçici Kriz Kuramı ve Fuat Aksu’nun Türk Dış Politikasında Zorlayıcı Diploması kitabında açıklamış olduğu kriz yönetiminde başarıyı etkileyen faktörler çerçevesinde incelenecektir.

Mavi Marmara krizi, kriz yönetimine ve kriz anına ilişkin kaynaklar resmi makamların yaptığı basın açıklamaları ve uluslararası raporlardan oluşmaktadır. Kriz evrelerini analiz etmek ve nasıl yönetildiğine dair bir değerlendirme yapmak için bu kaynaklar yeterli olmamaktadır. Bu sebeple, çalışmanın bazı bölümlerinde mevcut durumdan veya söylemlerden yola çıkarak değerlendirmeler yapılmış ve krize ilişkin veriler temel alınarak teorik çerçeve içerisine oturtulmaya çalışılmıştır. Krizi, evrelerini ve kriz yönetimini analiz etmeden önce İsrail- Türkiye arasındaki ilişkilerin geçmişine bakmak ve ilişkileri çıkar ve kimlik açısından anlamlandırmak, krizin altında yatan faktörleri anlamak açısından büyük önem arz etmektedir.

1.Türkiye- İsrail İlişkilerine Genel Bakış

1948’de, İsrail Devleti Ortadoğu’da kurulmasından bir yıl sonra Türkiye tarafından tanınmış ve 1950’de iki ülke arasında, karşılıklı olarak elçilerin atamasıyla diplomatik ilişkiler başlamıştır. İsrail’in tanınmasından bu yana ilişkiler inişli çıkışlı olarak devam etmiş, fakat 90lı yıllara gelindiğinde ikili ilişkiler baş döndürücü bir hızla gelişmiştir. AK Parti hükümeti ilk döneminde İsrail ile

ilişkilere önem vermiş ve daha önceki hükümetler gibi İsrail ve Filistin arasında bir denge politikası izlemiştir. Fakat özellikle Gazze Kurşun Dökme Operasyonu'ndan sonra İsrail ile ilişkiler gerileme dönemine girmiş ve Türk dış politikasının ibresi Arap dünyasına doğru çevrilmiştir.

Uluslararası ilişkiler kuramında realizm ve inşacılık olarak adlandırılan çıkar ve kimlik temelli yaklaşımlar Türk-İsrail ilişkilerine ayna tutmaktadır. İnşacı bir perspektiften bakıldığında, tarihsel süreç ve toplumsal algılar ikili ilişkilerin gelişmesinde önemli rol oynamıştır. Tarihsel süreç içinde Türk-Yahudi ilişkileri incelendiğinde, iki toplum arasında ciddi bir anlaşmazlığın olmadığı görülmektedir (Uzer, 2011, s. 139). 1492'de İspanya ve Portekiz'de Hristiyan olmak veya öldürülmek seçenekleri arasında kalan Yahudilerin büyük bir kısmı Osmanlı Devleti'ne sığınmış ve bu topraklarda beş asırdır hoşgörü içerisinde yaşamıştır. Ayrıca, Nazi Almanyası'ndan kaçan seksenden fazla Yahudi akademisyen, o zamanki hükümet tarafından Türkiye'ye davet edilerek Türkiye'nin önde gelen üniversitelerinde iş imkânı bulmuştur (a.g.e, s. 141). Bu tür tarihsel olaylar Türk ve Yahudi toplumu arasında kültürel bağ ve sempati oluşturmuştur. Kimlik eksenli bakıldığında, Türkiye ve İsrail Ortadoğu coğrafyasında Arap olmayan ve Ortadoğu ailesine kabul edilmeyen iki devlettir. Politik ve kültürel kodları özünde Batılı olmasa da Batı tarafından uzun bir süre Batılı bir devlet gibi kabul görmüştür (Aydoğan, 2011). Aynı zamanda, iki ülkenin de laik ve Batı yanlısı olmaları iki ülke arasında ortak bir kimlik algısı oluşturmuştur.

Realist perspektiften bakıldığında ise, Türkiye- İsrail ilişkilerini büyük ölçüde ortak çıkarların şekillendirdiğini söylemek yanlış olmayacaktır. 1990'larda Türkiye ile İsrail ilişkilerinin derinleşmesinde önemli bir etken de modern Batı yanlısı bir devlet olan İsrail ile yakınlaşma ordu ve sivil bürokrasi tarafından ülkedeki laik sistemi korumaya yönelik bir politika aracı olarak görülmüştür. Çağrı Erhan ve Ömer Küçükoğlu (2005) 1990'larda Türkiye- İsrail ilişkilerini açıklarken şu ifadeleri kullanmaktadır:

“İslamcı yükselişin karşısındaki gruplar, bölgede Türkiye ile benzeşen siyasi ve ekonomik yapıya sahip tek ülke olan İsrail’le ilişkilerin geliştirilmesinin, dış politikada yeni bir maceraya girilmesini önleyeceği görüşünü savunmaya başladılar. Siyasi ve ekonomik olarak Türkiye’den daha alt düzeyde olan İslam ülkeleriyle yakınlaşma çabalarını, Türkiye’yi cumhuriyetin başından itibaren hedef seçilen Batılılaşma ve çağdaşlaşma hedefinden uzaklaşacağını savunan görüşler ağırlık kazanmıştı.” (s. 569)

İsrail ile ilişkilerde uluslararası ortamın etkisi ve bölgesel tehdit algılamaları da 90’lı yıllarda ilişkilerin gelişmesinde önemli bir faktördür. 90’lı yıllarda Türkiye’nin Suriye, İran ve Yunanistan ile yaşadığı sorunlarla kuşatılmışlık hissi, Kıbrıs konusunda Araplardan beklenen desteği görememesi, Körfez savaşı sonrası Kuzey Irak’ta ortaya çıkan otorite boşluğu ve PKK’nın burada konuşlanması, terörizme karşı mücadelede silah ve teknoloji arayışı, İsrail’inse İsrail karşıtı politikalar izleyen Arap ülkeleriyle kuşatılmış olması gibi bir dizi faktör Türkiye ve İsrail’i birbirine yakınlaştırmıştır (Yılmaz, 2010, s. 18). Özellikle askeri alanda ilişkiler büyük ivme kaydetmiştir. Türkiye, Yunanistan ile olan ihtilafı nedeniyle ABD ve Avrupa’dan elde edemediği silah ve teknolojiyi İsrail’den satın almıştır. Türkiye-İsrail Savunma Sanayi Antlaşması, Askeri Eğitim İş Birliği Antlaşması (Anadolu Kartalı Eğitim tatbikatları) ve iki ülke arasında istihbarat paylaşımına dair yapılan antlaşma ilişkilerinin altın çağını yaşadığı 90’lı yıllara denk gelmektedir ve iki ülke ortak çıkarlar ekseninde sınırlı münasebetten stratejik iş birliğine gitmiştir.

2000'lere gelindiğinde Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP)’nin iktidara gelmesiyle birlikte komşularla sıfır problem ve çok boyutlu dış politika gibi stratejilerle oluşturulan yeni dış politika vizyonu Türk- İsrail ilişkilerinin dayandığı komşu ülkelere karşı güvenleştirmeye siyasetini sekteye uğratmıştır (Balcı, 2011, s. 128). Cumhuriyetin kuruluşundan bu yana Batılı ve laik bir ülke olarak görülen Türkiye, AKP iktidarı döneminde Müslüman ve Osmanlı kimliklerini de bünyesinde barındırmaya başlamış ve İsrail ile devlet kimliği temelinde benzerlikleri azalmaya başlamıştır (Aydoğan,

2011, s 2). Türkiye'nin, İsrail'in tehdit olarak algıladığı bazı Ortadoğu ülkeleriyle yakın ilişkiler kurması eksen kayması tartışmalarına yol açmış, aynı zamanda İsrail'le ilişkilerin gerilemesine neden olmuştur. İki ülke arasında ortak çıkarların kesiştiği noktalarda da büyük ölçüde azalma olmuştur. AKP hükümetinin Yunanistan, Suriye ve İran'la ilişkileri geliştirmesi ve sorunların askeri değil diplomatik araçlarla çözümüne öncelik veren yeni dış politika anlayışı İsrail ile olan ilişkilerin yoğunluğunu azaltmıştır. İsrail'de hükümet değişikliği ile radikal sağ bir parti olan Likud'in Kadima ile koalisyon hükümeti kurarak iktidara gelmesi, barış sürecinin askıya alınması, Filistin'de yaşanan ikinci İntifada ve halka karşı orantısız güç kullanımı ve Ocak 2006'da Hamas'ın Siyasi Büro Başkanı Khalid Meshal ve beraberindeki heyetin Türkiye'yi ziyareti ilişkileri daha da gerginleştirmiştir. Tüm bu gelişmelere karşın, ortak silah ve tatbikat anlaşmaları varlığını 2000'li yıllarda da devam ettirmiştir.

Sonuç olarak, 90'lı yıllarda iki ülkenin paylaştığı tehdit algısı ve güvenlik odaklı dış politika halen İsrail tarafından benimsenmiş olsa da Türkiye 2000'li yıllarda farklı bir bakış açısıyla bölgeye yaklaşmış ve güvenliğin ve ekonomik gelişmenin komşularla iyi ilişkiler kurmakla mümkün olduğunu anlamıştır (Şahin, 2011, s. 32).

2. Krizin Evreleri

2.1. Kriz Öncesi

Mavi Marmara Krizini anlamak ve kriz yönetimi stratejileri açısından değerlendirmek için öncelikle krizin nasıl bir süreçte oluştuğu ve kriz öncesi yaşanan gelişmelere bakmak yerinde olacaktır. Mavi Marmara Krizi öncesinde yaşanan bir dizi gelişme Türkiye-İsrail ilişkilerinin her geçen daha da fazla gerilemesine neden olmuştur. Mavi Marmara Krizi ise bu sürecin son halkasıdır ve kriz Cumhuriyet tarihinde ilk kez Türkiye sivilleri yabancı bir ordu tarafından katledildiği gerçeği göz önünde bulundurulduğunda İsrail ile ilişkilerin kopma noktasına geldiğini göstermektedir.

AKP'nin iktidara gelişi ile Ortadoğu dnyasına karşı bryk bir ilgi oluşmuştur ve Osmanlı mirası olarak grrlen blgede Trk dış politikası proaktif bir rol stlenme abası ierisine girmiştir. Bu dnemde İsrail ve Filistin arasındaki çatışma ve barışın sağlanabilmesi iin Trkiye'nin arabuluculuk rolü karar alıcılar iin bryk onem arz etmektedir. İsrail Aralık 2008'de Gazze'de bryk bir operasyon başlatana kadar Trkiye-İsrail ilişkilerinde arabuluculuk onerileri hakimdi ve bu dnemde Suriye ile İsrail arasında arabuluculuk yapan Trkiye aasından, İsrail ile ilişkilerde yeni bir boyuttan sz etmek mmkndur. (Tr, 2009a, s. 27). İsrail Başbakanı Ehud Olmert'in Ankara'ya yaptığı ziyarette İsrail-Filistin arasında ateşkesin sağlanması, Filistinli gruplar arasında uzlaşmaya varılması ve Gazze'nin yeniden inşası konuları grrşlrmş, basında çıkan haberlerde Ortadoğu'da barış ve istikrarın sağlanması yndnde Trkiye'nin arabuluculuk rolü stlendiği ve olumlu gelişmelerin yaşanacağı üzerinde durulmuştur. Arabuluculuk girişimlerinin sonuç vermesi beklenirken, 27 Aralık 2008'de yaklaşık 1500 kişinin hayatını kaybettiği binlerce kişinin de yaralandığı İsrail'in Gazze'ye ynelik Dkme Kurşun Operasyonu ile grrşmeler aniden kesilmiştir. Dnemin Başbakanı Erdoğan operasyonu hkkmetinin bir suredir yrrttęu "barış teşebbüslerine indirilmiş bir darbe" olarak grrdęünü belirtmiştir (Hrriyet, 2008). Erdoğan basın mensuplarına yaptığı açıklamada şyle demiştir:

"Barış iin bu kadar aba sarf ettiğimiz dnemde İsrail'in brye bir yola tevessl etmesini, her şeyden nce barışa, barış teşebbüslerine indirilmiş bir darbe olarak grryorum. Sratle bu yaklaşımın durdurulmasını, bundan vazgeçilmesini ozellikle vurguluyorum. Bugn İsrail-Suriye grrşmeleri ile alakalı olarak, İsrail Başbakanı Olmert'i aramayı dşşntrken, bu arama işlemini iptal ettim ve aramıyorum. nkü bu bize karşı da yapılmış saygısızlıktır. Trkiye olarak, şu ana kadar olan tavrımız neyse, bu yardımları devam ettirme kararlılığındayız" (a.g.e).

Dkme Kurşun operasyonu ile, Trkiye ile İsrail arası ilişkiler derin bir bunalıma srklenmiş, AKP'nin Ortadoğu'da blgesel bir

güç olma ve uluslararası alanda meşrutiyet kazanma çabaları da sonuçsuz kalmıştır.

2009'da Davos Zirvesi'nde Başbakan Erdoğan ve Şimon Peres'in "One Minute krizi" olarak adlandırılan dünya kamuoyu önünde girmiş oldukları polemik Erdoğan'ın zirveyi terk etmesiyle sonuçlanmış ve ikili ilişkilerde düşüş ivmesini artırmıştır. Davos krizinin hemen ardından Türkiye İsrail tarafından planlanan Anadolu Tatbikatını iptal etmiştir ve İsrail'de Tel Aviv Büyükelçisinin alçak bir koltuğa oturtulmasıyla yaşanan "Alçak Koltuk Krizi" Dökme Kurşun operasyonu ile başlayan bunalım sürecini geri dönüşü zor bir döneme sokmuştur (Tür, 2009b, s. 36).

Tüm bu gelişmeler ışığında, İsrail ile ilişkilerde yaşanan bunalım sürecinin Mavi Marmara krizinin gelişmesine bir ortam hazırladığı söylenebilir. Diğer yandan, Gencer Özcan'ın (2010) belirttiği gibi, Mavi Marmara Krizi "cumhuriyet tarihi boyunca herhangi bir ülke ile ilişkilerde yaşanmamış bir sorunla karşı karşıya olduğumuzu göstermektedir". Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu saldırının Cumhuriyet tarihinde bir dönüm noktası olduğunu şu sözlerle dile getirmiştir:

"İsrail'in gemilere saldırısında Türkiye Cumhuriyeti'nin vatandaşları tarihinde ilk kez başka bir ülkenin askerleri tarafından öldürüldü. İsrail'in eylemi eşkıyalık, korsanlık, taammüden cinayet ve adam kaçırma gibi suçların hepsini içermektedir. Bu devlet terördür. Bu tek olay bölge tarihinde bir dönüm noktasıdır. Bu bizim 11 Eylülümüz olmuştur ki bu bizim bölgesel ve küresel bakışımıza derin bir tesiri olacaktır ve hiçbir şey eskisi gibi olmayacak anlamına gelmektedir" (Milliyet, 2010).

2.2. Krizi Hazırlayan Gelişmeler

Dökme Kurşun Operasyonu sonrası Türk halkında Filistin sorunu ve Gazze'deki ablukaya yönelik ciddi bir tepki oluşmuştur. Türkiye'nin dört bir tarafında İsrail'in yürüttüğü politikalara tepki olarak protestolar düzenlenmiştir. İnsan Hak ve Hürriyetleri İnsani Yardım Vakfı (IHH) Gazze şeridine insani yardım götürmek ve

kamuoyunun ilgisini Gazze’de yaşanan insanlık dramına çekmek için bir yardım filosu düzenlemiştir. İHH yetkililerine göre, yardım filosunun amaçları “Gazze’ye insani yardım götürmek ve Gazze halkının yaşadığı hukuksuz ambargonun uluslararası kamuoyunda gündem bulmasını” sağlamaktır (Rotamız Filistin Yükümüz İnsani Yardım Filosu Özet Raporu, s. 5). İHH’nin hazırlamış olduğu rapora göre, filoda 36 ülkeden 700’den fazla katılımcı bulunmaktadır ve bu durum Mavi Marmara krizine uluslararası bir nitelik kazandırmıştır (a.g.e). Tamamen sivil bir organizasyon olan İHH’nin öncülüğünde gerçekleştirilen filonun bazı siyasi hedeflerinin olduğu İHH’nin hazırladığı raporda şu ifadelerden anlaşılmaktadır: “Uzun süredir dünya kamuoyunun gündemine gelmeyen Gazze’yi yeniden güçlü bir biçimde uluslararası karar alıcıların, devletlerin gündemine getirmeyi bu şekilde bölgedeki ambargonun kaldırılması için güçlü bir inisiyatif oluşturulmasını hedeflemektedir.” (a.g.e, s. 10)

2.3.Krizi önlemeye yönelik girişimler

İsrail hükümeti Mavi Marmara gemisinin yola çıkmadan birkaç ay öncesinde krizi önlemeye yönelik girişimlerde bulunmuş ve filonun yola çıkmaması için diplomatik çabalar yürütmüştür. Krizi müteakiben, Netanyahu hükümeti 31 Mayıs 2010’da inceleme yapmak için başkanlığını eski yüksek mahkeme yargıcı Jacob Turkel’in üstlendiği bağımsız bir ulusal komisyon atanmasına karar vermiştir. Rapora göre, filo yola çıktıktan üç gün sonra Gazze kıyılarına ulaşmadan filonun geri dönmesi için diplomatik girişimlerde bulunulmuştur. Filoyu durdurmaya yönelik deniz kuvvetleri Gazze kıyılarında konuşlandırılmış ve polis ve askeri özel birlikleri içeren birimlere filonun ulaşması halinde birimlerin “kademeli” bir şekilde hareket etmeleri ve sadece hayatı tehdit eden saldırılar olması halinde ateş açabilecekleri uyarısında bulunulmuştur (Turkel & ark., 2010, s. 34-35). İsrail Savunma Bakanlığı Gazze kıyılarına ulaşma amacı taşıyan filonun engellenmesi, durdurulması, direnişi halinde ise askeri operasyon yapılması ve gönüllülerin tutuklanmasını öngören raporu onaylamıştır.

İsrail'in Mavi Marmara Krizini önlemeye yönelik son girişimi ise filo için Türk limanlarının kullanımının Türk Hükümeti tarafından engellenmesi şeklindedir. Diğer bir deyişle, İsrailli yetkililer krizin engellenmesi sorumluluğunu Türk Hükümeti'ne yüklemiştir. Buna istinaden, 26 Mayıs 2010'da İsrail istihbaratı dönemin Başbakan'ına hitaben gönderdiği bildirmede filonun Gazze'ye ulaşmasını engelleyecek her türlü adımın atılacağını, fakat henüz verilecek tepkinin saptanamadığını kaydetmiştir (a.g.e., s. 118).

Türkiye'nin BM'ye sunduğu rapora göre, Tel Aviv ve Kudüs'teki İsrail otoriteleri ile Ankara arasında Türk otoritelerinin konvoyun Türk limanlarından ayrılmasını engellemeleri yönünde taleplerini bildirdikleri bir dizi diplomatik görüşme gerçekleşmiştir. Rapora göre, konvoyun planladığı gibi yola çıkması halinde yardımların kontrol ve gideceği yere teslimat için İsrail'e gönderilmesi istenmiştir. Buna karşılık, Türk otoriteler Türk limanlarından hukuki bir şekilde ayrılma girişiminde bulunan bir sivil toplum örgütünü açık ve demokratik bir toplumda engellenmenin zorluklarına değinmiştir (Turkish National Commission of Inquiry, 2011, s. 17). Fakat Türk yetkililer konvoydaki gönüllülere İsrail tarafından verilen mesajları ileteceklerini de ifade etmiştir. Ayrıca Türk yetkililer İsrail'in talebi doğrultusunda, konvoyun yardımlarının İsrail'deki Aşdod Limanı'na veya Mısır'daki El-Ariş Limanı'na götürülmesi konusunda IHH yetkililerini ikna etmeye çalışacaklarını bildirmişlerdir (a.g.e). Rapora göre, IHH yetkilileri Türk diplomatlar ile yaptığı görüşmeler sonucunda konvoyun öncelikle Gazze'ye yaklaşmaya çalışacağı, gerek duyulması halinde rotayı El-Ariş'e çevireceğini belirtmiştir (a.g.e). Raporda, Türk yetkililer İsrail'i olabildiğince itidalli davranması ve herhangi bir şekilde kuvvet kullanmaktan kaçınması konusunda uyarmıştır (a.g.e., s. 11).

Palmer Raporu'nda, Türkiye'nin İsrail tarafından yapılan uyarıyı yeterince dikkate almadığı ve IHH'nin filosuna katılımı engellemek için yeterli girişimde bulunmadığı belirtilmiştir (Palmer & ark., 2011). Turkel Raporu da aynı noktaya değinmektedir ve

saldırı İsrail'in meşru müdafaa hakkı ile gerekçelendirilmektedir (Turkel & ark., 2010, s. 240). Ayrıca Turkel raporunda, İHH'nin İsrail'de yasaklanmış bir organizasyon olduğuna dikkat çekilmiş ve radikal İslam örgütleri ile bağlantısı olduğu iddia edilerek İsrail'in saldırı girişiminin meşru bir zemine dayandırılmaya çalışılmıştır (a.g.e., s. 117-118). Türk otoritelerin konvoyun yola çıkmasını önleyememesi veya İHH yetkililerini durumun ciddiyetine ikna edememesi hem Türk hem de uluslararası kamuoyu tarafından eleştiriye maruz kalmıştır. Bunu müteakiben, Türk otoriteler Gazze'ye yol alan yardım filosunun bir sivil toplum örgütü girişimi olduğu, Türkiye'nin demokratik bir devlet olduğu ve bu girişimin hukuki olarak engellenemeyeceği argümanını sık sık dile getirmiştir. Dönemin Dışişleri Bakanı Davutoğlu verdiği bir demeçte şöyle demiştir:

“Biz demokratik bir ülkeyiz. Eğer sivil toplum örgütleri bir girişimde bulunurlarsa biz bunu durduramayız. Ben bunu bir Avrupalı meslektaşına da sordum ‘Sizin ülkenizden böyle bir sivil konvoy (Gazze'ye) gitseydi siz bunu durdurabilir miydiniz’ diye. Hayır deyince, ‘O zaman bizden bunu nasıl beklersiniz, biz sizden daha mı az demokrasiyiz, daha mı az hassasız’ diye sordum” (Milliyet, 2010).

İHH Mavi Marmara gemisini vakfın üzerine geçirdikten sonra Denizcilik Müsteşarlığı'na başvurarak yeniden uzak yol seferine çıkabilmesi için gerekli bakım ve onarımların tespit edilmesini talep etmiştir (Ergin, 2010). Gemi Denetim Kurulu uzmanlarınca yapılan incelemede ihtiyaç duyulan bakım ve denetimleri tespit ederek İHH'ye bildirmiştir. Bakanlığın bilgi notuna göre:

“İHH, bu bakım ve onarımların zaman alacağı ve muhtemelen yüksek mali külfeti nedeniyle bayrak değiştirme arayışına girdi. Mavi Marmara'nın Türkiye'nin milli mevzuatı çerçevesinde mevcut durumu ve sertifikaları ile Türk bayrağı altında uluslararası sefere çıkma imkânı olmadığından, vakıf yetkililerince, geminin mevcut durumu itibari ile uluslararası sefere çıkabilecek şekilde sertifikalandırabilecek yabancı (denizcilik literatüründe Elverişli

Bayrak denilen) bir bayrak devleti arayışı sonucunda Komor Adaları seçeneği gündeme geldi” (a.g.e).

İHH, gemi için gerekli sertifikaları Komor Adaları’ndan 21 Mayıs 2010 tarihinde almış ve gemiye Komor Adaları bayrağını çekmiştir. Bir diğer nokta ise, Mavi Marmara’nın hâlâ Türkiye’nin sicilinde de kayıtlı olmasıdır. Bakanlığın bilgi notunda bu konuda şöyle deniliyor:

“Bazı ülkelerin mevzuatı aynı anda çift sicil kaydına müsaade etmektedir. Gemi donatanınca (İHH), Türk sicilinden terkin talebinde bulunulmadan Komor Adaları siciline kayıt yapılmıştır. Şu ana kadar gemi donatanı tarafından geminin Türk Sicilinden terkin talebinde bulunulmadığından gemi halen aynı zamanda Türk Sicilinde de kayıtlı bulunmaktadır.” (a.g.e).

Geminin Türk Sicili’ne kayıtlı bulunmasının daha sonraki dönemde Türkiye’ye iade edilmesinde etkili olduğu düşünülmektedir.

2.4.Tırmanma Safhası

Taraflar arasında krizin birinci aşamasında istenmeyen yönde meydana gelen olaylar krizi tırmanma safhasına sokmaktadır. İsrail ile Türkiye arasında gerçekleşen diplomatik görüşmeler sonucunda konvoyun yola çıkması engellenememiş, İHH yetkilileri ilk rota olarak Mısır’ın El-Ariş veya İsrail’in Aşdod limanına varmaları konusunda ikna edilememiştir.

Mavi Marmara’nın İstanbul’dan ayrıldığı 22 Mayıs’tan Antalya’ya vardığı 28 Mayıs arasındaki 6 günlük zaman diliminde, El-Ariş’e gitmesine karar verildi. İHH başkanı Bülent Yıldırım “Çıkarken Gazze’ye gidiyoruz dedik. Ancak verdiğimiz koordinatların Mısır karasuları olduğunu herkes biliyordu. Muhtemelen El-Ariş’e gidecektik. Durum onu gösteriyordu. Biz düşündük ki gelirler, müzakere yaparız, El-Ariş’e gideriz, ondan sonra izin verirlerse Gazze’ye gider vermezlerse dönerdik. Ama o gece bambaşka gelişti” dedi (Aydıntaşbaş, 2010). Bu bilgiler ışığında, geminin ilk rotası Gazze Limanıdır, fakat İsrail tarafından

büyük bir direnişle karşılaşılması halinde rotanın El-Ariş Limanı'na çevrileceği düşünülmüştür. IHH Başkanı Bülent Yıldırım, Gazze'ye yardım götürmek için İsrail otoritelerinden izin için başvuruda bulunduklarını ve bir buçuk sene boyunca cevap alamadıklarının da altını çizmiştir (Habertürk, 2012b).

Mavi Marmara gemisi İstanbul'dan 22 Mayıs'ta hareket ederek 28 Mayıs'ta Antalya Limanı'na vardı. IHH'nin açıklamasına göre filoyu oluşturan gemiler, 30 Mayıs günü Güney Kıbrıs'a, ertesi sabah ise Gazze kıyılarının 75 mil açığına ulaştı. Gemiler rotasını Gazze Limanı'na çevirdi. Türkiye'nin BM'ye sunmuş olduğu araştırma raporuna göre Mavi Marmara gemisine baskın şu şekilde gerçekleşmiştir:

30 Mayıs 2010

22.00 İsrail uydu iletişimine müdahale etmiştir.

22.30 Mavi Marmara İsrail Deniz kuvvetlerinden ilk iletişim sinyallerini aldı, ama hiçbir görsel bağlantı henüz kurulamadı. İsrail Deniz Kuvvetleri geminin kimliğini tanıtmamasını ve gideceği yeri bildirmesini istedi. Kaptan Mahmut Tural geminin kimliğini, gemideki yolcu sayısını, geminin insani misyonunu ve varış noktasının Gazze olduğunu bildirdi. İsrail Deniz Kuvvetleri Kaptanı Gazze kıyısında deniz ablukasının olduğu ve düşman bölgesine yaklaşıldığı ve geminin rota değiştirmesi gerektiği konusunda uyardı. Kaptan ısrarla "Konvoy uluslararası sulardadır ve İsrail açık denizlerde rotanın değiştirilmesini talep edemez" dedi. İsrail konvoydaki diğer gemilere de benzer mesajlar gönderdi. Challenger I. gemisinde İsrail vatandaşı Huwajda Araf bütün konvoy adına İsrail Deniz Kuvvetleri'ne seslendi. Araf İsrail'in ablukasının yasal olmadığını, kendilerinin silahsız siviller olduklarını ve İsrail'e bir tehdit oluşturmadıklarını belirtti. Bazı yolcular daha sonra İsrail tarafından gelen iletilerin küfür içerdiğini bildirdi. Araf 1.00 ile 1.30 arasında İsrail Deniz Kuvvetlerinin onunla iletişimi kestiğini aktardı. Hiçbir durumda İsrail kuvvetleri tarafından durdurma, gemiye giriş ve arama talebi yapılmadı. Mavi Marmara gemisinde yolcular can yeleklerini giydi.

23.30 Gemi varış yeri El-Ariş ve Suez Kanalı arasında bir yer olan 185° rotasında ilerledi. Radar 3 veya 4 mil kadar uzakta ilk İsrail teknesinin yerini saptadı. İsrail Deniz Kuvvetleri'nin uyarıları uluslararası sularda, İsrail kıyılarının yaklaşık 100 deniz mili uzağında devam etti (Turkish National Commission of Inquiry, 2011, s. 18-19).

31 Mayıs 2010

2.00 İsrail teknelerinin ışıkları konvoyun ardında belirdi. İsrail'in son çağrısı, özellikle kaptanı hedef alarak 'sona gelindi' şeklindeydi.²

2.00 – 4.30 İsrail Deniz Kuvvetleriyle bir daha iletişim kurulamadı. İsrail Deniz Kuvvetlerine ait tekneler Gazze filosunu takip ediyor.

4.00 İsrail Deniz Kuvvetleri geminin uydu iletişimini bloke etti. Yolcular arasında panik yaşandı.

4.32 ve sonrası- Önceden hiçbir uyarı yapılmaksızın, İsrail kuvvetleri uluslararası sularda 32° 43' Kuzey ve 31° 31' Doğu Koordinatlarında saldırı başlattı. İsrail kuvvetleri lazer güdümlü silahlar, el bombaları ve göz yaşartıcı bomba kullanmıştır. Açılan ilk ateş yolcuların dehşete kapılmalarına ve Zodyak botlardaki İsrailli askerleri (gemiye biniş sırasında) geriye püskürtme girişimine neden olmuştur. İsrail kuvvetleri daha sonra hızlı bir şekilde helikopterden Mavi Marmara gemisine atlamıştır. BM Heyeti'nin görüşüne göre, "İsrail silahlı kuvvetlerinin bu noktada bir değerlendirme yaparak gemiye asker çıkarma planlarının sivil kayıplara yol açacağını hesaplamaları gerekirdi" (BM Mavi Marmara Raporu, 27 Eylül 2010, s. 34). Gemiye indikten sonra da kan dökme devam etti. Teslim olmayı simgeleyen beyaz bayrak açılmasına ve farklı dillerde yapılan anonslara rağmen İsrailli askerler ateş etmeye devam etti.

² Bu ifadeyle İsrail ordusu Gazze Filosunun daha fazla yol alamayacağını bildirmiş ve gemilere müdahale edileceğinin ilk sinyallerini vermiştir.

Hâlihazırda yaralanmış ve savunmasız sivillere de ateş etmeye devam ettiler.

Baskın başlar başlamaz, kaptan geminin rotasını süratle İsrail'in tam tersi, 270° batıya çevirdi. Bu rota değişimi Türk Araştırma ve Kurtarma merkezi tarafından da doğrulanmıştır. İsrailli askerler gemin sancak tarafından yaklaşıp kaptanı İsrail yönüne dönmeye zorlamıştır.

5.30 ve sonrası- İsrail kuvvetleri konvoyun bütün kontrolünü ele geçirdi ve konvoyu Aşdod'a doğru 130° mil yatağına doğru yönlendirdi. Konvoy Aşdod'a öğleye doğru vardı. Bütün bu süre zarfında, İsrail kuvvetleri yolculara karşı zulüm, insani olmayan ve aşağılayıcı muamele ve alay etme de dahil her türlü eyleme başvurmuştur. (a.g.e., s. 20-21).

Sonuç olarak, İsrail 31 Mayıs 2010 saat 4.30 civarında IHH mülkiyetindeki uluslararası bir yardım filosuna uluslararası sularda baskın yapmış ve 8'i Türk 1'i Türk asıllı Amerikan vatandaşı olmak üzere 9 sivil öldürmüş, birçok kişiyi de yaralamıştır. İsrailli askerler konvoyun geri dönmesi yolundaki talepleri reddedilince gemiye çıkmış ve gemiyi Aşdod Limanı'na çekerek yolcuları alıkoymuş ve tutuklamıştır (BM Mavi Marmara Raporu, s. 26). Uluslararası raporlara da yansıyan ifadeler doğrultusunda, yolcular 2 gün boyunca İsrail tarafından rehin alınmış ve her türlü kötü muameleyi yaşamışlardır. Kriz yönetimi açısından değerlendirildiğinde, krizin tırmanma noktasını oluşturan süre 30 Mayıs 2010'da gemilere saldırının başladığı andan itibaren Türkiye'nin talep ettiği tüm yolcuların İsrail'den döndüğü gece yarısına kadar süren yaklaşık üç günlük süredir.

2.5. Krizin Sonlandırılması (Yumuşama)

Krizin tarafları olan ülkelerin krizlerde güç dengelerinin oluşumunda önemli bir rolü vardır. Tarafların krizin tırmanmasının kendilerine kazançtan daha fazla zarar vereceğini anlamaları halinde ülkelerin içindeki resmî kurumlar ve sivil toplum örgütleri basın aracılığıyla veya diğer ülkelerin girişimleri ile anlaşmaya

varabilirler. Mavi Marmara Krizi'nde tam anlamıyla yumuşamanın yaşandığını söylemek mümkün değildir, fakat kriz Dışışleri Bakanlığının talebi doğrultusunda yolcuların serbest bırakılmaları ve Türkiye'ye geri dönmeleri ile sonlandırılmıştır. Mavi Marmara Gemisi ise bekletildiği Aşdod limanından 66 gün sonra Türkiye'ye iade edilmiştir. Krizin sonlandırılmasını müteakiben, Türkiye BM Güvenlik Konseyi'ni acil toplantıya çağırıştır.

2.6. Kriz sonrası

Türkiye, kriz anında ivedilikle hareket etmiş ve kriz henüz devam ederken istemlerin ne olacağı ve nasıl bir yol izleneceği hakkında Türk yetkililer bir karara varmıştır. İlk olarak, Dışışleri Bakanlığı'nda oluşturulan kriz masası ilk resmi yazılı açıklamayı şu şekilde yapmıştır:

“İsrail masum sivilleri hedef alarak, insan hayatını ve barışçı girişimleri hiçe saydığını açık bir biçimde bir kez daha göstermiştir. İsrail'in bu insanlık dışı uygulamalarını şiddetle kınıyoruz. Açık denizlerde gerçekleşmiş, uluslararası hukukun ağır bir ihlalini teşkil eden bu müessif olay ilişkilerimizde telafisi mümkün olmayan sonuçlar doğurabilecektir” (Hürriyet, 2010).

Bu açıklamadan anlaşıldığı üzere, Türk yetkililer saldırının iki ülke arasındaki diplomatik ilişkileri sıfıra indirebileceğinin ilk sinyallerini vermiştir. 30 Mayıs 2010'da BM Güvenlik Konseyi Türk Hükümeti'nin talebi doğrultusunda olağanüstü toplantısını gerçekleştirmiştir. Dönemin Dışışleri Bakanı Davutoğlu İsrail'in eylemlerinin hiçbir hukuki zemine dayanmadığını belirterek Türk tarafının istemlerini şu şekilde açıklamıştır:

“İsrail uluslararası toplumdan ve saldırıda hayatını kaybedenlerin ve yaralananların ailelerinden özür dilemelidir.

İvedilikle soruşturma başlatılmalıdır.

Sorumlu makamlar ve saldırının faileri hakkında uygun uluslararası yasal adımlar ivedilikle atılmalıdır.

Birleşmiş Milletler tarafından ciddi hayal kırıklığı ifade edilmeli ve uyarıda bulunulmalıdır.

İsrail'e, temel insan haklarına ve uluslararası hukuka saygı göstermesi çağrısında bulunulmalıdır.

İlgili ülkelerin, hayatını kaybeden ve yaralanan vatandaşlarını geri almalarına ivedilikle izin verilmelidir.

Gemiler serbest bırakılmalı ve insani yardımı yerine ulaştırmalarına izin verilmelidir.

Hayatını kaybedenlerin ve yaralıların aileleri, STK'lar, gemi sahibi şirketler tümüyle tazmin edilmelidir.

Gazze'ye yönelik ablukaya hemen son verilmeli ve tüm insani yardımların yerine ulaşmasına izin verilmelidir.

Gazze, barış bölgesi olması için hızla kalkındırılarak örnek teşkil etmelidir.

Uluslararası toplum bu yönde katkıda bulunmaya davet edilmelidir.” (Dışişleri Bakanlığı, 2010)

Türkiye'nin BM Güvenlik Konseyi'ni acil olarak toplantıya çağırmasının ardından heyet şahitlerle görüşüp, uluslararası hukuk açısından durumu değerlendirip Eylül ayında bir rapor sunmuştur. Raporda Gazze ablukasının uluslararası hukuka aykırı olduğunun, filodaki sivillerin insani yardım amacıyla Gazze'ye yola çıktıklarının, İsrail'in gemiye saldırısının meşru müdafaa zeminine dayandırılmayacağı ve orantısız güç kullanıldığının altı çizilmiştir. Türkiye Dışişleri Bakanlığı da benzer bir rapor yayınlamıştır.

Türkiye'nin Mavi Marmara baskınının BM tarafından soruşturulmasını talebi ile, Yeni Zelanda eski Başbakanı Geoffrey Palmer başkanlığında 4 kişilik heyet kuruldu. Palmer Komisyonu'nun raporu yayınlaması İsrail Hükümeti'nin özür ve tazminat konusunda iç mutabakatı sağlamak için zamana ihtiyacı olduğunu bildirmesi üzerine birçok kez ertelendi. Palmer Raporu henüz BM Genel Sekreteri'ne resmen sunulmadan önce 1 Eylül günü itibarıyla The New York Times gazetesi aracılığıyla basına

sızdırılmıştır. Palmer Raporu gerek Gazze ablukasını meşru kılan ifadeler, gerekse Mavi Marmara baskınının meşru müdafaa zeminine dayandığını, saldırının kasıtlı olmadığının ifade edilmesi yönüyle, İsrail'in hazırladığı Turkel Raporunun devamı niteliğindedir (Palmer & ark., 2011). Türk Hükümeti Palmer Raporu'nu kabul etmediğini açıklamış ve Dışişleri Bakanı yaptığı bir basın toplantısında İsrail'e karşı uygulayacağı yaptırımları şu şekilde açıklamıştır:

“Türk-İsrail diplomatik ilişkileri ikinci kâtip düzeyine indirilecektir. İkinci kâtip düzeyinin üzerindeki tüm görevliler en geç önümüzdeki çarşamba gününe kadar ülkelerine gönderileceklerdir.

Türkiye ile İsrail arasındaki askeri anlaşmalar askıya alınmıştır.

Doğu Akdeniz’de en uzun kıyısı bulunan sahilدار devlet olarak, Türkiye Doğu Akdeniz’de seyrüsefer serbestisi için gerekli gördüğü her türlü önlemi alacaktır.

Türkiye, İsrail'in Gazze'ye uyguladığı ablukayı tanımamaktadır. İsrail'in 31 Mayıs 2010 tarihi itibarıyla Gazze'ye yönelik olarak uyguladığı ablukanın Uluslararası Adalet Divanı'nda incelenmesini sağlayacaktır. Bu doğrultuda BM Genel Kurulu'nu harekete geçirmek için girişimlere başlıyoruz.

İsrail saldırısının Türk ve yabancı tüm mağdurlarının mahkemelerdeki hak arama girişimlerine tarafımızdan gereken her türlü destek verilecektir.” (Dışişleri Bakanlığı, 2010)

İsrail ancak Mart 2013'te, Başbakan Benyamin Netanyahu'nun İsrail'in Mavi Marmara saldırısındaki hatalarından dolayı Türkiye'den özür dilediğini bildirmesiyle özür şartını yerine getirmiştir (Anadolu Ajansı, 2013). Türkiye-İsrail ilişkileri krizin yaşandığı Mayıs 2010'dan 2016'da imzalanan İsrail-Türkiye Anlaşmasına dek askıda kalmıştır. 2016'da imzalanan “Türkiye Cumhuriyeti ve İsrail Devleti Arasında Tazminata ilişkin Usul Anlaşması” ile, İsrail Mavi Marmara'da ölenlerin yakınlarına 20

milyon dolarlık tazminatı ödemeyi kabul etti, fakat tazminatı filo olayıyla ilgili Türkiye’de İsrail askerlerine karşı açılmış davaların ulusal mahkemelerde sonlandırılması şartına bağladı (TBMM, 2016). Anlaşmaya göre, her iki ülke de kendilerine ait topraklarda birbirlerine karşı herhangi bir terörist grup veya askeri faaliyete izin vermeyecek ve bu tarz faaliyetleri desteklemeyecektir (a.g.e). Anlaşmada Türkiye’nin ilişkilerin normalleşmesi için öne sürdüğü ablukanın kaldırılması ile ilgili bir madde bulunmazken bunun yerine Gazze’ye yönelik yaptırımların hafifletilmesi ve insani koşulların iyileştirilmesi konusunda anlaşmaya varılmıştır. Anlaşmaya göre, Gazze halkının temel ihtiyaçları olan su ve elektrik sorununun çözülmesi, her türlü sivil malzemenin girişinin sağlanması ve Gazze’de deniz suyu arıtma tesisi, hastane gibi altyapı projesine izin verilecektir (a.g.e). Gazze şeridiyle ilgili mutabakata varılan tüm maddelerin bölgede istikrar sağlandığı sürece uygulanması kabul edilmiştir. Nitekim, 7 Ekim 2023’te Hamas’ın İsrail’deki sivillere saldırılarıyla başlayan süreçte İsrail’in Gazze’de soykırım olarak nitelendirilebilecek saldırılarıyla birlikte Türkiye-İsrail ilişkileri yeniden gerileme sürecine girmiştir.

3. Kriz Yönetimi Stratejileri Açısından Mavi Marmara Krizi

Uluslararası ilişkilerde ‘kriz’ kavramı genellikle ulusal çıkarları tehdit eden, ivedilikle yanıt verilmesi ve dolayısıyla karar alıcıların en üst seviyede dikkat kesilmeleri gereken durumu ifade etmek için kullanılır (Pfallzgraff, 1997, s. 185-188). Brecher krizi en genel tanımıyla küresel alanda düzensizlik ve karmaşayı açıklayan evrensel bir kavram olarak tanımlamaktadır (Brecher, 1993, s. 3). Brecher’e göre krizi tetikleyen etkenler tehditkâr bir söylem, diplomatik ilişkilerin kötüleşmesine yol açan politik bir eylem, ticari ambargo gibi ekonomik bir eylem, dolaylı bir şiddet içeren eylem veya direk olarak askeri saldırı şeklindedir (a.g.e). Krize yol açan katalizör ne olursa olsun kriz bir devletin karar alıcıları için tehdit algısı yaratmaktadır. Dış politika krizi ise Brecher’e göre algısaldır. Bir dış politika krizi üç tane birbiriyle ilişkili algıdan oluşmaktadır; bunlar (1) bir veya daha fazla temel

değere tehdit (2) tepki için sınırlı zaman (3) krizle başa çıkılamaması durumunda askeri müdahaleye gidebilme olasılığıdır (a.g.e.).

Herman ise kriz tanımında sistemik ve karar alma yaklaşımları şeklinde iki farklı yaklaşım arasında bir ayrım yapmanın gerekliliğini savunuyor (Herman, 1972, s. 10). Sistemik yaklaşıma göre, sistem belirlenmiş yapılar aracılığıyla etkileşim kuran aktörler topluluğudur. Belli bir sistemde sistemin devamlılığını sağlayabilmesi için bazı kritik değişkenler vardır. Bu kritik değişkenlerde oluşabilecek değişimler sistemdeki istikrarı belki de yeni bir sistemi oluşturacak derecede bozmaktadır. Bu açıdan bakıldığında kriz belirli bir sistemi tamamıyla aksatan veya sistemin belirli parçalarını bozan bir durumdur. Diğer bir deyişle, kriz sistemin temel değişkenlerinde ansızın bir değişim yaratan bir durumdur (a.g.e). Bu yaklaşıma alternatif bir yaklaşım da karar alma yaklaşımıdır. Bu yaklaşımın merkezinde kararların alındığı ve politikaların oluşturulduğu bir süreç vardır. Bu yaklaşıma göre kriz (1) bir karar alıcı birimin öncelikli hedeflerini tehdit eden, (2) karar alınma sürecinden önce tepki için gerekli zamanı sınırlandıran ve (3) oluşma şekliyle karar alıcı birimi şaşırtan bir durumdur (a.g.e).

Görüldüğü gibi tek bir kriz tanımı yapmak mümkün olmamıştır. Farklı yaklaşımlara ve teorisyenlere göre krizin tanımı farklılıklar göstermektedir. Ancak bütün bu tanımlarda ortaklık gösteren bazı özellikler aşıkardır; bir ülkenin hayati çıkarlarına, değerlerine veya sistemin istikrarına karşı tehdit, tepki vermek için sınırlı bir zaman sürecinin olması, beklenmedik bir şekilde ortaya çıkması ve krize taraf olarak karar alıcıların müdahil oluşunu gerektirmesi şeklinde sıralanabilir. Bu açıdan bakıldığında, Mavi Marmara olayını bir kriz olarak görmek mümkündür. Türkiye'nin krizden zarar gören ülke olarak müdahil oluşunu gerektirmiş, dokuz Türk vatandaşının hayatını kaybetmesi ile hayati çıkarlarına ve değerlerine tehdit içermiş ve sınırlı bir zaman süreci içerisinde tepki verilmesi gerektirmiştir. Mavi Marmara Krizi, krize müdahil olan ülkelerin Türkiye ve İsrail olduğu göz önüne alındığında bir dış politika krizi olarak değerlendirilebilir. Gazze filosuna 16 ülkeden vatandaşın katılımı ve yaralananlar arasında diğer ülke

vatandaşlarının da bulunduğu gerçeği göz önüne alındığında kriz uluslararası bir nitelik de göstermektedir. Ayrıca, Türkiye'nin krizi Birleşmiş Milletler'e götürmesi ile kriz uluslararası bir boyut kazanmıştır.

Kriz yönetimi ise, "bir kriz durumunun teşhisinden başlayarak, gerekli yönlendirici kararların alınmasına, uygulanmasına, takip ve kontrolüne kadar uzanan bir seri faaliyetler serisidir" (Kadırdag, 2002, s. 14). Kriz yönetiminin nihai hedefi, çıkar çatışmasını kendi lehine çevirmektir. Amaç, ya krizin daha fazla tırmanmasını engellemek ya da kontrollü bir biçimde silahlı çatışma riskini de dahil ederek krizi tırmandırmaktır. Kriz yönetimi sürecinde, kriz kontrol altına alınarak normalleşme sağlanır veya kriz tırmandırılarak çatışmaya dönüşür. Kriz yönetimi üzerine literatürde pek çok yaklaşım yer almaktadır, fakat bu çalışmada Mavi Marmara Krizi temelde Alexander George'un geçici kriz kuramı ışığında incelenecektir.

George'a göre, her iki tarafın, kendi çıkarlarının ihlal edilmesine razı olmamaları halinde düşmanlar arasında meydana gelebilecek herhangi bir çatışmaya kolaylıkla engel olunabilir ki bu kriz yönetiminde karşılaşılan temel paradokstur (George, 2006, s. 32). Bazı krizler taraflardan birinin diğer tarafa karşı koymaktan başka bir seçeneği kalmadığı zamanlar patlak veriyor. Bazıları ise bir tarafın diğer tarafın verdiği sıkıntıyı kabullenmesi ve karşı koyması gerektiğini düşünmesiyle ortaya çıkıyor. Bir kısım krizler ise bir tarafın statükoda önemli bir değişiklik yapma çabasıyla meydana çıkıyor (a.g.e., s. 33). Mavi Marmara krizini tırmanan veya planlanmış kriz çerçevesinde değerlendirecek, Gazze ablukasının kaldırılmasına yönelik statükoda önemli bir değişiklik yapma amacı taşıdığını söyleyebiliriz.

Geçici Kriz kuramına göre, herhangi bir kriz sırasında taraflar iki hedefe ulaşmaya çalışıyor; (1) Menfaatleri korumak, (2) Krizin tırmanmasına yol açacak hareketlerden kaçınmak; bu iki hedef arasındaki gerginlik ise bir çıkmaza yol açıyor (a.g.e, s. 34). Bu çıkmazı Mavi Marmara krizinde de görmekteyiz. Türkiye bir yandan

hayatını kaybeden dokuz vatandaşının yaşama hakkının ellerinden alınması dolayısıyla kendisini hesap sorma ve İsrail'e karşı yaptırım kararları almak zorunda hissetmiştir. Bu anlamda menfaatlerin korunması Türkiye için hayati öneme sahiptir. Diğer yandan krizin tırmanmasına yol açacak hareketlerden kaçınmak için diplomasi aracılığıyla hareket edilmiş, askeri bir müdahaleyi gerektirecek şekilde kriz tırmandırılmamış; bunun yerine hukuki yollarla hak aranmıştır. George'a göre herhangi bir krizin sonuçları aynı zamanda, karşı tarafın tutumu ve iki tarafın birbirleriyle olan etkileşiminin derecesiyle de belirlenir. Başka bir deyişle, etkili bir kriz yönetimi için iki taraf arasında sükûnetin ve iş birliğinin sağlanması da gerekmektedir. Her durumda, (1) tarafların savaşı önlemeye yönelik dürtüleri (2) kriz yönetimi için önlerine konulan fırsatlar ve (3) krizi yönetmek için tarafların ustalığı belirleyici rol oynamaktadır (a.g.e, s. 35). Buna göre, bir kriz yönetiminin başarısı iki ülke arasında iş birliğinin sağlanması ve karar alıcıların bu konudaki ustalığı ile belirlenebilir.

Alexander George kriz yönetimi stratejilerini saldırgan stratejiler ve savunmacı stratejiler olarak ikiye ayırmıştır. Mavi Marmara Krizi'nde İsrail tarafından izlenen temel strateji stratejik zorlama kavramının içinde yer alan caydırma'dır. Caydırma güç kullanma tehdidinden yararlanarak rakibin eylemini başlatmadan önce, ilk aşamada önlemeyi amaçlar (Aksu, 2008, s. 23). Krize yol açan gelişmeler ve kriz öncesi durum bölümünde belirtildiği üzere, İsrail Gazze filosu yola çıkmadan önce yaptığı birçok diplomatik girişimle Türk Hükümeti'nin filoyu engellemesi konusunda adım atmış ve güç kullanma tehdidinden yararlanarak filonun yola çıkmasının engellenmesini sağlamaya çalışmıştır. İsrail'in caydırma stratejisi başarıya ulaşmamış ve Türk yetkililer filonun bir sivil girişim olduğunun ve demokratik bir ülkede sivil bir girişimin engellenemeyeceği tezini öne sürerek filonun hareketine engel olmamıştır.

Türkiye bazı zorlayıcı tehditlerden yararlanmak suretiyle İsrail'e krizin sonlandırılması ve istemlerinin yerine getirilmesi için ultimatom vermiştir. Mavi Marmara krizi Türkiye açısından

incelendiğinde Türkiye'nin izlediği savunmacı kriz yönetimi stratejilerinden “Sınırlı Tırmandırma Stratejisinin Karşı Tırmandırmanın Caydırıcılığıyla Birleşmesi” stratejisi ile analiz edilebilir. George’a göre, istenmeyen tırmandırma olasılığından endişe duyan krizi başlatıcı tarafın, yarışın temel kurallarını koyma girişiminde savunan tarafın aleyhine hareket edecek yöntemler araması beklenebilir (George, 2006, s. 315). Böyle bir durumla karşılaşan savunan taraf meydan okuyan tarafından tercih edilen temel kuralları kriz pazarlığında daha uygun şartlar elde etmek için değiştirmeye girişebilir. Buna bağlı olarak, savunan taraf yeni, daha avantajlı temel kurallar getirmek için tasarlanmış sınırlı ve seçici bir tırmandırma yöntemi kullanıp, bunları düşman tarafından gelecek karşı tırmandırmayı caydırarak dengeleme girişiminde bulunabilir (a.g.e). Krizi müteakiben, Türkiye savunan taraf olarak tasarlanmış sınırlı ve seçici tırmandırma yönetimini kullanarak krizden daha avantajlı bir durum elde etmeye çalışmıştır. Türkiye krizi Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi’ne taşıyarak Mavi Marmara krizine taraf olan güçleri “uluslararası topluma karşı İsrail” şeklinde tasarlamıştır. Dışişleri Bakanı Davutoğlu verdiği demeçlerde krizin Türkiye ile İsrail arasından gerçekleşen bir kriz olmadığını, uluslararası sularda oluştuğunu ve filoda krizden zarar gören otuzu aşkın ülkenin vatandaşı olduğunu belirtmiştir. Türkiye krizi BM’ye taşıyarak bir yandan uluslararası toplumda meşruiyet arayışına girmiş ve İsrail’i bölgede yalnızlaştırmaya çalışmış, diğer yandan da uluslararası toplumun dikkatini Gazze ablukasına çekerek İsrail’in uluslararası hukukun üstünde olmadığını göstermeye çalışmıştır.

Alexander George geçici kriz kuramında, zorlayıcı diplomasi stratejisinin başarısını etkileyen dokuz faktör öne sürmüştür. Bu faktörler “amacın açıklığı, motivasyon güçlülüğü, motivasyon asimetrisi, aciliyet-zorunluluk duygusu, güçlü liderlik, iç (ulusal) destek, uluslararası destek, rakibin kabul edilemez tırmanma korkusu, krizin çözümünün kesin koşullarına ilişkin açıklıktır” (Aksu, 2008, s. 34-36). Mavi Marmara krizinin Türkiye tarafından nasıl yönetildiğine ilişkin bir değerlendirme, bu koşulların incelenmesiyle mümkün olacaktır.

Amacın Açıklığı: Savunan taraf3 kriz sırasında hedef ülkenin yerine getirmesini istediği taleplerini açıkça, hiçbir karışıklığa ve yanlış anlamaya fırsat vermeden net bir şekilde ifade etmelidir (a.g.e, s. 34). Böylece, Aksu’ya göre, savunan taraf kendi sınırlarını belirleyerek çeşitli stratejilerden hangisini, hangi araçları kullanarak uygulayacağına karar verirken diğer yandan da hedef ülke istemi dayandığı gerekçelerin haklılığını, gösterecek direncin ölçüsünü belirleme olanağına kavuşur” (a.g.e).

Dışişleri Bakanı Davutoğlu BM Güvenlik Konseyi olağanüstü oturumunda yaptığı konuşmasında İsrail’den ve uluslararası camiadan Mavi Marmara krizine yönelik yerine getirmeleri beklenen unsurları açık ve net bir şekilde ifade etmiştir.. Türkiye’nin İsrail’den üç temel istemi bulunmaktadır; özür dileme, tazminat ödeme ve Gazze ablukasını kaldırma. Türk hükümeti bu şartları hem BM güvenlik konseyinde hem de İsrail ile yaptığı görüşmelerde dile getirmiş ve bunların yerine getirilmemesi durumunda ilişkilerin normalleşmeyeceğini bildirmiştir. Daha önce de belirtildiği üzere, Gazze ablukasının kaldırılması şartı İsrail tarafından istemin aşırılığı şeklinde görülmüş ve doğrudan Mavi Marmara krizi ile ilgili olmadığı için İsrail tarafından tepkiyle karşılanmıştır.

Motivasyon güçlülüğü: Türkiye İsrail’e karşı istemlerinde taviz vermeyen tutumuyla da motivasyonunun güçlülüğünü göstermiştir. Türkiye İsrail özür dileme, tazminat ödeme ve Gazze ablukasını kaldırma şartlarının hepsini yerine getirmediği için İsrail ile ilişkilerin normalleşmesinin imkânsız olduğunu her fırsatta belirtmiştir. Türkiye’nin kararlılığı ve yeterli motivasyonu sayesinde İsrail’den talep ettiği 7 maddenin dördü krizi takip eden birkaç ay içerisinde ivedilikle karşılanmıştır. Tutuklanan yolcular serbest bırakıldı, Mavi Marmara gemisi Türkiye’ye iade edildi, yardım malzemeleri BM aracılığıyla Gazze’ye iletildi ve konuyu araştıran bir uluslararası komisyon kuruldu. İsrail’in “ön koşulsuz masaya

³ Bu çalışma Türkiye tarafından izlenen sınırlı tırmandırma stratejisinin karşı tırmandırmanın caydırıcılığıyla birleşmesi stratejisi ekseninde incelendiği için Türkiye savunan taraf olarak ele alınmıştır ve zorlayıcı diplomaside sözü geçen “zorlayıcı güç” ifadesi yerine “savunan taraf” ifadesi kullanılmaktadır.

oturalım” teklifine dönemin Dışışleri Bakanlığı Sözcüsü Ünal, “Türkiye'nin bu konudaki tutumunda herhangi bir değışiklik bulunmamaktadır. İsraili yetkililerin basına beyanlar yoluyla mesaj vermeye çalışmak yerine ilişkilerin normalleşmesi için atılması beklenen adımları atmaları gerekmektedir” diyerek Türkiye'nin kararlılığını ve taviz vermeyeceğini göstermiştir (Habertürk, 2012a).

Motivasyon asimetrisi: Hedef ülke krizi tırmandırmaya kararlı ise krizin tırmanması kaçınılmazdır, fakat eğer hedef ülke çatışmadan kaçınacağına dair sinyaller veriyor ise bu durumda sınırlı karşı tırlandırma ile krizi çözmenin yolu açılmış olur (Aksu, 2008, s. 34-35). Türkiye'nin savunan taraf olarak güçlü bir motivasyon gösterirken saldırgan taraf olarak İsrail ise kendi iç mutabakatını sağlayamamıştır. İsrail hükümetinin Şahin kanadı Türkiye ile yaşanan krizi derinleştirmeye yönelik söylemler içerisinde yer alırken, Başbakan Netanyahu ve dönemin Savunma Bakanı Barak ilişkilerin normalleşmesini istediklerini dile getirmiştir (Sabah, 2011b). Dışışleri Bakanı Liberman ise Türkiye'den özür dilenmesi halinde hükümetten çekileceğini açıkça söylemiş ve Türkiye'ye karşı bazı yaptırımlar getirme teklifini sunmuş ve bu teklif Başbakan Netanyahu tarafından reddedilmiştir (a.g.e). İsrail tarafından krizin ne tırmandırılması ne de sonlandırılmasına ilişkin güçlü bir motivasyon ortaya koyulamamıştır. İsrail Hükümeti kendi içerisinde bölünmüş ve Türkiye'nin istekleri yerine getirmediği gibi Şahin kanadının istediği şekilde kriz daha fazla tırmandırılmamıştır. İsrail krizi tırmandırarak çatışmayı göze alamayacağını sinyallerini vermiştir ve bu doğrultuda krizi çözmenin yolu açılmıştır.

Aciliyet- zorunluluk duygusu: Hedef ülkenin istemleri karşılaması ancak savunan tarafın taleplerinin yerine getirilmemesi durumunda uygulayacağı yaptırımlar konusunda inandırıcı olması ile mümkündür. Bu da istemin karşılanabilmesi için belli bir zaman diliminin öngörülmesiyle ilgilidir (Aksu, 2008, s. 35). Türkiye kriz sonrasında krize ilişkin aciliyet duygusu yaratmak için Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyini geçici üyeliğini kullanarak acil toplantıya çağırmıştır. Krizden 12 saat sonra bu toplantının gerçekleşmesi ve Türkiye'nin İsrail'i uluslararası kamuoyunun

tepkisiyle karşı karşıya bırakması İsrail’de bir zorunluluk duygusu yaratmıştır. Türkiye istemlerini belirtirken acil olarak yapılması gerekenler için ‘ivedilikle’ ifadesini kullanmıştır ve 72 saat gibi kısa bir süre içerisinde ivedilikle şeklinde belirtilen istemler yerine getirilmiştir. Türkiye istemlerinin yerine getirilmesi konusunda İsrail’e belirli bir süre vermemiştir, fakat İsrail tarafından sürekli zaman talep edilmesine karşı çıkmıştır. Türkiye İsrail ile yürütülen müzakerelere karşın taleplerinin yerine getirilmemesi karşısında aldığı yaptırım kararlarını uygulamış ve daha fazla ek süre talep edilemeyeceğini göstermiştir.

Güçlü liderlik: Kriz yönetiminin başarısını etkileyen faktörlerden biri de karar alıcıya ilişkin özelliklerdir ve krizin yönetimi karar alıcı olarak sorumluluk üstlenen kişinin liderlik vasıfları ile doğrudan ilişkilidir (a.g.e). Bu durum hem saldıran hem de savunan taraf için geçerlidir. Dönemin Dışışleri Bakanı Davutoğlu bir karar alıcı olarak kriz esnasında ve sonrasında soğukkanlılıkla hareket etmiş ve uluslararası hukuka aykırı olabilecek herhangi bir tutum veya söylemden kaçınmıştır. Kriz esnasında karar alıcıların farklı yerlerde olmaları karar alma sürecinde koordinasyon eksikliği sorununu beraberinde getirmiştir, fakat Dışışleri Bakanı’nın sorumluluk üstlenen kişi olması ile kriz sonrası karar alıcıların ‘tek sesle’ hareket etmeleri konusunda bir engel teşkil etmemiştir. Genel Kurmay Başkanlığı, Başbakanlık ve Dışışleri Bakanlığı kriz sonrasında İsrail’den talep edilecek hususlar ve bunlarına yerine getirilmemesi halinde alınacak yaptırım kararları konusunda ortak bir tavır sergilemiştir. Davutoğlu kriz sonrasında karar alıcı kişi olarak başta uluslararası toplum (BM) ve medya aracılığıyla Türkiye’nin haklılığını uluslararası normlar çerçevesinde açıklamıştır. Türk hükümeti kararlılığı ve süreci ‘tek sesli’ yönetmesi ile güçlü bir liderlik sergilemiştir. Diğer yandan, İsrail hükümetine bakıldığında Başbakan ve Savunma Bakanının ılımlı ve yapıcı söylemlerine karşın Dışışleri Bakanı krizi daha fazla tırmandırmaya yönelik söylemler içinde yer almış ve kriz sonrası ortak bir tavır sergilenmemiştir.

İç (ulusal) destek: Mavi Marmara krizi Türk kamuoyu tarafından ulusal dava olarak sahiplenilmiş hükümetin izlediği politikalar Türk halkı tarafından desteklenmiştir. Gazze filosunun sivil bir girişim olması ve filoda Türkiye’den oldukça fazla katılımın olması ve Türk halkının Gazze için gönderdiği yardımlar düşünüldüğünde Mavi Marmara krizi ulusal bir mesele haline gelmiştir. Türkiye’de farklı politik görüşlere sahip kesimler Mavi Marmara gemisine yapılan saldırı konusunda ortak bir zeminde birleşmiş ve İsrail hükümetine karşı ciddi bir tepki geliştirmiştir. 6 Kasım’da başlayan İsraili dört komutanın yargılandığı davaya, Türkiye’nin pek çok ilinden katılımcı olmuş ve gerek bu davaya gösterilen ilgi gerekse Mavi Marmara krizi sonrası İsrail karşıtı protestolar Türk kamuoyunun Mavi Marmara krizini sahiplendiğini ve hükümet yetkilerinin taviz vermez tutumunu desteklediğini göstermektedir.

Uluslararası destek: Türkiye Mavi Marmara krizinin iki ülke arasında değil uluslararası toplum ve İsrail arasında gerçekleştiğini sıklıkla dile getirmiştir. Mavi Marmara krizi BM’ye taşınarak uluslararası bir destek arayışı içerisine girilmiştir. BM Güvenlik Konseyi Başkanı kararı ile İsrail’in saldırısını kınayan ve Türkiye’nin bazı taleplerini içeren bir karar çıkmıştır (UN General Assembly Human Rights Council, 2010), fakat bu kararın bağlayıcı bir niteliği bulunmamaktadır. Türkiye BM Genel Kurulu’nda soruşturma için bir komisyonun kurulmasını talep etmiştir ve kurulan Palmer Komisyonu aldığı kararlar neticesinde İsrail’in lehine hareket etmiş ve Türkiye bu raporu tanımadığını açıklamıştır.

Uluslararası camiada Mavi Marmara krizinin Türk-İsrail krizi gibi algılanmaması için çaba gösterilmesine rağmen, kriz iki devlet arasında bir dış politika krizi gibi algılanmıştır. Dönemin Dışişleri Bakanı Davutoğlu "BM’de bu konuda şu anda oluşmuş bir norm var. Birileri bu normu by-pass ederek, olayı Türkiye ile İsrail arasında bir krizmiş ve iki tarafı birbirine yaklaştırmak gerekiyormuş gibi bir üslupla yaklaşırsa bu norm zedelenmiş olur" diyerek bu tutumu eleştirmiştir (Sabah, 2011a). Uluslararası toplumda, özellikle Batı ülkelerinde Mavi Marmara krizinde yaşanan can kayıpları

“talihsizlik” olarak nitelendirilmiş veya hükümetler olayla ilgili üzüntü duyduklarını dile getirmiştir, fakat uluslararası toplum net bir şekilde İsrail’i saldırıdan dolayı suçlamamıştır. Türkiye’nin Batılı ülkeler tarafından yeterli destek görememesinin altında Amerika’nın İsrail’e olan koşulsuz desteği yatmaktadır. New York’ta katıldığı bağış toplantısında, 2012’de yapılan seçimlere yönelik konuşmalar yapan ABD Başkanı Obama “ABD’nin İsrail’den daha önemli bir müttefiki yoktur. Şimdiye kadarki tüm yönetimlerden çok daha fazla İsrail’in güvenliği için çalıştık. İsrail’in güvenliğinden taviz vermeyiz” demiştir (Sabah, 2011c). İsrail ABD’nin ve diğer Batılı devletlerin koşulsuz desteğini alarak Türkiye’ye karşı bir güç asimetrisi oluşturmuştur.

Tırmanma korkusu: Kriz durumunda savunan taraf hedef ülke üzerinde yeterince baskı oluşturabiliyor istemin karşılanması daha makul bir seçenek olarak görülebilir (Aksu, 2008, s 37). Geçici kriz kuramına göre, “hedef ülke karar alıcıları istemi yerine getirmemek için ne tür karşıt önlemler almak gerektiğine karar verirken bunun bir tırmandırmaya yol açıp açmayacağını, olası bir tırmanma sonunda istemi yerine getirmekten çok daha fazla zarara uğrayıp uğramayacaklarının da riskini değerlendirmek zorundadır” (a.g.e). Kriz esnasında ve hemen sonrasında, diplomasi kanalı açık tutulmuş, böylece askeri bir tırmanmanın yaşanmayacağı kesinleşmiştir. Türkiye savunan taraf olarak İsrail’in başlattığı tırmandırmayı karşı tırmandırma ile kendisi için avantajlı bir duruma getirmeye çalışmıştır. Türkiye istemlerinin yerine getirilmemesi karşısında aldığı yaptırım kararlarını uygulamaya koyarak İsrail’e karşı taviz vermeyeceğinin ve krizin daha fazla tırmanacağını işaretlerini vermiştir. İsrail basınında yer alan haberlerde sıklıkla Türkiye gibi önemli bir müttefiki kaybetmenin risklerinin tartışılması ve nihayet 2016’da İsrail’in özür dilemeyi, tazminat ödemeyi ve Gazze’deki insani koşulların iyileştirilmesini kabul etmesi de aslında Türkiye’nin kararlı tutumunun ve İsrail üzerinde yarattığı tırmanma korkusunun etkili olduğunu gösterir.

Krizin çözümünün kesin koşullarına ilişkin açıklık: Kriz sonrasında savunan taraf krizin sona ermesi için hedef ülke

tarafından atılması gereken adımları açıklıkla ifade etmelidir (a.g.e). Türkiye kriz sonrasında istemlerini açık bir şekilde ifade ederek İsrail’le ilişkilerinin normalleşmesinin bu istemlerin yerine getirilmesi ile mümkün olduğunu ifade etmiştir. Öne sürdüğü koşullar karşılanana dek iki ülke arasındaki ilişkiler askıda kalmıştır. Türk ve İsrail heyetleri arasında, Türkiye’nin özür ve tazminat taleplerini karşılayan iki ayrı anlaşma metni üzerine mutabakata varılmış, fakat İsrail Bakanlar Kurulunda çıkan anlaşmazlıklar nedeniyle anlaşma ancak 2016’da resmîyet kazanmıştır. Krizin çözümüne yönelik yedi şartın altısı tamamen karşılandı, fakat İsrail Gazze ablukasına dair şartı iki ülke arasında diplomatik ilişkilerin yeniden kurulması için bir koşul olarak kabul etmemiş, bu maddenin Filistin meselesiyle ilgili bir konu olduğunu öne sürmüştür.

Sonuç

Mavi Marmara Krizi Ortadoğu’da 90’lı yıllarda Batı yanlısı, laik ve Arap olmayan iki ülke arasında kurulan stratejik ittifakı derinden sarsmıştır. Türkiye’nin 11 Eylül’ü olarak adlandırılan Mavi Marmara Krizi, Türkiye’nin İsrail’le olan diplomatik ilişkilerini ikinci kâtip seviyesine düşürmesi ve özür dileme ve tazminat ödenmesi gibi taleplerinin yerine getirilmemesi üzerine aldığı yaptırım kararlarını uygulamaya koymasıyla sonuçlanmıştır. Alexander George’un Geçici Kriz kuramında öne sürdüğü koşullara bakıldığında, Türkiye’nin Mavi Marmara Krizi’ni itinayla ve başarıyla yönetmiştir. Gerek diplomasi alanının açık tutulması gerekse İsrail üzerinde baskı unsuru oluşturacak şekilde krizin seçici ve sınırlı bir şekilde tırmandırılması Türkiye’nin taleplerinin yerine getirilmesinin önünün açmıştır.

Türkiye kriz esnasında ve sonrasında kararlı bir tutum sergilemiş ve krizin üzerinden hayli bir zaman geçmesine karşın kriz sonrasında yerine getirilmesini beklediği taleplerden taviz vermemiştir. Türk hükümeti uluslararası platformda ve medyada Türkiye’nin haklılığı göstermek için büyük gayret sarf etmiş ve Türk yetkililer tek sesle hareket edip güçlü bir liderlik sergilemiştir. Mart 2013’te İsrail Başbakanı Benjamin Netanyahu’nun dönemin

Başbakan'ı Recep Tayyip Erdoğan'ı arayarak özür dilemesi ve ikinci şart olan tazminat ödenmesiyle ilgili İsrail'in Türkiye'nin öne sürdüğü şartları kabul edip 2016'da Türkiye ile anlaşma imzalaması da Türkiye'nin uyguladığı seçici ve sınırlı tırmandırma stratejisinin büyük ölçüde başarıya ulaştığını gösterir. Gazze ablukasının kaldırılması talebi ise doğrudan Mavi Marmara Krizi ile ilgili bir mesele olarak görülmemiş ve İsrail Palmer Komisyonu'nun hazırladığı raporda da Gazze kuşatmasının yasal kabul edildiğini öne sürerek bu şartı kabul etmeyeceklerini bildirmiştir. Dolayısıyla, ablukaya dair herhangi bir madde anlaşmada yer almamıştır. Buna karşın, anlaşmada Gazze'ye yönelik yaptırımların hafifletilmesi ve insani koşulların iyileştirilmesi ifadeleri yer almış, ve Türkiye'nin Gazze'ye yönelik yardımlarının sevkiyatına ve yapılması öngörülen alt yapı projelerine izin verilmiştir.

Türkiye'nin krizi diplomasi ve hukuki normlar çerçevesinde yönetmesine karşın uluslararası platformlarda yeterince alan bulamaması İsrail'in Batı'da yürüttüğü lobi faaliyetleri ve başta ABD olmak üzere Batılı devletler tarafından verilen koşulsuz destekten kaynaklanmaktadır. Pek çok ülkenin vatandaşının bu olaydan zarar görmesine karşın Türkiye uluslararası toplumda yalnız bırakılmıştır. Mavi Marmara Krizi İsrail ile değil başka bir devletle yaşanmış olsaydı şüphesiz uluslararası toplumun vereceği tepki ve diplomatik destek de farklı olurdu.

Kriz sonrasında, Türkiye ile İsrail arasındaki askeri ilişkilerin askıya alınmasının İsrail açısından yarattığı sorunlardan birisi de Türkiye'nin hava sahasının İsrail askeri tatbikatlarına kapatılmış olmasıdır. Türkiye ile İsrail arasında ikili ilişkileri etkileyen bir diğer husus da İsrail'in bölgedeki müttefik alternatifi olarak gördüğü Güney Kıbrıs Rum Yönetimi ile Doğu Akdeniz'de sondaj faaliyetine başlayacak olmasıdır. Güney Kıbrıs Rum Yönetimi, Yunanistan, Bulgaristan ve Ermenistan ile stratejik iş birliği geliştirmeye çalışan İsrail Türkiye'de jeopolitik kuşatılmışlık algısı oluşturmaktadır. Diğer yandan, Arap Bahar'ının oluşturduğu yeni konjonktürde İsrail'in güvenlik kaygıları artmış olup bölgede Türkiye'ye her zamankinden fazla ihtiyaç duymaktadır.

Hamas'ın başlatmış olduğu 7 Ekim saldırıları ve İsrail'in Gazze'de aylardır sivillere karşı yapmış olduğu katliamların soykırım boyutuna ulaşması ile Türkiye-İsrail ilişkileri yeni bir dönemece girmiştir. Türkiye Hükümeti Nisan 2024'te İsrail ile ilgili ihracat ve ithalatı tüm ürünleri kapsayacak şekilde durdurmuştur. Gazze'de yaşanan insanlık krizinin çok ciddi bir boyuta ulaşması ve İsrail'in ateşkes kararı almaması iki ülke arasındaki ilişkileri sekteye uğratmıştır ve ilişkilerin normalleşmesi ancak Gazze'deki katliamların son bulması, ateşkes ilan edilmesi ve insani koşulların iyileştirilmesi ile mümkün görölmektedir.

Kaynakça

Aksu, F. (2008). *Türk Dış Politikasında Zorlayıcı Diplomasi*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.

Anadolu Ajansı. *İsrail Türkiye’den Özür Diledi*. (2013, 22 Mart). (18/5/2024 tarihinde <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/israil-turkiyeden-ozur-diledi/262717> adresinden ulaşılmıştır).

Aydıntaşbaş, A. (2010, 25 Ekim). *Mavi Marmara Krizinde Pazarlık ve Büyük Sır*. Milliyet. (20/ 5/ 2024 tarihinde <http://www.cnnturk.com/2010/cnn.turk.tv/10/25/mavi.marmara.krizindeki.buyuk.sir/594167.0/index.html> adresinden ulaşılmıştır).

Aydoğan, B. (2011, Nisan 22). Bir Analiz: Türkiye- İsrail İlişkileri. Orta Doğu Araştırmaları Merkezi. (10/5/2024 tarihinde <https://www.orsam.org.tr/tr/bir-analiz-turkiye-israil-iliskileri/> adresinden ulaşılmıştır).

Balcı, A. (2011). *Türkiye’nin Dış Politikası ve İsrail: 1990’lar ve 2000’lere İlişkin Bir Karşılaştırma*. Ortadoğu Etüdları, 2(2), 117-136.

Birleşmiş Milletler Mavi Marmara Raporu. (2010, 27 Eylül). (20/ 5/ 2024 tarihinde <https://ihh.org.tr/public/publish/0/103/bm-raporu-tr.pdf> adresinden ulaşılmıştır).

Brecher, M. (1993). *Crisis in World Politics: Theory and Reality*. New York: Pergamon.

Dış İşleri Bakanlığı. Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu’nun BM Güvenlik Konseyi Olağanüstü Oturumunda Yaptığı Konuşma. (2010, 31 Mayıs). (9/ 5/ 2024 tarihinde http://www.mfa.gov.tr/bakan-davutoglu_nun-birlesmis-milletler-guvenlik-konseyi_nde-yaptigi-konusma-_31-mayis-2010_.tr.mfa adresinden ulaşılmıştır).

Ergin, S. (2010, 22 Haziran). Mavi Marmara Meğer Denize Elverişli Değilmiş. *Hürriyet*. (1/6/2024 tarihinde <http://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/15095958.asp?yazarid=308&gid=61&hid=15096216> adresinden ulaşılmıştır).

Erhan, Ç. & Küçüköğlu, Ö. (2005). 1990- 2001: Arap Olmayan Devletlerle İlişkiler. Baskın Oran (Ed.), *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt II*, 8. Baskı içinde (s. 551-586). İstanbul: İletişim Yayınları.

Gencer, Ö. (2010). Aynalar Galerisi: Türkiye- İsrail İlişkilerinde Yansımalar, Yanılsamalar ve Gerçekler. *Ortadoğu Analiz*, 2(18), s. 36- 44.

George, A. L. (1991). *Avoiding War: Problems of Crisis Management*. Boulder: Westview Press.

George, A. L. (2006). *Savaştan Kaçınmak*. (Nazlı Hamiş Çev. Ed.). İstanbul: Nesa Yayıncılık.

Habertürk. İsrail'e Sert Yanıt. (2012a, 22 Ekim). (20/ 5/ 2024 tarihinde <http://www.haberturk.com/dunya/haber/787571-israile-sert-yanit> adresinden ulaşılmıştır).

Habertürk. İsrail'in Otoritesini Kabul Etmiyoruz. (2012b, 23 Kasım). (25/ 5/ 2024 tarihinde <http://www.haberturk.com/polemik/haber/796946-israilin-otoritesini-kabul-etmiyoruz> adresinden ulaşılmıştır).

Herman, C. F. (1972). *International Crises: Insights From Behavioral Research*. New York: Free Press.

Hürriyet. Bize Karşı Saygısızlık. (2008, 28 Aralık). (25/ 5/ 2024 tarihinde <http://www.hurriyet.com.tr/dunya/10656187.asp> adresinden ulaşılmıştır).

Hürriyet. Kriz Ankara'yı Ayağa Kaldırdı. (2010, 1 Haziran). (23/ 5/ 2024 tarihinde <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/kriz-ankara-yi-ayaga-kaldirdi-14896158> adresinden ulaşılmıştır).

İHH. Rotamız Filistin Yükümüz İnsani Yardım Filosu Özet Raporu. (20/ 5/ 2024 tarihinde https://ihh.org.tr/public/publish/0/10/insaniyardim-filosu-ozet-raporu_tr.pdf adresinden ulaşılmıştır).

Kadirdağ, Y. (2002). Krizi Yönetmek. *Harp Akademileri Dergisi*, Sayı 6.

Migdalovitz, C. (2010, Haziran 23). Israel's Blockade of Gaza, The Mavi Marmara Incident, and Its Aftermath. Congressional Research Service Report. (15/5/2024 tarihinde <https://sgp.fas.org/crs/mideast/R41275.pdf> adresinden ulaşılmıştır).

Milliyet. Dışişleri Bakanı Davutoğlu: İsrail'in Saldırısı Bizim 11 Eylülümüz. (2010, 7 Haziran). (25/ 5/ 2024 tarihinde <http://www.milliyet.com.tr/israil-in-saldirisi-bizim-11-eylul-umuz/siyaset/haberdetay/07.06.2010/1247560/default.htm> adresinden ulaşılmıştır).

Özcan, G. (2011, Nisan). Turkish- Israeli Relations in Crisis: How to Cut the Gordian Knot?. *Israeli European Policy Network*. (17/5/2024 tarihinde <https://www.macro.org.il/images/upload/items/55068130103021.pdf> adresinden ulaşılmıştır).

Palmer, G., Uribe, A., Itzhar, J. C. & Sanberk, S. Ö. (2011, Temmuz). Report of the Secretary-General's Panel of Inquiry on the 31 May 2010 Flotilla Incident. (8/5/2024 tarihinde <https://graphics8.nytimes.com/packages/pdf/world/Palmer-Committee-Final-report.pdf> adresinden ulaşılmıştır).

Pfallzgraff, R. L. (1997). *Future Use of Military Power, Security Studies for the 21 st Century*. Richard H. Shultz, Roy Godson, George H. Quester), Brasney's Inc., (Virginia, 1997)

Sabah. (2011a, 17 Mayıs). Davutoğlu'ndan Mavi Marmara Açıklaması. (5/6/2024 tarihinde <http://www.sabah.com.tr/Gundem/2011/05/17/davutoglundan-mavi-marmara-aciklamasi> adresinden ulaşılmıştır).

Sabah. (2011b, 9 Eylül). İsrail Kabinesi Bölündü. (3/6/2024 tarihinde <http://www.sabah.com.tr/Dunya/2011/09/09/israil-kabinesi-bolundu> adresinden ulaşılmıştır).

Sabah. (2011c, 2 Aralık). ABD'nin İsrail'den Önemli Müttefiki Yok. (8/6/2024 tarihinde

<http://www.sabah.com.tr/Dunya/2011/12/02/abdnin-israilden-onemli-muttekifi-yok-adresinden-ulasilmistir>).

Şahin, M. (2011). Ortadoğu'da Yalnızlaşan İsrail Yeni Müttefikler Arayışında. *Ortadoğu Analiz*, 3 (25), s. 31-37.

TBMM. (2016, 16 Ağustos): Türkiye Cumhuriyeti ve İsrail Devleti Arasında Tazminata ilişkin Usul Anlaşmasının Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun Tasarısı. (18/5/2024 tarihinde <https://www.tbmm.gov.tr/d26/1/1-0754.pdf> adresinden ulaşılmıştır).

Tür, Ö. (2009a). Türkiye İsrail İlişkileri: Yakın İşbirliğinden Gerilime?. *Ortadoğu Analiz* 1(4), s. 22- 29.

Tür, Ö. (2009b). Türkiye – İsrail İlişkilerinde Kriz- Davos ve Sonrası. *Ortadoğu Analiz*, 1(11), s. 35- 40.

Turkel, J., Merhav, R., Horev, A. & Deutch, M. (2010, Ocak). The Public Commission to Examine the Maritime Incident of 31 Mayıs, 2010. (6/5/2024 tarihinde https://www.gov.il/blobfolder/generalpage/downloads_eng1/en/eng_turkel_eng_a.pdf adresinden ulaşılmıştır).

Turkish National Commission of Inquiry. (2011). Report on the Israeli Attack on the Humanitarian Convoy to Gaza on 31 May 2010. (18/05/2024 tarihinde <https://reliefweb.int/report/occupied-palestinian-territory/report-israeli-attack-humanitarian-aid-convoy-gaza-31-may-2010> adresinden ulaşılmıştır).

United Nations Human Rights Council. (2010, Eylül 27). Report of The International Fact-Finding Mission to Investigate Violations of International Law, Including International Humanitarian And Human Rights Law, Resulting From The Israeli Attacks on The Flotilla of Ships Carrying Humanitarian Assistance. (7/5/2024 tarihinde https://www2.ohchr.org/english/bodies/hrcouncil/docs/15session/A.HRC.15.21_en.pdf adresinden ulaşılmıştır).

United Nations Security Council. (2010, Haziran 1). The 6326th meeting. The situation in the Middle East, including the Palestinian question. (10/5/2024 tarihinde [https://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BFCF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9 %7D/IP%20SPV%206326.pdf](https://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BFCF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/IP%20SPV%206326.pdf) adresinden ulaşılmıştır).

Uzer, U. (2011). Türkiye-İsrail İlişkilerinde Bunalım. *Ortadoğu Etüdleri*, 2(2), s. 137-168.

Yılmaz, T. (2010). Türkiye- İsrail İlişkileri: Tarihten Günümüze. *Akademik Ortadoğu*, 5(1), s. 9- 24.

BÖLÜM III

Doğu ile Batı Arasında Denge Arayışı: Türkiye'nin Soğuk Savaş Sonrası Orta Doğu Politikasının Evrimi

Harun ARAS¹

Giriş

Sovyetler Birliği'nin dağılması Türkiye'nin hem bölgesel hem de küresel politikalarını etkilemiştir. Sovyetlerin dağılması sonrasında Türkiye'nin üzerindeki baskı da azalmış ve Türkiye bir hareket alanı kazanmıştır. Bu bağlamda Soğuk Savaş kısıtlamalarından kurtulan Türkiye Orta Doğu ile ilişkilerini bu değişimler bağlamında sürdürmeye çalışmıştır.

1990'ların başında Türkiye önceki yıllara kıyasla Orta Doğu'ya yönelik stratejisinde farklı yaklaşımlar benimsemiştir. Soğuk Savaş dönemindeki statükocu politikasını sorgulayan Türkiye, özellikle Turgut Özal'ın Cumhurbaşkanlığında dış politikada klasik anlayışın dışına çıkmıştır. Özal, pasif dış politikanın terk edilerek aktif dış politika izlenmesi gerektiğini

¹ Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, Manisa/Türkiye, Orcid: 0000-0002-3013-6051, harunnarass@gmail.com

belirtmiştir. Türkiye bu dönemde dış politikada yeni denge arayışları içinde olmuştur.

2000’li yılların hemen başında ise AK Parti’nin yönetime geçmesiyle beraber Türkiye dış politikasında Orta Doğu adeta odak noktası haline gelmiştir. Bunun en önemli nedenlerinden biri Amerika Birleşik Devletleri’nin (ABD) 2003’te Irak’ı işgal etmesidir ki Türkiye ister istemez bölgeye yönelmek durumunda kalmıştır. Bu bağlamda çalışmamızda Türkiye’nin Soğuk Savaş sonrası Orta Doğu politikası, “1990’lar: Yeni Bir Dönemin Başlangıcı”, “2000’ler: Proaktif Dış Politika Dönemi” ve “Arap İsyanları ve Sonrası: Zorluklar ve Fırsatlar” olmak üzere üç dönem halinde incelenmiştir.

1. Soğuk Savaş Sonrası Uluslararası Sistem

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği’nin (SSCB) 20. yüzyıl sonlarında dağılmasıyla, dünya düzeni yeni bir evreye girmiştir. Bu değişim, aktörlerin niteliklerini, ilişki biçimlerini ve küresel zaman-mekân algısını derinden etkilemiştir. Soğuk Savaş’ın bitişiyle birlikte, küresel ölçekte daha hızlı ve belirgin bir dönüşüm yaşanmaya başlanmıştır. Çağın gereksinimleri değişirken, iletişim ve bilgi teknolojilerindeki devrim, ekonomik, sosyal ve siyasi dinamiklerin temelini atmıştır. Bu gelişmeler, mevcut aktörleri, yapılarını ve aralarındaki etkileşim biçimlerini yeniden şekillendirmiştir. Özellikle egemenlik kavramı bir kez daha dönüşüme uğramıştır. Devlet dışı aktörler daha etkin hale gelirken, bireyi öne çıkaran ve insanlığın ortak çıkarlarına vurgu yapan anlayışlar uluslararası değerler olarak benimsenmiştir. Bu bağlamda, yalnızca devletler arası ilişkiler değil, aynı zamanda toplumlar, bireyler, gruplar ve şirketler arasındaki ilişkiler de karşılıklı bağımlılığa dayalı yeni bir boyut kazanmıştır. Böylece, küresel etkileşimlerin çok yönlü ve karmaşık bir hal aldığı farklı bir dönem başlamıştır (Kurubaş, 2012, s. 25).

Jones’a göre, Soğuk Savaş sonrası dönemde ekonomik ilişkiler, karşılıklı bağımlılık temelinde ön plana çıkmıştır. Siyasi ve ideolojik açıdan ise dünya genelinde daha barışçıl bir ortam oluşmuş,

iş birliği artmış, istikrar sağlanmış ve ülkeler arası ilişkiler gelişmiştir. Bu süreçte, ABD öncülüğündeki hegemonik yapı varlığını sürdürmüştür. Jones, bölgesel tehditlerin ortaya çıktığını ve güvenlik sorunlarının devam ettiğini belirtirken, BM Güvenlik Konseyi'nin Soğuk Savaş dönemine kıyasla daha etkin bir rol üstlendiğini vurgulamıştır (Jones, 1997, s. 5).

Brzezinski, Soğuk Savaş'ın hemen sonrasında ABD'nin dünyanın ilk ve aynı zamanda tam anlamıyla küresel gücü haline geldiğini iddia etmiş ve sistemde ABD'nin küresel üstünlüğüne dayanan yeni bir uluslararası düzen oluştuğunu ifade etmiştir. Brzezinski'ye göre ABD'nin Soğuk Savaş sonrasındaki küresel etkinliği ve yayılımı benzersizdir. Ona göre ABD askeri ve ekonomik anlamda emsali olmayan bir güçtür ve bilgi/haberleşme teknolojilerindeki rekabette üstündür (Brzezinski, 2005, ss. 41-43). Yumuşak güç kavramına vurgu yapan Joseph S. Nye ise, Soğuk Savaş sonrasında uluslararası sistemin, ABD hegemonyasına dayanan, askeri bakımından tek kutuplu, ekonomik ve siyasal bakımdan ise çok kutuplu olacağını belirtmiştir. Nye'a göre ABD Soğuk Savaşı Sovyetlere karşı sert güçle birlikte yumuşak gücü de kullanarak kazanmıştır. Dolayısıyla karşılıklı bağımlılığın arttığı Soğuk Savaş sonrasında yumuşak güç daha önemli bir hale gelmiştir (Nye, 2004, s. 257).

Soğuk Savaş döneminin sona ermesinden sonra, uluslararası sistemde görece ABD hegemonyasının baskın olduğu bir sistem mevcuttur. 11 Eylül 2001'de ABD'ye gerçekleştirilen saldırılardan sonra, uluslararası sistemde ciddi değişimlerin yaşandığı ve aktör anlamında ABD'nin bir düşüş yaşadığını varsayan görüşler olmakla birlikte, sistemde çok da radikal değişikliklerin olmadığı, ABD'nin herhangi bir düşüş yaşamadığı ve hala uluslararası sistemde başat aktör olduğunu varsayan fikirler de söz konusudur.

Uluslararası sistemin tek kutupluluğa evrilmesi Türkiye'nin Orta Doğu politikalarında önemli değişimlere neden olmuştur. Her şeyden önce Türkiye başta İran, Irak ve Suriye olmak üzere bölgedeki diğer ülkeler karşısında dış politikası üzerindeki

kısıtlamalardan sıyrılmıştır (Küçük, 2023, s. 838). 1990'ların başında Orta Doğu'ya çekilen Türkiye bölgesel güvenlik endişesi yaşarken, 2000'li yılların başında ve sonrasında bölge ülkeleriyle ekonomik ve siyasi ilişkilerini geliştirmeye çalışmış ve daha dengeli bir politika benimsemiştir.

2. 1990'lar: Yeni Bir Dönemin Başlangıcı

Soğuk Savaş dönemi boyunca Türkiye'nin Orta Doğu ülkeleri ile ilişkileri kısaca şöyle niteliklere sahipti: Her şeyden önce, Türkiye, Arap devletleri arasındaki anlaşmazlıklara, Arap-İsrail çatışmasına ve İran-Irak savaşı gibi bölgesel itilaflara müdahil olmaktan sakınmıştır. İkinci olarak, Suriye dışındaki diğer Arap ülkeleriyle, İran'la ve İsrail'le mümkün olduğunca iyi geçinmeye çalışmıştır. Üçüncüsü, Türkiye bölgeye karşı yürüttüğü ilişkilerde başlarda aktif sonrasında ise düşük profilli bir duruş sergilemiştir. Dördüncüsü, 1949 yılında Türkiye bağımsızlığını ilan eden İsrail'i tanıyan ilk Müslüman ülke olmuştur ve son olarak da 1973-1974 petrol krizinden itibaren Türkiye'nin bölgeye yönelik ekonomik ve ticari faaliyetlerini arttırması önem kazanmıştır (Sayari, 1997, ss. 44-45).

Soğuk Savaş'ın bitişiyle birlikte Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından iki kutuplu sistemin sona ermesi, Türkiye gibi bölgesel stratejiler geliştirme imkânına sahip bölgesel güçlere manevra alanlarını genişletme olanağı sunmuş (Duvan, 2002, s. 259) ve yeni fırsatlar ortaya çıkarmıştır. Bu imkân ve fırsatlardan yararlanmak isteyen Türkiye, Orta Doğu'da daha aktif bir dış politika izlemeye başlamıştır.

Dönemin Cumhurbaşkanı Turgut Özal, Türkiye'nin bu dönemde aktif bir dış politika izlemesi gerektiği fikrine öncülük etmiştir. Özal, özellikle Körfez Savaşı'yla birlikte Türkiye'nin stratejik öneminin arttığını düşünüyor, krizin yarattığı olanaklardan yararlanarak aktif bir politika izlenmesi gerektiğine inanıyordu. Bu bağlamda Özal, krize ilişkin olarak BM'nin Irak'a ambargo uygulama kararına uyarak Kerkük-Yumurtalık petrol boru hattını

kapatmış, Irak sınırına asker yığmış ve NATO üslerini Amerikan uçaklarına açmıştır (Fırat & Kürkçüoğlu, 2013, ss. 551-552).

Özal'ın kriz sırasındaki amacı, Türkiye'nin stratejik önemini kaybetmediğini göstermek ve bölgedeki istikrarın sağlanmasıyla ulusal güvenliğin sağlam temellere kavuşturulmasını sağlamak olmuştur. Bunlara ek olarak bölgedeki ülkelerle ekonomik ve ticari ilişkilerin geliştirilmesi ve Musul ile Kerkük'ün alınması diğer amaçlardır. Ancak Özal'ın bu amaç ve beklentileri gerçekleşmediği gibi bilakis Türkiye olumsuz gelişmelerle karşı karşıya kalmıştır. Türkiye açısından yaşanan en olumsuz gelişme Kürt sorununun bölgesel düzeyden uluslararası düzeye çıkması olmuştur. PKK bölgede meydana gelen güç boşluğundan faydalanarak güçlenmiştir (Fırat & Kürkçüoğlu, 2013, ss. 552-554).

Kürt meselesi Türkiye'nin Irak ve Suriye ilişkilerini etkileyen en önemli unsur olmuştur. Özellikle Türkiye'nin Suriye'yle yaşanan su sorununda suyu bir dış politika aracı olarak kullanmasına Suriye PKK'ye lojistik destek vererek karşılık vermiştir. Bu nedenle Türkiye-Suriye ilişkileri su ve sınır güvenlikleri arasına sıkışıp kalmıştır (Pamukçu, 2004, s. 256). 1998 yılına gelindiğinde Abdullah Öcalan'ın yakalanması ve Suriye ile Adana Mutabakatı'nın imzalanmasından sonra Türkiye güvenlik gündemi açısından rahatladığı bir döneme girmiştir. Fakat Irak'ın ülke bütünlüğünün sağlanması ve Kuzey Irak'ın PKK için güvenli bir yer olmasının engellenmesi temel politika olmaya devam etmiştir (Tür, 2012, s. 598).

Türkiye bu dönemde Orta Doğu'dan kaynaklanan bir tehdidi yine bu bölgede izlediği başka politikalarla dengelemeye çalışmıştır. Türkiye'nin bölge ülkeleriyle başlangıçta iyi olan ilişkileri sonradan bozulmaya başlamıştır. Türkiye'nin Suriye'yle ilişkileri gerginleşmiş ve Türkiye Kuzey Irak'a PKK'ye yönelik operasyonlar gerçekleştirmiştir. Türkiye bu dönemde bir yandan bu ülkelere karşı sertleşen bir tutum gösterirken diğer yandan İsrail ile iyi ilişkiler geliştirmiştir (Sinkaya, 2016, s. 88). Yani Türkiye'nin Orta Doğu politikasında güvenlik sorunlarının Suriye-Irak'tan kaynaklanması,

Türkiye-İsrail ilişkilerinin gelişmesini beraberinde getirmiştir (Şahin, 2010, s. 14).

Türkiye'nin İsrail'le ilişkilerinin gelişmesi İran'ı rahatsız etmeye başlamıştır. İran, bu yakınlaşmadan duyduğu rahatsızlığı açık bir şekilde ortaya koymuş ve Türkiye İsrail'e yakınlaşırken kendisi de Suriye'ye yakınlaşmayı tercih etmiştir. Bu sebeple Türkiye-İran yakınlaşması bu dönemde pek mümkün olmamıştır. Zaten yakınlaşmayı zorlaştıran başka sebepler de vardır. Bir kere İran'ın PKK'ye verdiği desteğin sebep olduğu sorun devam etmektedir. Ayrıca bu dönemde Türkiye'de meydana gelen suikastların arkasında İran'ın olduğu yönünde kamuoyunda ciddi bir kanı oluşmuştur (Akdevelioğlu & Kürkçüoğlu, 2013, s. 580).

Kısacası Türkiye, Sovyet tehdidinin ortadan kalkmasıyla birlikte dönemin başlarında Orta Doğu'ya yönelik olarak daha aktif bir politika izleme fırsatı bulmuştur. Ancak Türkiye'nin izlediği politika beklentileri karşılamak bir yana bazı sorunların daha da büyümesine neden olmuştur. Bu dönemde Orta Doğu'daki gelişmeleri kendi lehine çeviremeyen Türkiye, 2000'lere girerken daha rahat bir pozisyonudadır. Nitekim 1990'larda tüm dikkatini Orta Doğu'ya yöneltmek durumunda kalan Türkiye'nin 2000'li yıllarda dış politikadaki öncelikli ilgi alanı Avrupa olmuştur (Fırat & Kürkçüoğlu, 2013, s. 567).

3. 2000'ler: Proaktif Dış Politika Dönemi

Bu bölümde proaktif dış politika dönemi “2000-2007” ve “2007-2011” olmak üzere iki farklı dönemde incelenmiştir. Bunun önemli birkaç nedeni vardır: 2002'de iktidara gelen AK Parti 2007'ye kadar dış politikada daha temkinli bir yaklaşım benimsemişti. Ancak 2007'den sonra, özellikle Ahmet Davutoğlu'nun etkisiyle Türkiye Orta Doğu'da daha aktif ve iddialı bir politika izlemeye başlamıştır. Buna ilaveten bu politikaların sürdürülmesinde bölgesel gelişmeler ve ekonomik faktörler de önemli olmuştur. 2001 ekonomik krizinden sonra Türkiye'nin toparlanma süreci ve sonraki yıllarda artan ekonomik güç, Türkiye'nin dış politika yaklaşımını etkilemiştir.

Bu bölümü iki farklı dönemde ele almak Türkiye'nin Orta Doğu politikasındaki değişimleri ve nedenleri daha detaylı ve sistematik bir şekilde incelememize olanak sağlamaktadır. Böylece Türkiye'nin Orta Doğu politikasının evrimi daha iyi anlaşılabilir.

3.1. 2000-2007 Arası Dönem

2000 yılların başında, dünyanın ilgisini Orta Doğu'ya çeken önemli gelişmeler yaşanmıştır. Kuşkusuz bu gelişmelerin en sarsıcı olanı ABD'de gerçekleşen 11 Eylül saldırılarıdır (Yeşilyurt, 2013, s. 401). 11 Eylül saldırıları Amerikan ulusal güvenlik politikaları üzerinde son derece önemli etkiler meydana getirmiştir. Saldırıları sonrası ABD Başkanı George W. Bush terörle mücadelede Amerika'nın her türlü girişimde bulunacağını açıklamıştır. Başkan Bush'un imzaladığı 'Yeni Amerikan Milli Güvenlik Stratejisi'ne göre ileride tehdit oluşturabilecek her türlü oluşuma 'ön alıcı saldırı' kapsamında karşılık verilmelidir. Bush doktrini olarak adlandırılan bu ilkeler doğrultusunda ABD daha müdahaleci bir dış politika benimsemiş ve kendi hegemonyasının önceliğini vurgulamıştır. Buna göre, tüm devletleri yöneten hiçbir evrensel norm ve kural yoktur. Aksine, düzen, hegemon güç (ABD) diğerlerinden farklı davranışında korunabilir. Dolayısıyla ABD'nin bazı uluslararası düzenlemeler ve uluslararası hukukla bağlı olmaması durumunun diğer bazı ülkelere emsal teşkil edebileceği olasılığı ABD'yi endişelendirmemektedir (Jervis, 2003, s. 376).

Bush doktrini kapsamında ABD ilk olarak Afganistan'a askeri bir operasyon düzenlemiştir. Ancak sonrasında Bush ve etrafındaki 'yeni muhafazakarlar'ın ideolojik bir yaklaşımla asıl hedefleri Irak olmuştur. Irak hedefe konduktan sonra birdenbire ortaya Irak'ın radikal terörizmi desteklediği ve Irak'ta kimyasal ve nükleer silahlar olduğuyla ilgili yalan² istihbarat raporları ortaya

² Bahsi geçen istihbarat raporlarının gerçeği yansıtmadığı maalesef aradan uzun yıllar geçtikten sonra 6 Temmuz 2016'da İngiltere'de yayınlanan Irak Soruşturma Raporu'nda ortaya çıkmıştır. Bu rapora göre Irak lideri Saddam Hüseyin İngiltere'ye sanıldığı gibi büyük bir tehdit oluşturmamaktaydı. Ayrıca Irak'ta bulunduğu söylenen kitle imha silahlarına dair istihbarat, aslında olmadığı kadar kesin gibi sunulmuş ve barışçıl seçenekler göz ardı edilmişti (Yetkin, 2016).

çıkmaya başlamıştır. Bu sahte raporlar sonrasında Irak’a müdahale etmenin Orta Doğu dengelerini altüst edeceği hep göz ardı edilmiştir (Türkmen, 2014, ss. 26-27).

Kasım 2002’ye kadar –AK Parti iktidara gelmeden önce – iktidardaki koalisyon hükümetlerinin ana ortağı olan Demokratik Sol Parti’nin (DSP) Orta Doğu’ya yönelik stratejisi, Türkiye’nin Batı ile ilişkilerini bozmadan bölge ülkeleriyle iyi ilişkiler geliştirmesi olmuştur (Yeşilyurt, 2013, s. 401). Böylece Türkiye’nin bölge ilişkilerinde belirleyici unsur olan ‘güvenlik kaygısı’ azalmaya başlamıştır. Güvenlik kaygıları azalan Türkiye ‘bölge tabanlı dış politika’ izlemeye başlamış ve bölge ülkeleriyle siyasi ve ekonomik ilişkilerini geliştirme çabaları içine girmiştir. Dönemin Dışişleri Bakanı İsmail Cem’in görüşlerine dayanan bu politikaya göre Türkiye tarihsel, kültürel ve ekonomik olanaklarını kullanarak komşularıyla iyi ilişkiler geliştirmelidir. Bu politikalar neticesinde Türkiye kendisine komşu olan Irak, İran ve Suriye’yle ilişkilerini düzeltmeye başlamıştır. Bu düzeltmeyi söz konusu ülkelerle Türkiye arasında artan ekonomik ve ticari ilişkiler takip etmiştir (Sinkaya, 2016, s. 90).

Kasım 2002’de AK Parti iktidara geldikten sonra dış politikada önemli sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. Bu sorunlar içinden en çetrefilli olanı Irak olmuştur. Çünkü bu dönemde ABD’nin ne olursa olsun Irak’a savaş açacağı belli olmuştur (Türkmen, 2014, s. 27). ABD uzun süredir planladığı bu savaşın sorunsuz geçmesi için Irak’a kuzeyden bir cephe açmayı istemiş ve bu nedenle Türkiye’den topraklarını kullanmayı talep etmiştir. Ancak Ankara kendi topraklarının kullanılması konusunda çekimser davranmıştır. Bu durumun şu sebeplerden kaynaklandığını söylemek mümkündür: ilk olarak, Türkiye 1991 Körfez Savaşı’ndan dolayı milyarlarca dolarlık ekonomik kayba uğramıştı ve üstelik bu zararları telafi edilmemişti. İkinci olarak ise, yine 1991 yılındaki savaşta Irak’ın kuzeyinde ortaya çıkan güç boşluğunu PKK’nin doldurmasıydı (Balcı, 2013, ss. 263-264). Ayrıca Ankara’nın üzerinde büyük bir kamuoyu baskısı da vardı. Savaştan hemen önce yapılan kamuoyu yoklamalarına göre Türkiye halkının yüzde 90’ı

lkelerinin bu savaşa müdahil olmasına karşıydı. Buna ilaveten halkın yüzde 90'ından fazlası ABD'nin müdahale gerekçelerini ikna edici bulmamıştı (Arı & Pirini, 2010, s. 20).

Bu koşullar altında meclise gelen Amerikan askerlerinin Türkiye topraklarını kullanmasını öngören tezkere, yapılan oylamada reddedilmiştir. Kabul edilmesi için 267 oyun yeterli olacağı oylamada 250 kabul 264 ret oyu kullanılmıştır. Oylamada muhalefet partisi olan Cumhuriyet Halk Partisi'nin (CHP) yanı sıra 361 AK Parti milletvekilinden 97'si de ret oyu kullanmıştır (Balcı, 2013, s. 265). Tezkerenin geçmemesi Türkiye-ABD ilişkilerini olumsuz etkilemiştir. ABD'yle ilişkilerin daha fazla gerilmesini istemeyen Türkiye dostça ilişkileri geliştirmenin bir göstergesi olarak savaş başladıktan sonra 20 Mart 2003'te ABD'ye hava sahasını açmıştır. Ancak bu olumlu bir adım olsa da ABD'yle ilişkileri düzeltmek için yeterli olmamıştır (Bal, 2004, s. 175).

1 Mart tezkeresinden sonra ABD'nin baskılarına rağmen Türkiye hem Suriye'yle hem de İran'la ilişkilerini geliştirmiştir (Sinkaya, 2016, s. 91). Türkiye-Suriye ilişkileri Suriye Cumhurbaşkanı Beşşar Esad'ın Ocak 2004'te Türkiye'yi ziyaret etmesiyle ivme kazanmıştır. Bu ziyaret Suriye'den Türkiye'ye cumhurbaşkanlığı düzeyinde yapılan ilk ziyaret olması hasebiyle önemlidir. Aynı yılın aralık ayında bu sefer dönemin başbakanı Recep Tayyip Erdoğan Suriye'yi ziyaret etmiştir. Türkiye'nin Suriye'yle bahsettiğimiz bu ilişkileri daha çok ekonomi ve karşılıklı bağımlılık temelinde gelişmiştir. Türkiye, Suriye'yle olduğu gibi İran'la da ilişkilerini geliştirmiştir. Bir taraftan ekonomik olarak avantaj sağlamak bir taraftan da Irak Savaşı sonrasında bölgedeki güvenlik sorunlarını çözmek isteyen AK Parti hükümeti İran'la hızlı bir yakınlaşma göstermiştir. Bu çabalar sonuç vermiş ve İran 2004 yılından itibaren PKK'yi terör rgt ilan etmiştir (Balcı, 2013, ss. 275-277).

Türkiye'nin 1990'larda düşman olarak grdğu İran ve Suriye'yle bu yakınlaşması, bu dönem boyunca Türkiye'nin genel olarak bütün Orta Doğu lkeleriyle ilişkilerinde de görülebilir.

Türkiye'nin özelde Suriye ve İran'la, genelde ise tüm Orta Doğu ülkeleriyle yakınlaşması (Balci, 2013, s. 278) ve bazı inisiyatifler alması, bazı kesimlerce ideolojik sebeplere ve AK Parti'nin 'İslamcı' kimliğine dayandırılmıştır. Bu sebeple Türkiye'nin dış politikada geleneksel ekseninden uzaklaştığı tartışmaları yapılagelmiştir (Kardaş, 2011, s. 27).

3.2. 2007-2011 Arası Dönem

Türkiye bu dönemde Orta Doğu politikasında daha aktif bir politika izlemeye başlamıştır. Türkiye'nin böyle bir politika yürütmesini kolaylaştıran şey ise bir önceki dönemde meydana gelen gelişmeler ve bu gelişmelere bağlı olarak AK Parti'nin konumunu pekiştirmesidir.

Ülkenin ulusal kapasitesinin artmasına ve AK Parti'nin konumunu pekiştirmesine etki eden gelişmelerden birisi ekonomik kapasitenin artmasıdır. Türkiye özellikle 2003 yılından sonra yüksek büyüme oranları yakalamıştır. 2003'te % 8 olan bütçe açığı, yüksek büyümenin desteğiyle 2005'ten sonra % 2'nin altına gerilemiştir. 2003'te 306 milyar dolar olan GSMH 2008'de 738 milyar dolara çıkmıştır. Kişi başına milli gelir 5000 dolardan 10,300 dolara yükselmiştir. Yüksek büyüme aynı zamanda yoksulluğu da geriletmiş, yoksulların toplam nüfus içindeki payı 2003-2007 döneminde % 28,1'den % 17,8'e gerilemiştir (Gürsel, 2013, ss. 56-58). 2007'de yapılan seçimlerde oylarını daha da arttırarak % 46'ya çıkaran AK Parti'nin bu başarısında kuşkusuz ekonomideki bu gelişmelerin önemli bir payı olmuştur.

AK Parti'nin aktif dış politika izlemesini kolaylaştıran daha doğrusu dış politikadaki özerkliğini arttıran bir başka durum Türk Silahlı Kuvvetleri'nin (TSK) gerek iç politik gerekse de dış politik alanda etkinliğinin azalmasıdır (Aksu, 2012, s. 456). TSK'nın 27 Nisan 2007 gecesi internet sitesinden yayınladığı ve tarihe 'e-muhtıra' olarak geçen bildiriye AK Parti sessiz kalmamış, Başbakan Yardımcısı Cemil Çiçek şu tarihi açıklamayı yapmıştır: "Başbakanlığa bağlı bir kurum olan Genelkurmay Başkanlığı'nın herhangi bir konuda hükümete karşı bir ifade kullanması demokratik

hukuk devletinde düşünülemez.” (27 Nisan *e-muhtırasına Hükümetin Verdiği Tarihi Cevap*, 2015) Bu, TSK için büyük bir prestij kaybı anlamına gelmiştir.

Görüldüğü üzere AK Parti hükümeti 2003 yılından itibaren gücünü artırarak yoluna devam etmiş ve bundan sonra AK Parti içindeki karar alıcılar daha etkili ve görünür olamaya başlamışlardır. Özellikle 2009’da Ahmet Davutoğlu’nun dışişleri bakanlığına geçmesiyle bu görünürlük daha da artmıştır. Akademik uzmanlığa sahip ilk dışişleri bakanı olan Davutoğlu çalışma temposu, yoğun gezi programı ve arabuluculuk faaliyetleriyle uluslararası medyanın da ilgisini çekmiştir (Özcan, 2012, s. 17). Hatta ABD’nin eski Ankara büyükelçisi Mark Parris, Davutoğlu için “Türkiye’nin Henry Kissenger”ı benzetmesini yapmıştır (Zengin, 2010, s. 56).

Kemalist dış politika anlayışını eleştiren Davutoğlu, Türkiye’nin bölgede daha aktif bir dış politika izlemesi gerektiğini savunmuştur. “Komşularla sıfır sorun” politikasıyla bir paradigma ortaya koyan Davutoğlu’na göre Türkiye bölgede etkin ve uluslararası politikada ağırlığı hissedilen bir ülke konumuna yükselmek için sahip olduğu avantajlarını iyi değerlendirmelidir (Davutoğlu, 2009).

Türkiye’nin Orta Doğu’da daha aktif bir politika sergilemesine olanak sağlayan noktalara kısaca değindikten sonra bölge ülkeleri ile ilişkileri inceleyelim. Ordunun dış politikada etkisinin azalmasıyla birlikte Türkiye hükümeti Kuzey Irak Kürt Yönetimi ile ilişkiler geliştirmeye başlamıştır. AK Parti yönetimi bu yeni ilişki sayesinde hem PKK problemini çözmeyi hem de Irak petrollerinin Türkiye üzerinden transferini sağlayarak bölgeyle ticaret hacmini arttırmayı hedeflemiştir. Bu gayelerle Davutoğlu Erbil’i ziyaret etmiş ve ziyaret ettiği tarihte Türkiye’nin Erbil konsolosluğu açılmıştır. Bu adımın ardından Bölgesel Kürt Yönetimi’nin Başkanı Mesut Barzani 2010’da Ankara’yı ziyaret etmiştir (Balci, 2013, s. 297).

İran’la ilişkilere baktığımızda Türkiye, 2003’ten beri gündemde olan ve İran ile Batılı ülkeler arasında büyük gerginliklere

sebebi olan İran'ın nükleer programı bağlamında aktif bir politika izlemiştir. Türkiye, İran'a yönelik yaptırımların ekonomik ilişkileri etkilemesinden ve ABD'nin ileride İran'a bir müdahalesinden çekindiği için arabulucu rolü üstlenmiştir. İran ile Batı arasındaki anlaşmazlıkları çözmek için Türkiye Brezilya'yla birlikte arabulucu olmuş ve taraflar Mayıs 2010'da anlaşmaya vardıkları belgeyi duyurmuşlardır. Buna göre İran nükleer silah kapasitesine ulaşma riski olmadan nükleer enerjiden yararlanabilecektir (Balcı, 2013, ss. 305-306).

Bölgede diğer ülkelerle ilişkiler yakınlaşırken İsrail'le ilişkiler ise tersine bozulmaya başlamıştır. İsrail'in Gazze'de gerçekleştirdiği Dökme Kurşun Operasyonu'nda çoğu sivil olmak üzere 2000'e yakın Filistinlinin ölmesi Türkiye'nin büyük tepki göstermesine neden olmuştur. Öyle ki sonraki günlerde Başbakan Erdoğan Davos'ta aynı panelde yer aldığı İsrail Cumhurbaşkanı Şimon Peres'e “Siz öldürmeyi iyi bilirsiniz!” diyerek paneli terk edecektir. Sonrasında TRT'de yayınlanan Ayrılık dizisinin sebebi olduğu gerginlik³, Kurtlar Vadisi Pusu dizisinde kan sıçramış bir İsrail bayrağının gösterilmesi⁴ ve alçak koltuk krizi gelişmelerinden sonra ilişkiler daha da gerilmiştir.⁵ Mavi Marmara olayı ise kırılma noktası olmuştur. Mavi Marmara'dan sonra Türkiye için Arap-İsrail

³ O dönemde TRT 1'de Gazze'de yaşanan olayları anlatan bir dizi yayına girmiştir. Dizide İsrail ordusu askerlerinin çocukların üzerine bilinçli olarak ateş ettiklerini gösteren sahneler İsrail'de tepkiyle karşılanmıştır. Dönemin İsrail Dışişleri Bakanı Lieberman, “Devlet televizyonunda yayınlanan dizide İsrail'e karşı nefret kışkırtıcılığı yapıldığını” söylemiştir (*Türkiye'yle İsrail Arasında Dizi Krizi*, 2009).

⁴ Kurtlar Vadisi Pusu dizisinde baş karakter Polat Alemdar, Memati'nin oğlunu kurtarmak için başkan yaptığı İsrail Büyükelçiliği'nde çocuğu esir alan kişiyi vurmuş, vurulan kişinin başından sıçrayan kan duvardaki Davut Yıldızı'na sıçramıştır. Yine aynı sahnenin devamında İsraili yetkiliyle geçen konuşmada Polat, “Burası yabancı bir ülke toprağı. Savaş suçu işliyorsunuz” biçimindeki itiraza “Hep siz mi savaş suçu işleyeceksiniz?” şeklinde karşılık vermiştir (*İsrail Kurtlar Vadisi'nden Rahatsız*, 2010).

⁵ İsraili yetkililer Ayrılık ve Kurtlar Vadisi Pusu dizilerinden duydukları rahatsızlığı iletmek için Türkiye'nin İsrail Büyükelçisi Oğuz Çelikkol'u Bakanlığa çağırılmışlardır. İsraili yetkililerin görüşmede Çelikkol'u daha alçak bir koltukta oturtmaları, masada yalnızca İsrail bayrağı bulundurmaları ve bunların hepsinin muhabirler önünde yapılması Türkiye tarafından diplomatik mezaketsizlik olarak yorumlanmış ve bu olaydan sonra Ankara ile Tel Aviv arasında gergin bir trafik yaşanmıştır (Yeltin, 2021, s. 18)

uyuşmazlığı artık uzaktan seyredilecek bir mesele olmaktan çıkmış, Türkiye bir taraf haline gelmiştir (Aytürk, 2012, ss. 624-632).

Suriye ile ilişkilerde ise bu dönemin başlarında Türkiye en iyi ilişkileri yaşamıştır. Türkiye, Suriye ile ekonomik ve siyasi iş birliğini bölgede oluşturulacak Avrupa Birliği tarzı bütünleşme projesinin ilk adımı olarak görmüştür. Bu bağlamda Aralık 2010'da Suriye, Ürdün ve Lübnan serbest mal ve insan dolaşımına imkân veren bölgesel ekonomik iş birliği anlaşmasını kabul etmişlerdir (Balcı, 2013, ss. 307-308). Özellikle Suriye ile ilişkiler öylesine ilerlemiştir ki Erdoğan Şam'ı ziyaret ettiğinde 50'den fazla ikili anlaşma imzalamıştır. Bu ziyaretin ardından Beşar Esad Mayıs 2010'da Ankara'yı ziyaret etmiştir. İki ülke arasında ortak bakanlar kurulu toplanmış, stratejik ortaklıktan bahsedilmiştir (Oran, 2013, s. 157).

4. Arap İsyanları ve Sonrası: Zorluklar ve Fırsatlar

Mart 2011'de Arap isyanlarının başlamasıyla her şey bozulmaya başlamış, ilişkiler tersine dönmüş, Türkiye'nin bütün çabaları sekteye uğramıştır. 2010 yılı sonunda Tunus'ta başlayan ve kısa bir süre sonra diğer Arap devletlerine ulaşan isyanlar bölgede önemli değişimlere sebep olmuştur. Dünya ile iletişim halinde bulunan bölge halkları kendi ülkeleri ile başka ülkeler arasında mukayese yapma olanak ve araçlarına sahip olunca ülke yönetimlerine karşı baş kaldırmış, değişim taleplerinde bulunmuşlardır (Dalay, 2015). Çoğu uzmana göre Türkiye Arap isyanları sırasında dış politikada iyi performans sergileyememiştir. Bunun en önemli sebebi de gelişmeleri iyi okuyamayan Türkiye'nin çelişkili tutumudur (Öniş, 2012, s. 49). Örneğin isyanlar Libya'ya sıçradığında Türkiye başlarda ekonomik çıkarları, ticareti, yatırımları zarar görür endişesiyle NATO'nun Libya'ya müdahalesi konusunda isteksiz davranmıştır. Başbakan Erdoğan "NATO'nun ne işi var Libya'da?" diyerek (*NATO'nun Libya'da Ne İşi Var*, 2011) açıkça müdahaleye karşı olduğunu belirtmiştir. Ancak ilginçtir ki kısa bir süre sonra Türkiye NATO'nun müdahalesine katılmıştır. Konu Suriye olunca da Türkiye dış politikasında bir U dönüşü

olmuştur. Krizin ilk aşamasında rejimle görüşen hükümet sonrasında tavrını sertleştirmiş ve açıkça Suriye'deki muhaliflere destek olmuştur.

Kriz ilerledikçe Suriye ile ilişkiler daha da sertleşmiştir. Öyle ki dönemin Avrupa Birliği Bakanı Egemen Bağış “Türkiye’nin askeri gücü Suriye’yi birkaç saat içerisinde yok edecek noktadadır” şeklinde bir açıklama yapacak (*Bağış: Türkiye’nin Askeri Gücü Suriye’yi Birkaç Saat İçerisinde Yok Edecek Noktadadır*, 2012), Bağış’ın bu sözlerine AK Parti Gaziantep Milletvekili Şamil Tayyar’dan destek gelecek ve Tayyar “Bugün eğer Türkiye arzu ederse, iddia ederek söylüyorum 3 saatte Şam’a varır” iddiasında bulunacaktır (*Şamil Tayyar: 3 saatte Şam’a Varırız*, 2012).

Önceden “yumuşak güç” sayesinde arabuluculuk yapan ve etkili de olan Türkiye’nin bu konumu sona ermiştir. Tıpkı İsrail’le olduğu gibi Suriye’yle de ilişkiler son derece sertleşmiş, Türkiye Esad’ı devirmeye diğer tüm devletlerden daha fazla odaklanmıştır (Oran, 2013, s. 161). Bu bağlamda Türkiye’nin dış politikasında bütünüyle yöneldiği Orta Doğu bölgesi 2011’den sonra adeta alt üst olmuştur. Zaten çok çetin olan bölgede diplomasi yürütmek daha da güçleşmiştir (Oran, 2013, s. 210).

Türkiye’nin Libya krizinde yüzünü tekrar Batı’ya dönmesi, Suriye’de Esad’a en yakın ülkeyken başlıca düşman haline gelmesi, Kuzey Irak’ta Kürt varlığına karşıyken bu varlığın en iyi komşusu olması ve Türkiye’nin Mısır’da Müslüman Kardeşler’e laikliği önermesi gibi gelişmelerden sonra daha önce değindiğimiz eksen kayması tartışmaları da sona ermiştir (Oran, 2013, s. 210).

Türkiye’nin Arap isyanları sonrasında bölgeye yönelik politikalarının ciddi eleştirilere maruz kalmasının en önemli sebeplerinden biri de mezhepçilik yapıldığına dair kanıdır. Türkiye her defasında böyle bir şeyin söz konusu olmadığını, ayrımcılık yapılmadığını söyle de yapılan açıklamalar her defasında “Azınlığı oluşturan Nusayri Esad yönetimi, çoğunluğu oluşturan sunilere katliam yapıyor” şeklinde olmuştur. Bazı araştırmacılar Suriye gelişmeleri sonrasında Orta Doğu’da şii-suni mezhepçiliğe dayalı bir

kutuplaşma olduğunu ve Türkiye'nin de bu kutuplaşmada Suudi Arabistan ve Katar'la birlikte suni cephede yer aldığını belirtmişlerdir (Yaman, 2014, s. 197).

Suriye'de iç savaşın uzun yıllar devam etmesi ve sınırda yaşanan tehlikeli gelişmeler Türkiye açısından riskleri giderek arttırmıştır. IŞİD (Irak-Şam İslam Devleti) güçlerinin Irak'ın Musul kentini ele geçirmeleri ve sonrasında Türkiye'nin Musul Başkonsolosluğu'nu işgal edip 49 personeli rehin almaları gibi örnekler Orta Doğu'da Türkiye dış politikasının sorgulanmasına neden olmuştur. Suriye Krizi'nden önce bölgede arabulucu ve etkin bir politikaya sahip Türkiye'nin krizden sonraki yıllarda uyguladığı mezhepçi ve yanlış dış politika kararları kendi yumuşak gücünü tüketmiştir (Yaman, 2014, s. 200).

Türkiye-Suriye İlişkileri bugüne kadar düzelmiş de değildir. Bu zaman diliminde Türkiye bölgedeki pozisyonunu korumak için yoğun çaba sarfetmiştir. Hedeflerine ulaşmak için askeri güç kullanmaya daha istekli hale gelen Türkiye Suriye ve Libya'ya askeri operasyonlar gerçekleştirmiştir. Ancak olaylar Türkiye'nin istediği gibi gelişmemiş, Türkiye bazı zorluklarla karşı karşıya kalmıştır. Türkiye'nin müdahaleci politikaları başta Mısır, Suudi Arabistan ve BAE olmak üzere birçok Arap devletiyle ilişkilerini germiştir.

Gelgelelim Türkiye 2020'lerin başında yeniden diplomatik uzlaşma eğilimi içinde olmuş ve Mısır, BAE gibi ülkelerle ilişkilerini tekrar geliştirme çabası göstermiştir. Ayrıca İran ve Suudi Arabistan gibi bölgesel güçlerle ilişkilerini dengede tutan Türkiye, İsrail-Filistin çatışmasında geleneksel olarak Filistin davasını desteklerken İsrail ile ekonomik bağlarını da korumaya çalışmıştır.

Sonuç

Uluslararası sistem, 1990'ların başında Sovyetler Birliği'nin dağılması ve Soğuk Savaş'ın sona ermesinin ardından önemli bir dönüşüme uğramıştır. Soğuk Savaş sonrası ortaya çıkan bu yeni düzen, Türkiye'nin Orta Doğu politikasının şekillenmesinde ve

Türkiye'nin bölge açısından yeni bir strateji arayışı içinde olmasında oldukça etkili olmuştur. Bu dönemde Türkiye'nin Orta Doğu ilişkilerinde “güvenlik” faktörü öne çıkmıştır. Türkiye, bölgedeki devletler Irak, İran, İsrail ve Suriye ile kısaca sınır güvenliği, Kürt Sorunu ve sınır sorunu olarak belirtilebilecek anlaşmazlıklar yaşamıştır. Zaman zaman ciddi krizlere dönüşebilen bu sorunların 2000'li yıllara kadar sürdüğü görülmektedir.

2000'li yılların başında AK Parti'nin tek başına iktidara gelmesinden sonra Türkiye'nin Orta Doğu politikasında önemli değişimler söz konusu olmuştur. Türkiye tarihsel bağlarını harekete geçirmeye çalışarak bölgedeki devletlerle barışçıl ve dostane ilişkiler sürdürmeye çalışmıştır. Çünkü Orta Doğu'daki tüm gelişmeler Türkiye'yi doğrudan ya da dolaylı olarak etkilemektedir. Bu nedenle bölgede barışın sağlanması hem Türkiye'nin güvenliği hem de küresel barış açısından önemlidir.

AK Parti'nin ikinci kez tek başına iktidar olduğu 2007 sonrasında ise dış politika açısından daha üretken bir döneme girilmiş, komşularla ilişkilerde pek çok sorun ortadan kaldırılmış, iyi ilişkiler kurmada büyük ilerlemeler kaydedilmiştir. Türkiye özellikle Suriye'yle hızla yaklaşırken, İran'la göreceli olarak görüşmeye başlamış, ilişkiler tarihte benzeri görülmemiş bir seviyeye ulaşmıştır. Ancak 2011 yılında Arap İsyanları'nın patlak vermesiyle her şey bozulmaya başlamış, Türkiye'nin kurduğu ilişkiler tersine dönmüştür. Türkiye bölgede yumuşak güç yerine sert güç uygulamaya başlamış ve bölgede komşularının neredeyse hepsiyle kavgalı hale gelmiştir.

Sonuç olarak, Türkiye'nin son yıllardaki Orta Doğu politikası, bölgesel liderlik arzusuyla daha iddialı ve müdahaleci bir yaklaşımla karakterize edilmiştir. Bu strateji Türkiye'nin belirli alanlardaki etkisini artırırken, aynı zamanda hem bölgesel hem de Batılı güçlerle daha fazla izolasyona ve gerilime yol açmıştır. Bu politikanın sürdürülebilirliği, özellikle Türkiye'nin iç ekonomik zorlukları ve değişen küresel dinamikler ışığında belirsizliğini korumaktadır.

Son tahlilde şunu söylemek mümkündür; Anlaşılmasıdır ki Türkiye'nin Orta Doğu'da kontrol edemediği dış dinamikler vardır. Bu sebeple Türkiye yumuşak güce geri dönmelidir. Çünkü ancak ve ancak Türkiye yumuşak güçle bölgede etkili olabilecektir.

Kaynakça

27 Nisan e-muhtırasına Hükümetin Verdiği Tarihi Cevap. (2015). EkonoBil. <http://www.ekonobil.com/vatandas/27-nisan-e-muhtirasina-hukümetin-verdigi-tarihi-cevap>

Akdevelioğlu, A., & Kürkcüoğlu, Ö. (2013). İran'la İlişkiler. İçinde B. Oran (Ed.), *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt II (1980-2001)* (14. Baskı). İletişim Yayınları.

Aksu, M. (2012). Türk Dış Politikası Karar Alma Mekanizmasında Türk Silahlı Kuvvetlerinin Etkinliği ve 2003 Sonrası Değişim. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 17(3), 441-465.

Arı, T., & Pirinççi, F. (2010). Turkish-American Relations in the Context of Iraq War. *Journal of South Asian and Middle Eastern studies*, 34(1), 17-27.

Aytürk, İ. (2012). Türkiye-İsrail İlişkileri. İçinde F. Sönmezoğlu, N. Özgür Baklacioğlu, & Ö. Terzi (Ed.), *XXI. Yüzyılda Türk Dış Politikasının Analizi*. Der Yayınları.

Bagış: Türkiye'nin Askeri Gücü Suriye'yi Birkaç Saat İçerisinde Yok Edecek Noktadadır. (2012). T24. <https://t24.com.tr/haber/bagis-turkiyenin-askeri-gucu-suriyeyi-birkac-saat-icerisinde-yok-edecek-noktadadir,214560> (12.07.2024).

Bal, İ. (2004). Türkiye-ABD İlişkileri ve 2003 Irak Savaşı'nın Getirdikleri. İçinde İ. Bal (Ed.), *21. Yüzyılda Türk Dış Politikası* (2. Baskı). Nobel Yayın Dağıtım.

Balcı, A. (2013). *Türkiye Dış Politikası İlkeler, Aktörler, Uygulamalar*. Etkileşim yayınları.

Brzezinski, Z. (2005). *Büyük Satranç Tahtası* (Y. Türedi, Çev.). İnkılâp Yayınları.

Dalay, G. (2015). *Arap Baharı'nı Yeniden Düşünmek*. Al Jazeera Türk. <https://www.aljazeera.com.tr/gorus/arap-baharini-yeniden-dusunmek> (12.07.2024).

Davutoğlu, A. (2009). *Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu* (35. Baskı). Küre yayınları.

Duvan, K. (2002). Türkiye'nin Orta Doğu Politikasının İncelenmesi: İstanbul Toplantısı Örnek Olayı. *Avrasya Dosyası*, 8(4), 253-269.

Fırat, M., & Kürkçüoğlu, Ö. (2013). Arap Devletleriyle İlişkiler. İçinde B. Oran (Ed.), *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt II (1980-2001)* (14. Baskı). İletişim Yayınları.

Gürsel, S. (2013). İç Ortam ve Dinamikler: Ekonomi. İçinde *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt III (2001-2012)* (2. Baskı). İletişim Yayınları.

İsrail 'Kurtlar Vadisi'nden Rahatsız. (2010). Habertürk. <https://www.haberturk.com/medya/haber/200029-israil-kurtlar-vadisinden-rahatsiz> (12.07.2024).

Jervis, R. (2003). Understanding the Bush Doctrine. *Political Science Quarterly*, 118(3), 365-388.

Jones, W. S. (1997). *The Logic of International Relations*. Longman.

Kardaş, Ş. (2011). Türk Dış Politikasında Eksen Kayması Mı? *Akademik ORTA DOĞU*, 5(2), 19-42.

Kurubaş, E. (2012). Uluslararası İlişkiler Düşüncesi ve Dünya Politikasında Değişimi Anlamak. *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(1), 9-34.

Küçük, A. (2023). Uluslararası Sistemik Dönüşümler ve Türk Dış politikasının 100. Yılı. *Akademik Hassasiyetler*, 10(Cumhuriyet Özel Sayısı), 825-852.

NATO'nun Libya'da Ne İşi Var. (2011). Hürriyet. [https://www.hurriyet.com.tr/gundem/nato-nun-libya-da-ne-isi-var-17150261\(12.07.2024\).](https://www.hurriyet.com.tr/gundem/nato-nun-libya-da-ne-isi-var-17150261(12.07.2024).)

Nye, J. S. (2004). Soft Power and American Foreign Policy. *Political Science Quarterly*, 119(2), 255-270.

Oran, B. (2013). Dönemin Dış Politikası. İçinde B. Oran (Ed.), *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt III (2001-2012)* (2. Baskı). İletişim Yayınları.

Öniş, Z. (2012). Turkey and the Arab Spring: Between Ethics and Self-Interest. *Insight Turkey*, 14(3), 45-63.

Özcan, G. (2012). 2000'li Yıllarda Türkiye'de Dış Politika Yapım Süreci. İçinde B. Oran, N. Özgür Baklacioğlu, & Ö. Terzi (Ed.), *XXI. Yüzyılda Türk Dış Politikasının Analizi*. Der Yayınları.

Pamukçu, K. (2004). Su Sorunu Çerçevesinde Türkiye, Suriye ve Irak İlişkileri. İçinde F. Sönmezoğlu (Ed.), *Türk Dış Politikasının Analizi* (3. Basım). Der Yayınları.

Sayari, S. (1997). Turkey and the Middle East in the 1990s. *Journal of Palestine Studies*, 26(3), 44-55.

Sinkaya, B. (2016). Geçmişten Günümüze Türkiye'nin Ortadoğu Politikası ve Batı Etkisi. *Adam Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1), 79-100.

Şahin, M. (2010). Türkiye'nin Orta Doğu Politikası: Süreklilik ve Değişim. *Akademik ORTA DOĞU*, 4(2), 9-22.

Şamil Tayyar: 3 saatte Şam'a Varırız. (2012). CNN Türk. [https://www.cnnturk.com/guncel/samil-tayyar-3-saatte-sama-variriz\(12.07.2024\).](https://www.cnnturk.com/guncel/samil-tayyar-3-saatte-sama-variriz(12.07.2024).)

Tür, Ö. (2012). Türkiye Irak ve Suriye İlişkileri. İçinde F. Sönmezoğlu, N. Özgür Baklacioğlu, & Ö. Terzi (Ed.), *XXI. Yüzyılda Türk Dış Politikasının Analizi*. Der Yayınları.

Türkiye'yle İsrail Arasında Dizi Krizi. (2009). BBC News Türkçe.

https://www.bbc.com/turkce/haberler/2009/10/091015_israel_turkey (12.07.2024).

Türkmen, İ. (2014). Türkiye Cumhuriyeti'nin Orta Doğu Politikası. İçinde A. Sandıklı & E. Kaya (Ed.), *Orta Doğu'da Değişim ve Türkiye*. BİLGESAM Yayınları.

Yaman, A. (2014). AKP Dönemi Dış Politika Ekseninde Mezhep Meselesi. İçinde R. Ö. Dönmez (Ed.), *Türkiye'de Politik Değişim ve Türk Dış Politikası: Neo-osmancılığın Sosyo Politikası* (1. Baskı). Dora Yayınları.

Yeltin, H. (2021). Türkiye-İsrail İlişkilerinde Son Dönem Krizleri: Türk Muhalefетinin ve Kamuoyunun Yaklaşımı. *Artuklu Kaime Uluslararası İktisadi ve İdari Araştırmalar Dergisi*, 4(1), 1-33.

Yeşilyurt, N. (2013). Arap Devletleriyle İlişkiler. İçinde B. Oran (Ed.), *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt III (2001-2012)* (2. Baskı). İletişim Yayınları.

Yetkin, M. (2016). *Dünya Saddam Yalanıyla Böyle Kaosa Sürüklendi*. Hürriyet. <https://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/murat-yetkin/dunya-saddam-yalaniyla-boyle-kaosa-suruklendi-40137014>

Zengin, G. (2010). *Hoca: Türk Dış Politikası'nda Davutoğlu Etkisi*. İnkılâp Kitabevi

BÖLÜM IV

Türkiye'deki Suriyeli Sığınmacılar: Uluslararası Göç Hukuku Çerçevesinde Türkiye'deki Statüleri ve Göç Politikası

Hiba Nur KARADAĞ¹

Giriş

İnsanlık tarihi boyunca, bireyler farklı nedenlere bağlı olarak zorunlu veya gönüllü şekilde göç etmişlerdir. Dünya üzerinde insan hareketleri, iklim krizi, çatışmalar, iç savaşlar, adaletsiz gelir dağılımı, daha iyi şartlarda yaşam kurma isteği, çevre koşulları gibi nedenlere bağlı olarak, siyasi, ekonomik, kültürel amaçlarla gerçekleşmektedir. Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (BMMYK) 2022 verilerine göre, zorla yerlerinden edilen insan sayısı dünya genelinde rekor seviyeye ulaşarak, 112.6 milyona ulaşmıştır. Rapora göre, çatışma, zulüm, ayrımcılık, şiddetin yanında iklim değişikliği nedeni ile göç etmek zorunda kalan insanların ilerleyen yıllarda ciddi boyutlara ulaşacağı belirtilmiştir (UNHCR, 2022: 6).

¹ Öğretim Görevlisi Dr, İstanbul Ticaret Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, İstanbul/Türkiye, Orcid: 0009-0000-8643-3744, hibanur.karadag@gmail.com

Son dönemde Türkiye'ye yaşanan uluslararası göç hareketleri değerlendirildiğinde, iç ve dış etkenlere bağlı çatışmaların sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle 2011 yılında başlayan Arap Baharı, Ortadoğu ve özellikle Suriye'den gelen göç dalgasının artmasına neden olmuştur. Tarihsel süreç değerlendirildiğinde, 1923-2005 yılları arasında Türkiye'ye gelen göçmen sayısı 1,7 milyon olarak belirlenmiştir. 2011 yılından sonra ise, sadece Suriye'de yaşanan iç savaş sonucu, ilk beş yıllık süre içerisinde üç milyondan fazla kişi iltica etmiştir (Yıldız, 2018:64). 2020 yılına gelindiğinde, Türkiye'nin, geçici koruma altındaki yaklaşık 3,6 milyon Suriyeli ve diğer milliyetlerden 400.000'e yakın mülteci ve sığınmacı ile dünyanın en büyük göçmen nüfusuna ev sahipliği yapman ülke konumuna geldiği görülmektedir (UNHCR Turkey, 2020).

Türkiye'nin kısa sürede sayıları hızla artan Suriyeli sığınmacılara ev sahipliği yapması, beraberinde hukuki, sosyo kültürel ve ekonomik değişiklikleri de getirmiştir. Bununla birlikte Türkiye'nin uluslararası alanda göç politikasının değişikliğe uğradığı görülmektedir. Bu çalışmada, 2011 sonrası Türkiye'ye göç eden Suriyeli sığınmacıların demografik görünümü, uluslararası alanda hukuki statüleri ve Türkiye'nin Suriyelilere yönelik uluslararası göç politikası ele alınacaktır.

1.Uluslararası Göç Hukuku

Dünyanın birçok bölgesinde göç eden ve göçe zorlanan insanlar, kendi yaşamları ile birlikte göç edilen toplumu sosyokültürel, ekonomik ve hukuki olarak etkilemektedir. Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği'nin (UNHCR) 2023 raporuna göre, yıl sonu itibariyle zorla yerinden edilenlerin sayısının 117,3 milyon olduğu tahmin edilmektedir. Çatışma, zulüm, insan hakları ihlalleri nedeni ile Nisan 2024 sonuna kadar muhtemelen ülkesinden ayrılma zorunda kalan kişi sayısının 120 milyonu aşacağı belirtilmektedir (UNHCR, 2023: 6).

Yerinden edilen insan sayısı son yıllarda artmış olmasına rağmen tarihin her döneminde karşımıza çıkmaktadır. Tarihsel

süreçte insanlar, zulüm, siyasal, dinsel, ırksal nedenlerle, yaşadıkları ülkeyi ve toplumu terk etmek zorunda kalmışlardır.

Modern dönemde göç hareketinin başlangıcı, 30 Yıl Savaşları ile başlamış ve 20. yüzyıl ile birlikte, yer değiştiren insan sayısı milyonlara ulaşmıştır. 20. yüzyılda yaşanan artışın nedeni, Birinci Dünya Savaşı sonrasında, özellikle Avusturya-Macaristan Monarşisinin çöküşü etkenlerden biri olarak karşımız acıkmaktadır. 2. Dünya Savaşı sonrası, 1944 -1951 yılları arası dönemde ise, 20 milyona yakın insan yer değiştirmiştir (Peker, Sancar, 2001: 4).

Mülteci hukukuna yönelik çalışmalara baktığımızda, özellikle insan hareketliliğinin arttığı bu dönemde başladığı görülmektedir. 1920 yılları itibarı ile göç hukukuna yönelik başlayan düzenlemeler, Birleşmiş Milletler (BM) tarafından, özellikle savaş sonrası ağır hak ihlallerini önlemek amacı ile yapılmıştır. Bu dönemde, uluslararası hukukun konusu olarak ele alınan mülteci kavramı, zorunlu nedenlerle yaşadıkları yerleri terk etmek zorunda kalan insanların, güvenlik ve özgürlük arayışlarına çözüm amacı ile ortaya çıkmıştır. Bu amaçla ilk olarak, 31 Aralık 1946 tarihinde Uluslararası Mülteciler Örgütü kurulmuştur. İlticaya yönelik düzenlemelerin başında, 1948 tarihli İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi (İHEB)’nin yer aldığını söyleyebiliriz. İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi’nin 14. maddesinin 2. Fıkrasında, “*Herkes zulüm karşısında başka memleketlerden mülteci olarak kabulü talep etmek ve memleketler tarafından mülteci muamelesi görmek hakkını haizdir*” ifadesi yer almaktadır (UNICEF, 2004). Daha sonra, bu alanda çalışmaların yürütülmesi amacı ile 14 Aralık 1950’de, Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (BMMYK) kurularak, uluslararası topluluğun ilticaya yönelik çalışmaları yürütmesi görevi verilmiştir (A.g.e.: 11-12).

İlticaya yönelik diğer önemli uluslararası düzenlemeler ise, 1951 tarihli *Birleşmiş Milletler Mültecilerin Hukuki Durumuna Dair Cenevre Sözleşmesi* ile 1967 tarihli *Mültecilerin Hukuki Statüsüne Dair Protokol*’dür.

1951 tarihli Birleşmiş Milletler Mültecilerin Hukuki Durumuna Dair Cenevre Sözleşmesi mültecinin tanımını yaparak sınırlarını belirlemiştir:

“1 Ocak 1951'den önce meydana gelen olaylar sonucunda ve ırkı, dini, tabiiyeti, belli bir toplumsal gruba mensubiyeti veya siyasi düşünceleri yüzünden, zulme uğrayacağından haklı sebeplerle korktuğu için vatandaşı olduğu ülkenin dışında bulunan ve bu ülkenin korumasından yararlanamayan, ya da söz konusu korku nedeniyle, yararlanmak istemeyen; yahut tabiiyeti yoksa ve bu tür olaylar sonucu önceden yaşadığı ikamet ülkesinin dışında bulunan, oraya dönemeyen veya söz konusu korku nedeniyle dönmek istemeyen her şahsa uygulanacaktır” (UNHCR, 2019).

Cenevre Sözleşmesi kapsamında, “mülteci” tanımı yapılarak, ilticaya ilişkin haklar ve devletlere düşen yükümlülükler düzenlenmiştir. Ancak bu sözleşmede yer alan mülteci tanımında, zaman ve coğrafi mekân sınırlaması bulunmaktadır. Cenevre Sözleşmesi, 1967 yılına kadar, “1 Ocak 1951 yılından önce gerçekleşen olaylar” ifadesi yer aldığı için, “zaman sınırlaması” ile uygulanmıştır. Bu sınırlamanın yapılma amacı, II. Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında Avrupa’da ortaya çıkan nüfus hareketine yönelik düzenlemeleri merkeze aldığı için yapılmıştır. 1957 New York Protokolü ile bu ibare çıkartılmıştır (Ekşi, 2018: 24). Coğrafi mekân sınırlaması ise, sözleşmede, sadece Avrupa’dan gelenlere mülteci statüsü verilmesi nedeniyle kısıtlanmıştır (Ekşi, 2018: 25).

2.Uluslararası Göç Hukukuna Yönelik Koruma Statüleri ve Türkiye’deki Düzenlemeler

Göçmenlerin hukuki statüsüne ilişkin kavramlar, süre ve haklar açısından ayırmakla birlikte, anlam yakınlığı nedeni ile yanlış kullanıma ve karışıklığa neden olmaktadır. Söz konusu kavramlar, göç nedeni ile kazanılan statüler olması nedeni ile ortak bir anlam içerse de, göçün gerçekleşme nedeni ve Türkiye’nin taraf olduğu anlaşmalar, bu statülerin ve buna bağlı elde edilen hakların

ayrışmasına neden olmaktadır. Mülteci, sığınmacı ve geçici koruma statüleri konumuz kapsamında ele alınacak uluslararası koruma statüleridir.

İlk olarak mülteci tanımını ele alırsak, bu koruma statüsüne yönelik düzenlemenin, 1948 tarihli İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi (İHEB)’nde yer aldığını söyleyebiliriz. İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi’nin 14. maddesinin 2. fıkrasında yer alan ifade mülteciyi tanımlarken, *“Herkes zulüm karşısında başka memleketlerden mülteci olarak kabulü talep etmek ve memleketler tarafından mülteci muamelesi görmek hakkını haizdir”* ifadesini kullanmıştır (UNICEF, 2004). İlticaya yönelik diğer önemli uluslararası düzenlemeler, 1951 tarihli *Birleşmiş Milletler Mültecilerin Hukuki Durumuna Dair Cenevre Sözleşmesi* ile 1967 tarihli *Mültecilerin Hukuki Statüsüne Dair Protokol*’dür.

1951 tarihli Birleşmiş Milletler Mültecilerin Hukuki Durumuna Dair Cenevre Sözleşmesi 1 A/ 2. Maddesi ise mülteciyi aşağıdaki şekilde ele almaktadır:

“1 Ocak 1951'den önce meydana gelen olaylar sonucunda ve ırkı, dini, tabiiyeti, belli bir toplumsal gruba mensubiyeti veya siyasi düşünceleri yüzünden, zulme uğrayacağından haklı sebeplerle korktuğu için vatandaşı olduğu ülkenin dışında bulunan ve bu ülkenin korumasından yararlanamayan, ya da söz konusu korku nedeniyle, yararlanmak istemeyen; yahut tabiiyeti yoksa ve bu tür olaylar sonucu önceden yaşadığı ikamet ülkesinin dışında bulunan, oraya dönemeyen veya söz konusu korku nedeniyle dönmek istemeyen her şahsa uygulanacaktır” (UNHCR, 2019).

Bu sözleşme ile “mülteci” tanımı yapılmış ve ilticaya ilişkin haklar ve devletlere düşen yükümlülükler düzenlenmiştir.

1951 tarihli Cenevre sözleşmesinde yer alan mülteci tanımında, zaman ve coğrafi mekân sınırlaması bulunmaktadır. 1967 yılına kadar, Cenevre Sözleşmesi, “1 Ocak 1951 yılından önce

gerçekleşen olaylar” ifadesi yer aldığı için, “zaman sınırlaması” ile uygulanmıştır. 1957 New York Protokolü ile bu ibare çıkartılmış olsa da, coğrafi mekân sınırlaması devam etmektedir. Bu nedenle sözleşmede yer alan kısıtlamaya göre, sadece Avrupa’dan gelenlere mülteci statüsü verilmektedir (Ekşi, 2018: 25).

İkinci olarak, şartlı mülteci tanımı değerlendirildiğinde, Cenevre sözleşmesinin bu statüde belirleyici olduğu görülmektedir. Türkiye, mültecilere yönelik coğrafi kısıtlama nedeniyle 1961 yılından beri Avrupa dışından gelenlere farklı bir statü tanımlamaktadır. 11 Nisan 2013 tarihinde yürürlüğe giren 6458 sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu (YUKK) bu ayrımı yapmaktadır. YUKK’un 62. maddesinde şu ifade yer almaktadır:

“Avrupa ülkeleri dışında meydana gelen olaylar sebebiyle; ırkı, dini, tabiiyeti, belli bir toplumsal gruba mensubiyeti veya siyasi düşüncelerinden dolayı zulme uğrayacağından haklı sebeplerle korktuğu için vatandaşı olduğu ülkenin dışında bulunan ve bu ülkenin korumasından yararlanamayan, ya da söz konusu korku nedeniyle yararlanmak istemeyen yabancıya veya bu tür olaylar sonucu önceden yaşadığı ikamet ülkesinin dışında bulunan, oraya dönemeyen veya söz konusu korku nedeniyle dönmek istemeyen vatansız kişiye statü belirleme işlemleri sonrasında şartlı mülteci statüsü verilir. Üçüncü ülkeye yerleştirilinceye kadar, şartlı mültecinin Türkiye’de kalmasına izin verilir” (YUKK)Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu, 2013: Md.62).

Böylece Türkiye, Avrupa’dan iltica edenlere mülteci statüsü verirken Avrupa dışından iltica edenlere yönelik şartlı mülteci statüsü vermektedir. Yine bu statü kapsamında, şartlı mültecinin Türkiye’de geçici olarak kalacağını varsayarak sadece üçüncü bir ülkeye yerleştirilinceye kadar Türkiye’de kalmasını öngörmektedir.

Son olarak, Geçici Koruma statüsüne yönelik düzenleme ise, YUKK’un 91. maddesinde ele alınmaktadır. Bu düzenlemenin

yapılması, Suriye’de iç savaştan kaçan yüzbinlerce kişinin sınıra gelmesi sonucu gerçekleştirilmiştir (Erdem, 2017: 337) .

Madde 91’de ele alınan statü kapsamında: “*Ülkesinden ayrılmaya zorlanmış, ayrıldığı ülkeye geri dönemeyen, acil ve geçici koruma bulmak amacıyla kitlesel olarak sınırlarımıza gelen veya sınırlarımızı geçen yabancılara geçici koruma sağlanabilir*” (YUKK, 2013: Md. 91) ibaresi yer almaktadır.

Bu kapsamda, yabancıların geçici koruma statüsü almaları için kitlesel olarak ülkesinden ayrılmaya zorlanmış olmaları, ayrıldığı ülkeye geri dönememeleri, acil ve geçici koruma ihtiyacı içinde olmaları gerekmektedir.

2.1.Geçici Koruma Statüsü ve Türkiye’deki Suriyeli Sığınmacılar

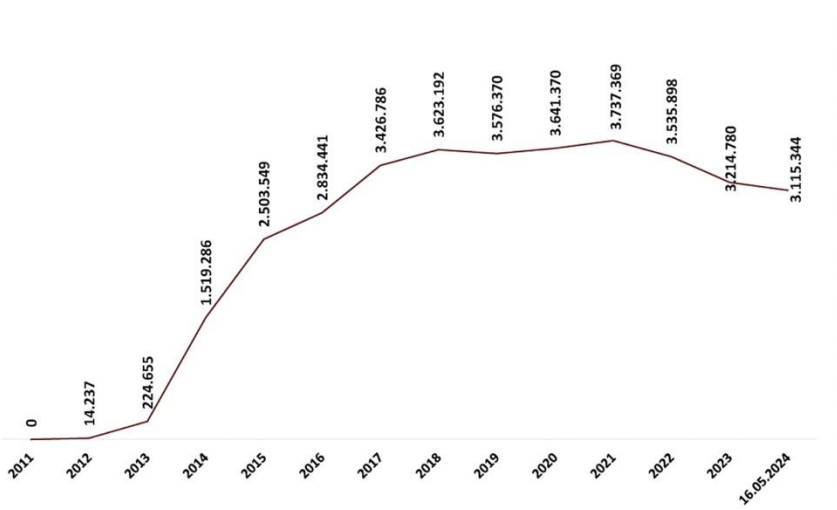
2011 yılında başlayan Arap Baharı süreci, birçok ülkede yönetimlerin değişmesine ve göç hareketine neden olmuştur. Böylelikle, Tunus’ta başlayan Arap Baharı’nın etkileri Suriye’de de görülmeye başlanarak iktidar karşıtı gösteriler meydana gelmiştir (Al Jazeera, 2018). 15 Mart 2011’de başladığı kabul edilen Suriye İç Savaşı günümüzde devam etmektedir. Yönetime karşı başlayan gösterilerin çatışmaya dönüşmesi sonucu, milyonlarca insan yerinden edilmiştir. Çatışma ortamı nedeni ile kaçan Suriyeliler, komşu ülkelere göç etmek zorunda kalmıştır. UNHCR’nin raporuna göre, 15 Mart 2011 yılından bugüne, Suriye’de yaşanan iç savaş sonucu 6.5 milyon kişi sığınmacı konumuna gelmiştir. Yine aynı raporda, en fazla sığınmacıya ev sahipliği yapan ülke, 3.6 milyon kişiye ulaşarak Türkiye olmuştur (UNHCR, 2022: 2). Türkiye’nin kısa sürede karşılaştığı göç hareketi, toplumsal ve hukuki boyutta yeni düzenlemeleri beraberinde getirmiştir.

16.05.2024 tarihi itibari ile, Türkiye’de kayıtlı Suriyeli sığınmacı sayısı 3.115.344 kişidir. Suriyeden gelen kitlesel göç hareketi sonucunda, ilk yıllarda 10 ilde toplam 26 geçici barınma merkezi kurulmuştur. Bu merkezlerde toplam 256.971 Suriyeli sığınmacının barınma, sağlık, eğitim gibi temel ihtiyaçları

karşılanmıştır. Ancak kalış sürelerinin uzaması ve artan sığınmacı sayısı nedeniyle, Suriyelilerin geçici barınma merkezleri dışında yaşamlarını idame ettirmelerinin yolu açılmıştır. Bunun sonucunda, kamplarda yaşayan sığınmacı sayısı azaltılarak, 2020 yılında, 5 ilde bulunan 7 geçici barınma merkezinde 59.877 Suriyeli'nin yaşadığı görülmektedir (Göç İdaresi Başkanlığı, 2024). Toplam sığınmacı sayısının neredeyse %1,85'i kamplarda yaşarken, diğer çoğunluğun ülke içinde toplumsal hayata katılmaktadır.

Şekil 1'de belirtilen sonuçlar çerçevesinde, kitlesel göç sonucu Türkiye'ye gelen Suriyeliler'in sayısında hızla artış yaşanmıştır. 2022 yılı itibari ile gönüllü geri dönüş kapsamında Suriyeliler'in güvenli bölgeleri geri dönmesi desteklenerek, 517 bin kişinin Türkiye'den ayrıldığı görülmektedir.

Şekil 1. Yıllara Göre Geçici Koruma Kapsamındaki Suriyeliler

Kaynak: Göç İdaresi Başkanlığı (2024)

Türkiye'de geçici koruma statüsünde bulunan Suriyeliler'in illere göre dağılımına baktığımızda, 530.791 bin kişi ile ilk sırada İstanbul ili yer almaktadır. Daha sonra nüfusa göre sırası ile, Gaziantep, Şanlıurfa, Hatay, Adana, Mersin illeri gelmektedir (Göç İdaresi Başkanlığı, 2024). Ancak sığınmacıların sayısal büyüklüğü

kadar, kent nüfusuna oranı da önem arz etmektedir. İstanbul ili en fazla nüfusu barındıran il olmakla birlikte, kent nüfusu içinde Suriyelilerin oranı %3.63 olduğu görülmektedir. Ancak diğer illerde kent nüfusuna oranı dikkate alındığında, Şanlıurfa %21.22, Hatay ise %26.59 oranında Suriyeli nüfusu barındırmaktadır (Erdoğan, Çorabatır, 2019: 10).

3.Suriyeli Sığınmacılara Yönelik Uygulanan Göç Politikası

Mart 2011 tarihinde başlayan ve iç savaşın devam ettiği Suriye krizi, en fazla çevre ülkeleri etkilemiştir. 15 Mart 2011 yılından bugüne, Suriye’de yaşanan iç savaş sonucu 6.5 milyon kişi sığınmacı konumuna gelmiştir. Suriye krizi sonrası, en fazla sığınmacıya ev sahipliği yapan ülke, 3.6 milyon kişiye ulaşarak Türkiye olmuştur (UNHCR, 2022: 2). Türkiye’nin kısa sürede sayıları milyonları bulan göçmen kitlesi ile karşı karşıya kalması, beraberinde hukuki ve sosyal düzenlemelerin yapılmasını da zorunlu hale getirmiştir. Bununla birlikte, iç savaşın devam ediyor olması, göçmenlerin geri dönüşünün kısa bir süre içerisinde gerçekleşmeyeceğini göstermektedir. Yaşanan bu süreç ise, Türkiye’nin uluslararası göç politikasında değişime gitmesine neden olmuştur. Başlangıçta misafir olarak karşılanan kişilerin, zamanla istenmeyen göçmenlere dönüşmesi, değişen göç politikasının neden ve sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır.

3.1 Geçici Misafirlikten Zorunlu Kalıcılığa Geçiş Süreci

Suriye’de yaşanan iç savaş sürecinin bireysel ve toplumsal açıdan en önemli sonuçlarından bir tanesi milyonlarca insanın hem ülke içinde, hem de ülke dışına göç etmesi olmuştur. İç savaş öncesi, 2011 tarihinde, Suriye nüfusunun 21 milyonun üzerinde olduğu görülmektedir (AFAD, 2019: 11). 15 Mart tarihinde başlayan çatışmalar sonucu ise, ülke nüfusunun %25’i farklı ülkelere göç etmiştir. Suriye içinde yer değiştiren nüfusun ise 7 milyon olduğu belirtilmektedir (Erdoğan, Çorabatır, 2019: 4).

Suriyelilerin, Türkiye’ye gelişleri, ilk olarak 29 Nisan 2011 tarihinde Hatay Yayladağı ilçesinden 260 kişilik bir grubun gelmesi ile

başlamıştır (AFAD, 2019: 11). Başlangıçta misafir olarak tanımlanan göçmen grupların, sayılarının hızla artması kitlesel göç hareketini beraberinde getirmiştir.

Türkiye'nin 2009 yılında Suriye ile karşılıklı olarak vizeleri kaldırma kararı alması, ilk göç hareketinde “açık kapı” politikasını uygulamasına neden olmuştur. Bu politika kapsamında, ilk gelen göçmen gruplar Hatay ilinde bulunan kamplara yerleştirilmiştir (Gülfer, Önem, 2014: 43). Ancak kısa sürede sayıların hızlı artışı ile birlikte, ülke içinde serbest dolaşımı sağlanarak, hukuki statülerine yönelik düzenlemeye kadar birçok politika değişimi yaşanmıştır.

Türkiye'nin 1961 yılında taraf olduğu, Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin Cenevre Sözleşmesi kapsamında, ırkı, dini, tabiiyeti, belli bir toplumsal gruba mensubiyeti veya siyasi düşünceleri yüzünden, zulme uğrayacağından endişe eden kişilere yönelik koruma amaçlı, mülteci statüsü hakkı tanınmaktadır (Odman, 1995: 162). Coğrafi mekân sınırlaması ile, sözleşmede, sadece Avrupa'dan gelenlere mülteci statüsü verilmesi kararlaştırılmıştır (Ekşi, 2018: 25). Türkiye, bu kapsamda, Suriyeli sığınmacılara mülteci statüsü vermemiş ve iltica talebinde bulunanları “misafir” olarak tanımlamıştır. Ancak “misafir” kavramı uluslararası hukuk bakımından bir karşılığı bulunmadığı için, temel insan hak ve özgürlükleri bakımından keyfi uygulamaların yaşanmasına yol açabilmektedir (Gülfer, Önem, 2014: 44).

Yaşanan sorunlar ile, Türkiye, iltica konusunda müstakil bir kanun çıkartma amacı ile 4 Nisan 2013 tarihinde Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu (YUKK)'u kabul etmiştir. Bu kanun çerçevesinde yabancıların Türkiye'ye girişleri, Türkiye'de kalışları ve Türkiye'den çıkışları ile Türkiye'den korunma talep eden yabancılara sağlanacak haklar, İçişleri Bakanlığına bağlı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü tarafından takip edilecektir (YUKK)Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu, 2013: Md:1). Böylece başlangıçta misafir olarak kabul edilen sığınmacıların kalıcılığı ön görülerek bir düzenleme gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda, 22 Ekim 2014 tarihinde yayınlanan yönetmelikte, 28 Nisan 2011 tarihinden itibaren

gelenlerin geçici koruma statüsünde olduğu belirtilmiştir (Ekşi, 2018: 28).

Geçici koruma statüsü kapsamında, iltica talebinde bulunanlara yönelik temel hak ve özgürlüklerin sağlanması ve hizmetlere erişim noktasında olanaklar sağlanmıştır. Bu kapsamda, sağlık, eğitim, tercümanlık gibi temel ihtiyaçların yanında, geri göndermeme hakkını içermektedir. Geri göndermeme kapsamında, bir kişinin, ırkı, dini ve tabiiyeti nedeniyle işkenceye, insanlık dışı ya da onur kırıcı ceza veya muameleye tabi tutulacağı ve hayatının veya hürriyetinin tehdit altında bulunacağı bir yere gönderilemeyeceği belirtilmiştir (YUKK)Yabancılar Ve Uluslararası Koruma Kanunu, 2013: Md.6).

Göç İdaresi Genel Müdürlüğü (GİGM) tarafından 2015 tarihinde kurulan Yabancılar İletişim Merkezi (YİMER), 6 dilde haftanın her günü, 24 saat kesintisiz hizmet vermektedir. YİMER, yabancıların, vize, ikamet ve geçici koruma gibi konularda bilgi taleplerine yanıt vermenin yanı sıra insan ticareti mağdurlarına yönelik ihbar ve yardım hattı olarak da hizmet vermekte ve kolluk kuvvetleri ile koordineli bir şekilde çalışmaktadır (TBMM, 2018: Md.119).

Geçici Koruma Yönetmeliği'nin 27. maddesi, sağlık hizmetlerine yönelik detayı bilgi vermektedir. Bu konuda koordinasyon, Sağlık Bakanlığı'nın kontrol ve sorumluluğunda olmak üzere Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı'na (AFAD, 2014) verilmiştir.

Geçici Koruma Yönetmeliği'nin 28. Maddesinde düzenlenen eğitim hakkı kapsamında, yabancıların eğitim faaliyetleri, geçici barınma merkezlerinin içinde ve dışında Millî Eğitim Bakanlığının kontrolünde yürütüldüğü belirtilmektedir. 23.09.2014 tarihinde Millî Eğitim Bakanlığı Temel Eğitim Genel Müdürlüğü'nün "Yabancılar Yönelik Eğitim-Öğretim Hizmetlerini" düzenlediği genelgede, bakanlık komisyonunun kurulması karara bağlanmıştır (T.C.Milli Eğitim Bakanlığı Temel Eğitim Genel Müdürlüğü, 2014).

Kanun maddelerinde ele alındığı üzere, Türkiye göç konusunda meseleye temel insan hakları çerçevesinde yaklaşarak, başta yiyecek, sağlık, güvenlik, eğitim, tercümanlık gibi birçok imkân sağlamıştır. Başlangıçta, sığınmacılara yönelik misafir bakış açısı ile yaklaşan Türkiye, kısa sürede sayıların milyonları bulması ile birlikte, hukuki statülerin belirlenmesi konusunda düzenleme yapmak zorunda kalmıştır. Bu kapsamda, Suriyelilerin hukuki statüsü belirlenirken, netleştirilen kanunlar ile düzensiz göçün önüne geçilmeye çalışılmıştır.

3.2. 2011 Sonrası Türkiye'nin Uluslararası Göç Politikası

Türkiye jeopolitik konumu nedeniyle, hem Doğu-Batı hem de Kuzey Güney göç rotaları için ulaşılabilir coğrafi konumda yer almaktadır. Bu konumu Türkiye'nin, hem transit hem de hedef ülke olarak görülmesine neden olmaktadır (Adıgüzel, 2016:5). Cumhuriyet'in kuruluşu itibarıyla başlayan göçler günümüze kadar devam etmiştir. Tarihsel süreç içerisinde, göçmen grupların etnik kökeni, köken ülke ilişkileri ve göç etme nedenlerine bağlı olarak, Türkiye'nin göç politikasının değiştiği görülmektedir. Cumhuriyetin ilk yıllarında, Türkiye'ye gerçekleşen göç hareketinde, ulus devlet oluşturma gerekçesi ile, homojen devlet anlayışına yönelik politikalar gerçekleştirilmiştir. Nüfus mübadeleleri, Balkanlar ve Kafkaslardan gelen göç hareketi bu kapsamda değerlendirilmiştir (Macar, 2015, s. 186).

Son dönem yaşanan göç hareketleri ise, 2011 sonrası yaşanan Arap Baharı sürecinden etkilenen ülkelerden Türkiye'ye doğru gerçekleşmektedir. Bu ülkeler arasında, en fazla göç veren ülkelerin başında iç savaşın hala devam ettiği Suriye gelmektedir. Yaşanan iç savaş sürecinden en fazla etkilenen ülke ise, Suriye ile 911 km sınırı olan Türkiye olmuştur. 1923-2005 yılları arasında Türkiye'ye yaklaşık olarak 1,7 milyon göçmenin geldiği tespit edilmiştir. 2011 yılından sonra ise, sadece Suriye'den, ilk beş yıllık süre içerisinde üç milyondan fazla kişi iltica etmiştir. Türkiye'nin karşılaştığı kitlesel göç hareketi politikalarının zaman içinde değişmesine neden olmuştur. İlk göç dalgası esnasında açık sınır politikası uygulanarak

ülkeye giriş yapanlara dair kayıt tutulamamıştır. 2013 yılında ise günlük 6.000 Suriyelinin ülkesini terk etmek zorunda kalması sonucu Türkiye iltica politikasında düzenlemeler yapmak zorunda kalmıştır (Yıldız, 2018, ss. 64-65).

Bu kapsamda, YUKK çerçevesinde, 22 Ekim 2014 tarihinde yayınlanan yönetmelik ile birlikte, 28 Nisan 2011 tarihinden itibaren Suriye’den gelenlerin geçici koruma statüsünde olduğu belirtilerek, uluslararası hukuk çerçevesinde sağlanan statü “geçici koruma” statüsü olmuştur (Ekşi, 2018: 28)

Kısa sürede artan göçmen sayısı, hukuki düzenleme ile birlikte, Türkiye’nin uluslararası ilişkilerinin belirlenmesinde etkin rol oynamıştır. İki ülke ilişkileri, sınır ötesi operasyonlar başta olmak üzere, uluslararası alanda Türkiye’nin politikalarının değişmesine neden olmuştur.

Suriye’den gerçekleşen göç hareketi, bölgesel güvenlik ve istikrarı yakından etkileyen unsur olarak görülmektedir. Bu süreç içerisinde, Türkiye, Suriye yönetimini desteklemekten vazgeçip, diplomatik ilişkileri bitirmiş ve Suriye muhalefetine desteklemeye başlamıştır (Gülfer, Önem, 2014: 43). Milli güvenlik tehdidi olarak gördüğü DAES’e karşı ABD’nin öncülüğünde DEAS’la Mücadele Uluslararası Koalisyonu (DMUK) kurulmuştur. Diğer alanda ise, PKK terör örgütünün Suriye’deki uzantısı olan YPG ile mücadele etmiştir. BM Şartı’nın 51. maddesinden kaynaklanan meşru müdafaa hakkı ve BM Güvenlik Konseyi’nin terörizmle mücadeleye ilişkin kararları kapsamında, uluslararası hukuktan doğan haklarını kullanarak sınır ötesi operasyonlara başlamıştır. Fırat Kalkanı, Zeytin Dalı ve Barış Pınarı Harekâtı kapsamında, DAES VE YPG ile mücadele etmiştir (Dış İşleri Bakanlığı) 2011 sonrası süreçte, Türkiye’nin uluslararası alanda yürüttüğü operasyonların temelinde, artan kitlesel göçle birlikte, sınır güvenliğinin kontrolünü sağlama ve güvenli bölge oluşturma çabası yer almaktadır.

2023 yılında ise, savaşın başladığı günden bu yana, iki ülke arasındaki ilişkilerin müzakere ile çözümü konusunda adımlar atılmaya başlanmıştır. Türkiye’de artan göçmen karşılığı ile

birlikte, Suriyeli sığınmacıların güvenli geri dönüşü ve sınır ötesi operasyonlara yönelik diplomatik ilişkilerin geliştiği bir dönem olmuştur (Duran, İnat, Caner, 2023: 124). Bu dönemde, Suriye'nin kuzeyindeki bölgelerde güvenli alan oluşturma ve terör koridorlarını engelleme çabaları, sınır ötesi operasyonlardan ziyade, Suriye hükümeti ile yapılan iş birliği çerçevesinde ele alınmıştır. Nitekim 3-4 Nisan tarihinde, Rusya, İran, Suriye ve Türkiye'nin dışişleri bakan yardımcıları arasında Moskova'da gerçekleştirilen görüşmede, bölgede yaşanan insani krizin çözüme ulaştırılması, güvenli bölgenin sağlanması ve Türkiye'deki Suriyelilerin gönüllü geri dönüşü konularının çözülmesi yönünde adımlar atılmıştır (A.g.e.:125).

Yapılan araştırma sonucunda, 2025 yılı öngörülleri değerlendirilirken, Türkiye'de bulunan geçici koruma kapsamındaki Suriyeliler'in geri dönüşünün hedeflenen oranda olmayacağı belirtilmiştir. Türkiye'de yeni doğan bebeklerin sayısı, okula giden ve çalışan Suriyeli nüfusun varlığı ve en önemlisi bölgede güven ve istikrarın sağlanamamış olması, geri dönüş konusunda en büyük engel olarak görülmektedir. Bununla birlikte 2011 yılından bugüne uzun zaman geçmiş olması ve Suriyeli sığınmacıların ülkenin her bir bölgesinde kendi yaşamlarını kurmuş olmaları, geri dönüşün gerçekleşme ihtimalinin düşük olduğunu göstermektedir (Erdoğan, Çorabatır, 56).

Bu nedenle, Türkiye'nin geçici koruma statüsündeki Suriyeliler konusunda izlediği dış politika, 2011 yılına göre değişime uğramıştır. Özellikle Türkiye-Suriye ilişkileri noktasında diplomatik gelişmelerin yaşanması, gönüllü geri dönüş konusunu gündeme getirmiştir. Türkiye'nin güvenli bölgeler oluşturarak sığınmacıların geri dönüşlerini teşvik etme stratejisini benimsediği bu dönemde, askeri operasyonlar ve inşa edilen konut projeleri ile sığınmacıların geri dönüşlerinin güvenli hale getirilmesi ve desteklenmesi hedeflenmiştir (A.g.e.:131).

Suriye krizindeki ihtilafa barışçıl çözüm bulmak amacı ile, uluslararası toplumun desteğini talep eden Türkiye, Viyana

toplantılarına katılım göstermiştir. Bu kapsamda, Cenevre süreci ile birlikte Astana Platformu'na da katılan Türkiye, bölgedeki gerginliğin azaltılması ve Suriyeli taraflar arasında güven artırıcı önlemlerin hayata geçirilmesinde yönünde çaba sarf etmiştir (Dış İşleri Bakanlığı).

Son bir yıldır yapılan görüşmeler diplomatik ilerleme açısından olumlu adımlar olarak görülmekle birlikte, Türkiye'deki Suriyeli göçmenlerin gönüllü geri dönüş konusunda istekli olmadığı görülmektedir. Özellikle Suriye'de devam eden iç savaş ve geri dönüş sonrası yaşam hakkına yönelik ihlallerin var olduğu endişesi, göçmenlerin geri dönüşünü olumsuz etkilemektedir.

İç İşleri Bakanlığı tarafından, Suriyeli göçmenlerin geri dönüşlerinin, uluslararası hukuka uygun bir şekilde gönüllü, güvenli ve onurlu geri dönüş prensipleri ile sağlandığı belirtilmiş olsa da, göçmenlerin bu konuda istekli olmadığı görülmektedir. Bugünkü geçici koruma kapsamındaki Suriyeli sayısı 2017 yılından bu yana en az seviyeye gerileyerek 3.107.380 olmuştur (Göç İdaresi Başkanlığı). Dolayısıyla hükümetin, 10 yıldan fazla süredir belirttiği misafir ve kardeş söylemi, yerini güvenli ve gönüllü geri dönüşe bırakmıştır.

2011 yılı itibari ile Türkiye'nin karşılaştığı göç hareketi, yeni ve sürdürülebilir göç politikası uygulaması gerektiğini ortaya çıkarmıştır. Türkiye, krizin başladığı 2011 yılında uyguladığı "açık kapı politikası" ile insani bir çözüm bulmaya çalışmıştır. Bu kapsamda, kamplara yerleştirilen sığınmacıların kontrolü sağlanmaya çalışılmıştır. Ancak zaman içerisinde kampların artan kapasiteyi karşılamamış olması ve Suriye'de krizin çözüme ulaşmaması, sığınmacıların ülke içinde serbest dolaşımını beraberinde getirmiştir. Türkiye bu süreçten itibaren, Suriye'de güvenli bölge oluşturularak sığınmacıların geri dönüşünün sağlanması konusunda adımlar atmış olsa da, Türkiye'deki göçmen sayısında önemli bir azalma yaşanmadığı görülmektedir. 2023 yılı itibari ile, gönüllü geri dönüş ile birlikte, özellikle geçici koruma belgesine sahip olmayan ve kaçak yollarla ikamet eden

sığınmacıların Suriye'ye gönderildiği görülmektedir. İç İşleri Bakanlığı'nın açıklamalarına göre, 3 ayda 75 bin 442 düzensiz göçmenin yakalandığını, bunlardan 32 bin 563'ünün sınır dışı edildiği belirtilmiştir (İç İşleri Bakanlığı, 2023). Bu nedenle, Türkiye'nin misafir olarak başlayan göç politikasının, zaman içerisinde istenmeyen misafirliğe dönüştüğü ve geri dönüşün desteklendiği görülmektedir.

Sonuç

Göç sadece bir yer değişikliği hareketi olmanın ötesinde, göç eden toplum kadar göç alan toplumu da yakından etkilemektedir. Tarihsel süreç içerisinde, göçün nedenleri farklılaşmış olsa da, göç eden veya göçe zorlanan insanlar, gelmiş oldukları ülkeler ile bulundukları ülkeler arasında çeşitli sosyal ilişkiler geliştirerek, ulus-ötesi toplumsal mekânların oluşumuna katkı sağlamışlardır.

Türkiye coğrafi konumu nedeni ile, hem Osmanlı Dönemi'nde hem de Cumhuriyet Dönemi'nde göç almıştır. Son dönem kitlesel göç hareketi ise, 2011 yılı itibari ile Suriye'den Türkiye'ye gerçekleşmektedir. Suriye'de yaşanan siyasi istikrarsızlık ve iç savaş süreci, milyonlarca insanın hem ülke içinde hem de ülke dışına göç etmesi ile sonuçlanmıştır.

Yaşanan insani durum karşısında Türkiye açık kapı politikasını uygulayarak, Suriyeli sığınmacıları kamplara yerleştirmiştir. Ancak sığınmacı sayısında yaşanan hızlı artış sonucu, Türkiye, sürdürülebilir göç politikası oluşturmaya çalışmıştır. Bu kapsamda, 2013 yılında, göçmenlerin hukuki statüsü belirlenerek Geçici koruma statüsü sağlanmıştır. Bu kapsamda eğitim, sağlık gibi temel ihtiyaçların karşılanması ve geri göndermeme ilkesi benimsenmiştir. Geçici koruma statüsü, bireylerin güvenliğinin sağlanması amacı ile oluşturulmuş ve kalıcı olmayan bir statüdür.

Bununla birlikte Türkiye, sınır güvenliğinin tesisi ve yeni göç dalgalarının önüne geçilmesi amacı ile sınır ötesi operasyonlara ve uluslararası çözüme yönelik adımlar atmıştır. Ancak süreç

içerisinde, iç savaşın devam etmesi ve kalıcı çözümün sağlanamaması Türkiye'nin göç politikasında yeniden değişikliğe gitmesine neden olmuştur. Özellikle ülke içinde sığınmacı karşıtlığının artırılması, misafir olarak kabul edilen sığınmacıları istenmeyen misafir konumuna getirmiştir. Bununla birlikte, son günlerde, Türkiye'nin yeniden Suriye yönetimi ile diplomatik ilişkileri geliştirme çabaları, sığınmacıların geri dönüşünün sağlanması amacı ile atılarak yeni bir süreç başlatılmıştır.

Kaynakça

Adıgüzel, Y. (2016). *Göç Sosyolojisi*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık

AFAD. (2017). Türkiye’deki Suriyelilerin Demografik Görünümü, Yaşam Koşulları ve Gelecek Beklentilerine Yönelik Saha Araştırması.

Al Jazeera (2014). *Tunisia signs new constitution into law*. (03.06.2023 tarihinde <https://www.aljazeera.com/news/2014/1/27/tunisia-signs-new-constitution-into-law> adresinden ulaşılmıştır).

Duran, B. & İnat, K., Caner, M. (2023). Türk Dış Politikası Yıllığı. İstanbul: Seta.

Erdem, B. B. (2017). Geçici Koruma Statüsündeki Suriyelilerin Sosyal Siyasi Ve Vatandaşlık Hukuku Bakımından Türkiye’deki Durumları . *Public and Private International Law Bulletin* , 37(2): 332–351.

Erdoğan, M. Murat & Çorabatır M. (2019). Türkiye’deki Suriyelilerin Statüsü ve Demografik Özellikleri. İgamder.

Ekşi, N. (2018). *Yabancılar ve Uluslararası Koruma Hukuku* (5.Baskı). İstanbul: Beta Basım Yayın.

Gülfer, S. & Önem, I. Türkiye’nin Suriyeli Mültecilere Yönelik

Politikası. *ORSAM*, (6)61: 42-45.

Macar, E. (2015). Yunanistan’dan Anadolu’ya Göç: Nüfus Mübadelesi. Murat Erdoğan. (ed.) Türkiye’nin Göç Tarihi 14. Yüzyıldan 21. Yüzyıla Türkiye’ye Göçler (ss. 172-190). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Odman, M. T. (1995). *Mülteci hukuku*. (15th edition) İstanbul: İnsan Hakları Merkezi Yayınları

PEKER, B. & SANCAR, M. (2001): *Mülteciler ve İltica Hakkı: Yaşamın Kıyısındakilere Hoşgeldin Diyebilmek*, Ankara: İnsan Hakları Derneği Yayınları

T.C. Dış İşleri Bakanlığı, *Türkiye - Suriye Siyasi İlişkileri*. (19.07.2024 tarihinde <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-suriye-siyasi-iliskileri-.tr.mfa> adresinden ulaşılmıştır).

T.C. İç İşleri Bakanlığı (2023). İçişleri Bakanı Ali Yerlikaya: “Düzensiz Göçle Amansız Bir Mücadele Veriyoruz”. (19.07.2024 tarihinde <https://www.goc.gov.tr/icisleri-bakani-ali-yerlikaya-duzensiz-gocle-amansiz-bir-mucadele-veriyoruz> adresinden ulaşılmıştır).

T.C. Milli Eğitim Bakanlığı Temel Eğitim Genel Müdürlüğü. Genelge. MEB Mevzuat (2014).

UNICEF. (2004). İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi. (20.07.2024 tarihinde http://www.sck.gov.tr/wp-content/uploads/2020/02/BM_Insan_Haklari_Evrensel_Beyannamesi.pdf adresinden ulaşılmıştır).

UNHCR. (2019). UNHCR Global Report 2019. (22.07.2024 tarihinde <https://www.unhcr.org/globalreport2019/> adresinden ulaşılmıştır).

UNHCR. (2020). Fact Sheet September 2020. (22.07.2024 tarihinde <https://reliefweb.int/report/turkey/unhcr-turkey-fact-sheet-september-2020> adresinden ulaşılmıştır).

UNHCR. (2023). UNHCR Global Report 2023. (22.07.2024 tarihinde <https://www.unhcr.org/global-trends-report-2023#:~:text=At%20the%20end%20of%202023,events%20serious%20disturbing%20public%20order> adresinden ulaşılmıştır).

Yabancılar Ve Uluslararası Koruma Kanunu (YUKK). *Yabancılar Ve Uluslararası Koruma Kanunu Kanun Numarası : 6458 Kabul Tarihi : 4/4/2013 Yayımlandığı Resmî Gazete : Tarih : 11/4/2013 Sayı : 28615 Yayımlandığı Düstur : Tertip : 5 Cilt : 53. , Pub. L. No. 6458 (2013).*

Yıldız, İ. (2018). *Türkiye'ye Uluslararası Göçler ve Türkiye'nin Göç Politikası*. Kırmızı Çatı Yayınları

BÖLÜM V

Arap Ayaklanmaları Sürecinde Türkiye-İran İlişkileri

Kahraman SÜVARİ¹

Giriş

Ortadoğu Bölgesinin iki önemli aktörü olarak Türkiye ve İran'ın rekabet ve iş birliği çerçevesinde gelişen ilişkilerinin tarihsel derinliği yüzyıllar öncesine dayanmaktadır. Rekabet ve iş birliği dengesine ek olarak devlet yapısı açısından köklü bir geleneğe sahip olan iki ülke arasında uzanan 560 km'lik sınırın² 300 yıldan fazladır genel olarak korunduğu söylenebilir ("Türkiye - İran Siyasi İlişkileri"). Bu durum iki ülkenin birbirleri ile sıcak temasta bulunmamalarında önemli bir etkidir. Türkiye, 2002 yılında iktidara gelen Adalet ve Kalkınma Partisi yönetimi ile yeni bir dış politika anlayışı benimsemiş ve ilişkilerini bu anlayış çerçevesinde yürütmeye çalışmaktadır. Çevre ülkeler ile özellikle ekonomik karşılıklı bağımlılık bağlamında ilişkileri artırmayı amaçlayan bu anlayış Türkiye-İran arasındaki iş birliğini de geliştirmiştir. Bu

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, Manisa/Türkiye, Orcid: 0000-0002-8137-9010, kahramansuvari@hotmail.com

² 1639 yılında Osmanlı Devleti ve Safevi Devleti arasında imzalanan Kasr-ı Şirin Anlaşmasından beri iki ülke arasındaki sınır genel olarak değişmemiştir.

süreçte olumlu yönde gelişen bu ikili ilişkiye beklenmedik bir olay damgasını vurmuştur. 2010 yılında Arap Ayaklanmaları³ olarak adlandırılan, öncelikle Tunus'ta başlayan ve daha sonra Mısır, Libya gibi çeşitli Arap ülkelerine yayılan halk ayaklanmaları iki ülkenin ilişkilerinde oluşan bu olumlu havayı zaman içerisinde tersine çevirmiştir.

Bu çalışmada, Ortadoğu Bölgesini yeniden şekillendiren Arap Ayaklanmaları rüzgârının, tarihsel uzun bir geçmişe sahip Türkiye-İran ilişkisine etkisi incelenmiştir⁴. Çalışmanın birinci bölümünde Türkiye-İran ilişkilerinin tarihsel arka planına yer verilmiştir. Yüzlerce yıllık bir geçmişe sahip iki ülke ilişkilerinin modern anlamda geliştiği dönem, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan itibaren başlayan süreç ile İran Şahı Rıza Pehlevi'nin İran'da iktidara geldiği döneme denk gelmektedir. 1979 yılında gerçekleşen İran İslam Devrimi iki ülke arasındaki ilişkilerin seyrine farklı bir boyut kazandırmıştır. Devrimle birlikte ideolojik ayrıma giren iki devlet arasındaki ilişkide Soğuk Savaşın sona ermesine bağlı olarak, bölgesel rekabet ön plana çıkmıştır. 2002 yılından itibaren Türkiye'de yönetime gelen yeni iktidarın Türk dış politikasındaki yeni uygulamaları iki ülkeyi iş birliği kapsamında tekrar yakınlaştırmıştır. Artan ekonomik ilişkiler iki aktör arasında gelişen iş birliğinin bir göstergesidir. Çalışmanın ikinci bölümünde, 2010 yılından itibaren bölgeyi etkisi altına alan Arap Ayaklanmalarının gelişimi ve bu gelişmelere yönelik iki ülkenin yaklaşımları ele alınmıştır. Bu süreç içerisinde iki ülke arasındaki ilişkileri önemli ölçüde etkileyen gelişmeler Bahreyn'de yaşanan halk hareketleri ile 2011 yılında başlayan ve halen taraflarca çözüme kavuşmayan Suriye Krizi'dir. Çalışmanın üçüncü bölümünde Türkiye-İran

³Çalışmada, bu süreçte Arap coğrafyası içerisinde ortaya çıkan halk olaylarını tanımlamak için Arap Baharı yerine Arap Ayaklanmaları kullanılmıştır. Nitekim ortaya çıkan gelişmelerin gidişatına bakıldığında söz konusu olayların “Bahar” olarak adlandırılması tartışmalıdır.

⁴ Bu süreçte Türkiye İran ilişkilerini etkileyen diğer önemli faktörler arasında, İran'ın nükleer çalışmaları, İsrail – Filistin meselesine iki ülkenin yaklaşımı, NATO füze savunma sistemi kapsamında Türkiye'nin Malatya ili sınırları içinde yer alan Kürecik'e konuşlandırılan radar üssü gibi konular yer almaktadır. Bu çalışmada iki aktörün ilişkisi Arap Ayaklanmaları ekseninde incelenmiştir.

ilişkilerinin bu gelişmeler ışığında gidişatı ele alınmıştır. Türkiye ve İran tarafından yaşanan gelişmelere yönelik farklı bakış açılarının olduğu görülse de iki aktör arasında ilişkilerin rekabet çerçevesinde iş birliği içerisinde sürdürüldüğü görülmüştür. Çalışmanın son bölümünde ise, konuya dair genel bir analiz yapılarak çalışma sonlandırılmıştır.

1. Türkiye-İran İlişkileri: Tarihsel Arka plan

Tarihsel kökenleri yüzlerce yıllık bir geçmişe sahip Türkiye ve İran ilişkilerinin modern anlamda 22 Nisan 1926 tarihinde Tahran’da Türkiye-İran Dostluk ve Güvenlik Anlaşması’nın iki ülke arasında imzalanması ile başladığı söylenebilir. İlişkilerini meşru bir zemine oturtma beklentisi ile taraflar bir araya gelerek söz konusu anlaşmayı imzalamışlardır (Akgül, 2005, pp. 2–7). Taraflar arasında yaşanan sınır sorunlarını çözüme kavuşturmak amacıyla imzalanan bu anlaşma iki ülke arasında imzalanan resmi nitelik taşıyan ilk belge olarak değerlendirilmektedir (Erdoğan, 2019, p. 420).

Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk yıllarında yakın ilişkiler içerisinde bulunan iki ülke, İkinci Dünya Savaşı’nın sonundan itibaren oluşan iki kutuplu dünya düzeninde Sovyet tehdidine karşı Batı bloğunda yer almıştır. Soğuk Savaş sırasındaki Türkiye-İran ilişkileri, 1979 yılında Tahran’da İslami rejimin kurulmasına kadarki süreçte 1930’ların başından bu yana Atatürk ve Rıza Şah dönemlerinde yürütülen bölgede ortaya çıkan Kürt direnişini bastırabilme ve taraflar arasında kararlı bir sınır oluşturma çabalarına benzerlik göstermekteydi (Bishku, 1999). Bu dönemde 1955 yılında İngiltere’nin öncülüğünde oluşturulan aralarında Irak ve Pakistan’ın da yer aldığı Bağdat Paktı’nda iki ülke de yer almaktaydı. Daha sonra bu pakt Irak’ın çekilmesi ve Amerika Birleşik Devletleri’nin dâhil olması ile CENTO (Merkezi Anlaşma Teşkilatı) adını aldı (“Geçmişten Günümüze Türkiye-İran İlişkileri,” 2014). İki süper gücün rekabet halinde olduğu bu düzende Amerika Birleşik Devletleri eksenli çerçevesinde ve ortak bir tehdit algısına karşı gelişen bu yakınlaşma, 1979 yılında gerçekleşen İran İslam Devrimi’ne kadar sürdü. Şah rejimine son veren devrim ile siyasi ve

dinsel bir figür olarak başa gelen Ayetullah Humeyni, İran İslam Cumhuriyeti'ni kurdu.

Devrimle birlikte İran'ın Türkiye ile ilişkileri yeni bir boyut kazanmıştı. Bunun en önemli sebeplerinden biri, bölgede etkin bir güç olan NATO üyesi Türkiye'nin yakın müttefiki ABD ile İran ilişkilerinin İslami Devrim ve özellikle rehine krizinden⁵ sonra kopması gösterilebilir. Diğer taraftan, ABD'nin İran'a yönelik izlediği bir takım politikalar da (Örneğin, 1953 Başbakan Mussadık'ın ABD Merkezi Haber Alma Teşkilatı (CIA) desteği ile devrilmesi) devrimcilerin rehine krizinde olduğu gibi ABD'ye karşı şiddetli tepki vermesinde rol oynamış olabilir (Sheikhneşin, 2009, pp. 96–97). Devrimle birlikte İran'ın Türkiye ile ilişkilerini şekillendiren diğer bir gelişme de devrim Lideri Humeyni'nin İslam Devrimini bölgede yaymayı hedeflemesidir (“Khomeini Urges Export Of Iranian Revolution,” 1981). Yeni kurulan İslam Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında “devrim ihracı” dış politikasının bir parçası olarak yoğun biçimde ortaya konmuştur. Devrimi gerçekleştirilen yeni yönetim şeklinin, başta İslami toplumlar olmak üzere, tüm toplumlarda ezilenlere destek olmasını ve İslami nitelik taşıyan devrimsel eylemlerin koruyuculuğunu almalarını başlıca amaç olarak hedeflemişlerdir (Gündoğan, 2011, p. 98). Bu oluşan yeni parametreler çerçevesinde Türkiye'nin İran'ı ülkedeki devlet dışı aktörlere (özellikle PKK ve diğer İslami gruplar olmak üzere) destek vermek ile suçlaması, İran'ın Türkiye'yi İsrail ve “Büyük Şeytan” ABD ile yakın ilişkilerinden dolayı İslam rejimine karşı olarak değerlendirmesi iki ülke arasındaki ilişkileri daha da olumsuz etkilemiştir (Hale, 2003, pp. 334–335). Diğer yandan, bu süreçte yeni oluşan İslam Cumhuriyetinin de Türkiye gibi Sovyetler tarafında yer almamasıyla iki ülkenin ortak tehdit algısının devam etmesi rekabetin husumete dönüşmesini engelleyen önemli bir etmendir.

⁵Kasım 1979'da İranlı devrim yanlısı protestocular tarafından ABD Büyükelçiliği işgal edilerek içerideki Amerikalıları rehin alındı. 444 gün süren kriz sonunda rehinelere serbest bırakıldı (“US-Iran Relations: A Brief History,” 2020).

Soğuk Savaşın sona ermesiyle birlikte, Sovyetler Birliği dağılmış, iki kutuplu dünya düzeni yıkılmış ve bölgeselcilik ön plana çıkmıştır. Türkiye ve İran, bu değişen uluslararası düzende, bölgede etkinliklerini artırma çabasına girmişlerdir. Bağımsızlıklarını yeni kazanan Türki Cumhuriyetlerine Türkiye'nin kültürel ve etnik bağlarına ek olarak Müslüman kimlik yapısını piyasa ekonomisi ve demokrasi ile birleştiren bir model oluşturması, İran'ın bölgedeki nüfusunu gerek tarihsel bağları kullanması ve gerekse coğrafi yakınlık avantajından yararlanmaya çalışarak artırmak istemesi iki ülkeyi bölgesel liderlik konusunda mücadeleye itmiştir (İğdir, 2006, pp. 1–4). Aralarındaki bu mücadeleye rağmen, iki ülke arasındaki iş birliği devam etmiştir. Türkiye'nin 1980-1988 İran-Irak Savaşı'nda tarafsız kalması bu iş birliğinin gelişmesine yardımcı olmuşken, özellikle 1996 yılında dönemin Başbakanı Necmettin Erbakan'ın İran ziyareti, ticaret ilişkilerinin gelişmesi açısından önemli bir adımdır.

Türkiye-İran ilişkilerini etkileyen bir diğer önemli gelişme de 2002 yılında iktidara gelen Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti) Yönetimi ve bu yönetimin benimsediği yeni dış politika anlayışıdır. Bu süreçte AK Parti'nin dış politika yaklaşımı dönemin Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu'nun ortaya koyduğu stratejik derinlik anlayışı çerçevesinde şekillenmektedir. Türkiye'nin stratejik derinliğinin ülkenin coğrafi ve tarihi derinliği üzerine inşa edildiğini belirten Davutoğlu yeni yaklaşımı şu sözlerle açıklamıştır:

“Uzun tarihimiz bize etrafımızdaki ülkeler ve topluluklarla benzersiz bir ilişkiler dizisi sağlıyor. Geniş bir coğrafyanın ortasında yer alan jeostratejik konumumuz ise bizi dünyanın geleceği açısından önemli gelişmelerle ilişki kurabilecek ve etkileyebilecek konuma getiriyor. Yani mesele stratejik derinliğe ulaşmak değil, bunu bölgesel ve küresel barış için kullanmaktır. Bu, ortak geçmiş ve coğrafyayı paylaştığımız ülkelerle, ortak çıkarlarımızı destekleyecek, iş birliği ve diyalog için karşılıklı yarar sağlayan bir çerçeve yaratacak şekilde ilişki kurmamızı gerektiriyor.” (“Interview by Mr. Ahmet Davutoğlu Published in AUC Cairo Review (Egypt) on 12 March 2012,”)

Davutoğlu'na göre, Türkiye hem coğrafi hem de tarihi özellikleri ile bölgesinde merkez ülke konumundadır. Bir başka ifadeyle, tarihi ve konumu itibarıyla merkez ülke pozisyonunda olması gereken Türkiye, “ne sadece iki noktayı birbirine bağlayan bir köprü ülke, ne bir sınır ülkesi, ne de Müslüman dünyasının veya Batı'nın kıyısında yer alan sıradan bir ülke olarak görülmelidir” (Davutoğlu, 2008, pp. 78–79). Bu prensipler çerçevesinde dış politikasını sürdüren Türkiye, bu süreçte diğer komşularla olduğu gibi İran ile iş birliğini artırmaya yönelmiştir. Özellikle ekonomik alanda ikili ilişkilerde yakınlaşma görülmektedir. Türkiye-İran arasındaki ticaret hacmi 2002 yılında 1,25 milyar dolar iken bu miktar 2011 yılında 16,05 milyar dolara çıkmıştır (Cordesman, Gibbs, & Gold, 2013, p. 4). Fakat aynı zamanda 2003 ABD'nin Irak işgalinden sonra İran'ın bölgedeki etkisi Şii ekseninin gelişmesi ile güçlenirken, bu durum Türkiye'yi bölgede oluşan Sünni bloğa itmiştir. Ve bu süreçte İki ülke arasındaki ekonomik ve siyasi yakınlaşma, Arap Ayaklanmalarının bölgede yaşattığı değişim rüzgarları ile farklı bir yön kazanmıştır.

2.Arap Ayaklanmaları ve Türkiye-İran İlişkileri

2010 yılının sonunda Tunuslu tüccar Muhammed Buazizi'nin kendini yakması ile başlayan ve kısa bir sürede Tunus'tan Mısır, Libya gibi bölgenin diğer ülkelerine yayılan halk hareketlerinin genel olarak adlandırılması olan Arap Ayaklanmaları, bölge ülkelerinin dış politikalarını yeniden şekillendirmiştir. Türkiye ile İran'ın Arap Ayaklanmalarındaki gelişmelere yönelik yaklaşımlarındaki farklılık özellikle başta Bahreyn olmak üzere Suriye'de daha belirgin bir şekilde görülmektedir. Siyasetteki yozlaşmalar, ekonomik zorluklar, artan nüfus, başta sosyal medya olmak üzere kitle iletişim araçlarının yaygın bir şekilde kullanımı gibi çeşitli etmenler ile bölgede ortaya çıkan halk ayaklanmalarının ve şiddet olaylarının yayılması Arap dünyasında değişimin sadece mümkün değil aynı zamanda gerekli olduğunu göstermiştir (Kahl & Lynch, 2013). Ayaklanmalar Mısır, Tunus ve Libya gibi ülkelerde yıllarca iktidarda kalan diktatörlerin yıkılmalarına sebep olmuşken,

Fas ve Ürdün gibi ülkelerde büyük reformların yapılmasına yol açmıştır.

2.1. Türkiye'nin Arap Ayaklanmalarına Bakışı

Bölgedeki değişimi, başlangıçta iki ülkenin desteklediği görülse de bu ülkelerin yaşanan gelişmelere bakışları farklıydı. Türkiye'ye göre, bölgede yaşanan değişim süreci halkın talepleri doğrultusunda kaçınılmaz bir şekilde gerçekleşmektedir. Dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan da “Arap Baharı'nın bölgede demokrasiye geçiş yönünde bir ivme yarattığını, bu gelişmelerin hakimiyetin millete ait olduğu anlayışının da giderek yerleştiğinin göstergesi olduğunu” belirterek Kuzey Afrika'da yaşanan gelişmelerin bölgedeki demokratikleşme sürecine katkı sağladığı ortaya koymuştur(“Erdoğan,” 2011).Dönemin Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu, bölgedeki gelişmeleri şu şekilde yorumlamıştır:

“Otokratların iradesinden çok halkın iradesinin önemli olduğu demokratik rejimlerin bu amaca katkı sağlayacağından şüphe yok. Türkiye bu yüzden yıllardır insan hakları, demokrasi ve hukukun üstünlüğü gibi evrensel değerleri teşvik ediyor. Bugün bölgemiz bir uyanış sürecinden geçiyor. Çeyrek asırdan fazla süredir, başkaları ulaşırken kendisi haklarına ulaşamamış halkların sosyal ve ekonomik beklentiler ile engellemeleri arasında kalarak tektonik tabakalar arasında birikmiş büyük bir baskının ortaya çıkmasına şahit oluyoruz. Arap Baharı kaçınılmazdı. İktidarı bu bölge içinde tutmanın artık tek yolu gücü paylaşmaktan geçiyor. Süreç zaman alacak. Doğrusal olmayacak ve çok mevsimler geçirecek. Ancak geri dönülemez.” (“Arap Baharı Kaçınılmazdı,” 2011)

Tunus'ta yaşanan gelişmeler ile ilgili Türk Dışişleri Bakanlığı'nın 28 Ocak 2011 tarihinde yaptığı açıklamada Türkiye'nin “Tunus Halkının daha demokratik ve özgür bir toplum yönündeki taleplerini desteklediği” belirtilmiştir (“No: 36, 28 Ocak 2011, Tunus'taki Olaylar Hk.,” 2011). Bu bağlamda, Türkiye Tunus, Libya, Mısır gibi yönetimlerin devrildiği ülkelerde bölge halkının taleplerini açıkça desteklemiştir.

Diğer bir yandan, Türkiye bu ayaklanmaları bir fırsat penceresi olarak görmekteydi. Bölgedeki değişime demokratik, laik ve piyasa ekonomisine sahip Müslüman bir ülke olarak model olacak ve Türkiye bölgedeki nüfuzunu artırarak oluşan yeni yönetimler ile ekonomik ve siyasi ilişkilerini devam ettirecekti. Örneğin, bu süreçte Başbakan Erdoğan'ın söz konusu ayaklanmaların yaşandığı ülkelere 2011 yılında yaptığı “Arap Baharı Turu” dünyada geniş yankı bulurken Türkiye'yi de bölge ülkelerine yönelik rol model olma konusunda ön plana çıkarmıştır (“Dünya Erdoğan'ın ‘Arap Baharı’ Turunu Konuşuyor,” 2011).

2.2. İran'ın Arap Ayaklanmalarına Bakışı

İran'ın ise Arap Ayaklanmalarına yaklaşımı çok daha başkaydı. İran'daki gruplar temel olarak üç farklı bakış açısı ile gelişmeleri değerlendiriyorlardı. Bu görüşlerden ilki ve en önemlisine göre (Dini liderin de paylaştığı görüş budur.), Arap Ayaklanmaları, İran İslam Devriminin bir sonraki safhası olan “İslami Uyanış” olarak değerlendirilmiştir. İran Devrimi'nin otuz ikinci yılında konuşan dönemin lideri Ahmadinejad, Arap dünyasında yaşanan ayaklanmaların esin kaynağının ülkesinin Batılı güçlere karşı verdiği mücadele olduğunu ifade etmiştir (Erdbrink, 2011). Dini Lider Ayetullah Ali Hamaney'e göre bu gelişen sosyal hareketlenme islami özgürlük hareketiydi (“Khamenei Hails ‘Islamic’ Uprisings,” 2011). Bir başka ifadeyle, Tahran Yönetimine göre Tunus'ta yaklaşık 23 yıldır iktidarı elinde tutan Zeynel Abidin Bin Ali'nin devrilmesi ve Mısır'da 30 yılı aşkın süredir ülkeyi yöneten Mübarek döneminin sona ermesi halkın demokrasi ve özgürlük talebinden değil, bu diktatörlerin ABD ve İsrail ile olan yakın ilişkileri ile ilgiliydi (Şen, 2016). Diğer ikinci görüş ise dış faktörler odaklı bir görüştü. Buna göre Arap Ayaklanmaları başta ABD olmak üzere genel olarak Batılı güçlerin bölgedeki kaynaklara daha kolay ulaşmaları için tasarlanan, bölge insanlarını birbirlerine düşüren olaylardı. Üçüncü ve son görüş ise olayları olduğu gibi görerek ayaklanmaların yolsuzluk, işsizlik, ekonomik zorluklar gibi siyasi ve ekonomik sebeplerden ortaya çıktığını ifade ediyordu (Jones, 2013). Bu yaklaşımlar ışığında 11 Eylül Saldırılarından

sonra ABD'nin gerçekleştirdiği “Teröre Karşı Savaş” doktrini kapsamında askeri müdahale ile Afganistan'daki Taliban rejiminin yıkılması ve 2003 yılında ABD'nin Irak'ı işgal etmesi sonucu bölgedeki nüfuzunu artıran İran, Arap Ayaklanmaları ile bölgedeki yükselişini daha da artırmayı hedefliyordu (Şen, 2016). Gelişen siyasi ayaklanmaların oluşturduğu yeni konjonktürde İran da Türkiye gibi model olabilirdi. Bu bağlamda, bölgede siyasal İslam'ın yükselişi de memnuniyetle karşılanacaktı.

Bölgede yaşanan bu gelişmeler karşısında iki ülkenin duruşu, Bahreyn ve Suriye'deki gelişmelere yönelik yaklaşımlarında daha fazla ayrışmaya gitmiştir.

2.3. Bahreyn'deki Ayaklanmalar

Körfez Bölgesi ülkelerinden Bahreyn de Ortadoğu Bölgesindeki ayaklanmalardan etkilenen ülkeler arasında yer almaktaydı. 200 yılı aşkın süredir El Halife ailesi tarafından yönetilen ülkede 14 Şubat 2011'de Bahreyn'in başkenti Manama'da protestocuların ülkenin sembol merkezlerinden biri olan İnci Meydanı'nı işgal etmesiyle ayaklanmalar patlak verdi (Law, 2013). Öncelikle ekonomik, politik ve demokratik reform talepleri ile meydanları dolduran halk kitlelerine (protesto eden halkın çoğunluğunu Şii mezhebinden oluşuyordu) karşı ülke yönetimi tarafından sert bir şekilde karşılık verilmesi ile ayaklanmalar büyümüş (Mabon, 2012) ve zaman içerisinde olaylar reform taleplerinde bağlı gelişen protestolardan çok mezhepsel bir mücadeleye doğru eğilmiştir. İktidarını sürdürmek ve otoritesini korumak isteyen Bahreyn yönetimi Körfez İşbirliği Konseyi (KİK) ülkelerinden destek istemiştir. Yönetime destek olmak amacıyla Suudi Arabistan'ın öncülüğünde binden fazla güvenlik gücü ülkeye giriş yapmıştır. Yapılan dış müdahalenin ardından ülkede sıkı yönetim ilan edilmiş ve bu süreçte ayaklanmalar bastırılmıştır (Friedman, 2012).

Ankara yönetiminin, Bahreyn'de yaşanan bu gelişmelere diğer Arap ülkelerinde yaşanan olaylara yönelik tutumuna kıyasla daha temkinli yaklaştığı söylenebilir. Nitekim Libya'daki, Tunus'taki,

Mısır'daki gelişmelerde halkın talepleri doğrultusundan yana tavır aldığını açıkça resmi söylem düzeyinde dile getiren Türkiye, Bahreyn'deki gelişmeler karşısında yönetim ve muhalif gruplar yönelik daha çok arabulucu bir rol üstlenmeye çalışmıştır. Örneğin, Bahreyn'de yaşanan gelişmelere yönelik Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı tarafından 17 Mart 2011 tarihinde yapılan yazılı bir açıklamada şu şekilde ifadeler yer almaktadır:

“Bahreyn’de vuku bulan gelişmeleri yakından izliyoruz. Bahreyn Krallığı’nın ülkede devam eden huzursuzluğu gidermek amacıyla muhalif gruplara yaptığı diyalog çağrısını olumlu karşıladığımızı daha önceki açıklamalarımızda vurgulamıştık. Bahreyn Krallığı diyalog çağrısına ek olarak, siyasi ve ekonomik reform yönünde adım atma iradesini ifade etmiş bulunmaktadır. Öte yandan, muhalif grupların yönetimin reform ve diyalog yönündeki iyi niyetli açılımlarına karşılık vermesi ve gösterilerin meşruiyet zemininden dışarı çıkmasına mahal verilmemesi gerekmektedir.” (“No: 72, 17 Mart 2011, Bahreyn’de Meydana Gelen Olaylar Hk.,” 2011)

Bu bağlamda, Kaddafi Yönetimini, Mübarek rejimini sert bir şekilde eleştirmekten çekinmeyen Türk Hükümeti’nin, Bahreyn’deki Al Khalifiye yönetimini direk olarak sert bir şekilde eleştirmeyi tercih ettiği söylenemez. Bununla birlikte Türkiye’nin Bahreyn Yönetimi ile bu süreçte ilişkilerini yakın bir şekilde sürdürdüğü de görülmektedir. 2011 yılında dönemin Cumhurbaşkanı Abdullah Gül’ün daveti üzerine Bahreyn Kralı Hamad bin İsa Al-Halife Türkiye’yi ziyaret etmiştir. Taraflar arasında gerçekleştirilen görüşmede iki taraf arasındaki ilişkiler gözden geçirilirken, iş birliğinin her alanda ilerletilmesi yönünde hareket edilmesi gerektiği belirtilmiştir (“Bahreyn Kralı Tarabya Köşkü’nde,” 2011). 23 Mayıs 2012 tarihinde Bahreyn ile askeri eğitimde iş birliğini öngören askeri eğitim anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşmanın uygulama alanı 2. Maddesinin birinci fıkrasında şu şekilde belirtilmiştir: “Bu Anlaşmada öngörülen hükümler; Anlaşmanın 4’üncü maddesi uyarınca, Taraflardan birinin askeri eğitim kurumlarında, birliklerinde ve askeri tesislerinde eğitim görmek amacıyla kabul

edilen veya eğitim ve iş birliği faaliyetlerinin gerçekleştirilmesine iştirak eden diğer Tarafın Silahlı Kuvvetlerine mensup subay, astsubay, askeri öğrenci ve sivil personel ile iş birliği faaliyetinin icra edileceği birlik, kurum ve tesislerde görev yapan personel için uygulanır. Bu hükümler ihtiyaç halinde, Konuk edilmek üzere Kabul Edilen Taraf ülkelerine çağrılan yukarıda zikredilen personelin aile bireyleri için de uygulanabilir olduğu ölçüde uygulanır."(T.C. Resmi Gazete, 2012)

Türkiye'nin, bölgedeki diğer aktörlerdeki gelişmelere kıyasla Bahreyn'e yönelik yaklaşımındaki bu farklı duruşunda İki ülke arasındaki ticari ilişkilerin önemli rol oynadığı söylenebilir. Türkiye ile Bahreyn arasındaki ticaret hacmi, yaklaşık 2009 yılında 150 milyon dolar seviyesindeyken 2012 yılında 350 milyon dolara yükselmiştir (TÜİK, 2013, p. 55).

Tahran Yönetimi'nin Bahreyn'de yaşanan protesto gösterilerine ne ölçüde karıştığına dair belirsizlik olmasına rağmen, oluşturulan uluslararası Bağımsız Soruşturma Komisyonu, olaylarla İran arasında "açık bir bağlantının" yer almadığını belirtmiştir ("Iran Not behind Bahrain Protests, Official Inquiry Finds," 2011). Bununla birlikte, İran'ın olaylara ilişkin yaklaşımına baktığımızda ise halkın taleplerinin olduğu Yönetim tarafından belirtilirken Yönetimin özellikle olayların yatıştırılmasında rol oynayan dış faktörlere yönelik olumsuz bir tutum içine girdiği görülmektedir. Bu bağlamda, Tahran'ın gösterileri şiddetli bir şekilde bastıran Suudi Arabistan ve Bahreyn'i sert bir dille eleştirdiği söylenebilir. Örneğin, Bahreyn'deki olaylara ilişkin düzenlenen basın toplantısında konuşan Dışişleri Bakanlığı sözcüsü Ramin Mehmanparast, halkın bazı meşru taleplerinin olduğunu ve bunları barışçıl bir şekilde dile getirdiklerini belirtirken dış askeri güçlerinin ülkeye girmelerinin ve Bahreyn'in iç işlerine müdahalesinin kabul edilemeyeceğini ve bu durumun ülke içinde yaşanan gelişmeleri daha da karmaşık hale getireceğini belirtmiştir ("Iran Condemns Foreign Military Intervention in Bahrain," 2011).

Genel olarak, Türkiye ve İran'ın Tunus'ta başlayan ve oradan birçok bölge ülkesine yayılan Arap Ayaklanmalarındaki toplumsal eylemlere yönelik farklı yaklaşımlarında zaman zaman iki aktörün kesişmeler görülse de Bahreyn'de ciddi olarak iki ülkenin duruşunda bir ayrışma olmuştur. Bununla birlikte, Türkiye ve İran arasındaki rekabet ve iş birliği çerçevesinde yürüten ilişkide Arap Ayaklanmalarının zaman ve şiddet bağlamında derinlemesine görüldüğü Suriye'de rekabetin yoğun bir şekilde ön plana çıktığı söylenebilir.

2.4. Suriye Krizi ve Türkiye- İran İlişkileri

Libya'da başlayan değişim ve dönüşüm talepleri, 2011 yılından itibaren bir başka Arap ülkesi Suriye'de görülmüş ve bu taleplere dair ortaya çıkan gelişmeler zamanla kanlı çatışmaların yer aldığı iç savaşa dönüşmüştür. İktidar güçleri ve muhalif gruplar arasında yaşanan şiddetli çatışmaların barışla sonuçlanmaması nedeniyle ülkedeki iç savaş durumu krize dönüşmüştür. Türkiye ve İran'ın Arap Ayaklanmalarına yönelik tutumlarındaki farklılık, Suriye'de tırmanan şiddet sarmalı bağlamında ortaya çıkan krizde net bir şekilde görülmüştür. Türkiye, bu süreçte Suriye halkının demokratik taleplerini haklı bulduğundan, iktidarı doğrudan eleştirmekten ve muhalif gruplara açıkça destek vermekten çekinmemektedir. İran ise bölgedeki en önemli müttefiki olan Şam yönetiminin iktidarda kalmasını destekleyerek statükocu bir politika izlemektedir.

2.4.1. Suriye Krizine Türkiye'nin Bakışı

AK Parti yönetimi dış politika uygulamaları çerçevesinde olumlu bir şekilde gelişen Türkiye- ilişkileri 2009 yılında adeta doruk noktasına ulaşmıştır. O yıl iki ülke dışişleri bakanlıklarınca oluşturulan "Yüksek Düzeyli Stratejik İş birliği Konseyi" ekseninde Dicle Nehri'nden Suriye'nin ihtiyacını karşılayacak şekilde su çekilmesi ve Asi Nehri üzerinde dostluk barajı kurulması gibi iki ülke arasındaki iş birliğine katkı sağlaması düşünülen 50'ye yakın anlaşma imzalanmıştır (Çalışkan, 2009). Bununla birlikte bu süreçte yaşanan bir diğer önemli gelişme de iki ülke arasında vizelerin

kaldırılması olmuştur. O dönem yaptığı açıklamada Dışişleri Bakanı Davutoğlu, “İki ülke arasındaki ilişkilerin örnek komşuluk ilişkisine dönüştüğünü, alınan kararların karşılıklı güvene dayanılarak alındığını” belirtmiştir (“Türkiye İle Suriye Arasında Vize Kalktı,” 2009). İki ülke arasındaki bu yakınlaşma Arap Ayaklanmalarının Suriye’de belirmesi ile farklı bir boyut kazanmıştır. 2011 yılında Suriye yönetimine karşı başlayan protestoların artması üzerine, geliştirilen bu dostluğa dayanılarak Ankara Hükümeti, Şam Yönetimine başta halkın tepkilerini göz önünde bulundurmasını ve mevcut beklentiler kapsamında reform yapmasını önermiştir. Fakat Suriye Devlet Başkanı Beşer Esad’ın halkın protestolarına sert müdahaleler ile karşılık vermesi ve bu politikalarında ısrar etmesi üzerine Türkiye, 2011 yazında Suriye Yönetimi ile ilişkilerini kestiğini belirtmiştir. Ayrıca, dönemin Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu 15 Ağustos 2011 tarihinde Suriye ile konuşulacak birşeyin kalmadığını ifade etmiş ve aynı yılın Kasım ayında Şam yönetimine karşı, ekonomik yaptırımlar uygulanacağını da dile getirmiştir (“Türkiye-Suriye İlişkileri: İnişler ve Çıkışlar,” 2014). Ankara’nın izlediği bir sonraki adım ise Türkiye Suriye muhalefetine açık destek vermesi olmuştur. Suriye muhalefетinin kimi zaman toplanma yeri olan Türkiye, Suriye muhalefетindeki bazı grupları sadece siyasi ve ekonomik olarak desteklemekle kalmamış aynı zamanda bu gruplara askeri eğitim ve lojistik de sağlamaktadır (Demirtaş, 2013).

Ankara Yönetimi, Suriye krizinde Devlet Başkanı Beşer Esad’ın gitmesi yönünde tavır alırken Tahran Yönetimi bölgesel müttefikini yaşanan gelişmeler ışığında yalnız bırakmamaktadır.

2.4.2. Suriye Krizi’ne İran’ın Bakışı

Arap Ayaklanmaları olarak adlandırılan Arap coğrafyasındaki halk hareketlerini, İslam devriminin devamı olarak gören İran Yönetimi, halk hareketleri Suriye’de ortaya çıktığında iktidar ve protestocular arasında tercih yapmak zorunda kalmıştır. Bölgedeki en eski müttefik olan Şam Yönetiminden yana tercihini yapan İran’ın Arap Ayaklanmalarına yönelik daha önce ortaya koyduğu

söylemlerini Suriye’de değiştirdiği görölmüştür. Çalışmada daha önce de belirtildiği üzere İran tarafından Arap ölkelerine yayılan protestolar İşlami devrimin bir uzantısı olarak görölrken Suriye’de ortaya çıkan durum karşısında Tahran Yönetimi’nin batılı güçleri suçlayan söylemler geliştirmiştir. Örneğin, Suriye’deki gelişmelere yönelik değerlendirmelerde bulunan İran Dışışleri Sözcüsü Ramin Mehmanparast İran’ın şam Yönetimi’ne yönelik ölkede ortaya çıkan şiddet olaylarına dair bakış açısını şu ifadelerle ortaya koymuştur:

“Suriye’deki hükümet karşıtı gösteriler, Batı’nın Ortadoğu’da “direnişi” destekleyen hükümeti baltalama planının bir parçası. Suriye’de son üç haftadır 200 kişinin öldüğü protestolar kendiliğinden bir olay değil, dış müdahalenin sonucuydu.Suriye’de olup bitenler Batılıların, özellikle de Amerikalıların ve Siyonistlerin haylaz bir eylemidir.Kimse Amerikalıların oynadığı bu oyuna aldanmamalı.”(“Iran Calls Syrian Protests a Western Plot,” 2011)

Suriye’nin İran için neden önemli olduğunu incelersek, ittifakların hızlı ve değişken bir yapıda oluşturulduğu Ortadoğu bölgesinde gelişen İran-Suriye ittifakının 40 yıldan fazla bir geçmişe sahip olduğunu görürüz. Suriye’yi jeostratejik açıdan değerlendirdiğimizde, İsrail’i tehdit olarak algılayan İran, Suriye, Hizbullah, yeni Irak hükümeti ve Hamas’tan oluşan direniş zincirinde Suriye’nin kilit bir rol oynadığını görüyoruz (Goodarzi, 2013). Özellikle Hizbullah ile İran arasındaki para, silah ve diğer malzemelerin sevkiyatı için Suriye’nin stratejik konumu önemlidir. Mezhepsel olarak kozmopolit bir yapıya sahip olan ölkede, kriz öncesi dönemde nüfusun yaklaşık %75’i Sünni, %8-15’i Alevi, %10’u da Hristiyan gruplardan oluşmaktaydı. Ayrıca, ölkede nüfusun yaklaşık %10-15’ini oluşturan Kürt etnik azınlık da mevcuttu (“Guide: Syria’s Diverse Minorities,” 2011). Bu bağlamda, İran’ın endişelendiği nokta, Esad rejiminin düşmesi durumunda Suriye’de Sünni bir yönetimin başa geçme olasılığıdır. Bu durum, İran’ın İsrail’e karşı kullandığı devlet dışı aktörlerle (özellikle Hizbullah) bağını koparmakla birlikte, Körfez bölgesindeki güç mücadelesinde önemli bir rakibi olan Suudi

Arabistan'ın bölgedeki konumunu güçlendirecektir. Bu gibi sebeplerden ötürü, İran'ın doğrudan desteklediği gruplar Suriye'de aktif bir şekilde Şam yönetimini iktidarda tutmak amacıyla çatışmalarda etkin bir şekilde yer almışlardır (Kasapoğlu, 2024).

2.4.3. Suriye Çıkamazında İki Ülke İlişkileri

Suriye Krizinde yaşanan bu kutuplaşma, iki ülke ilişkilerinde zaman zaman gerilmelere yol açmıştır. İran'ın Türkiye'yi Suriye'ye karşı gerçekleştirecek Libya benzeri herhangi bir NATO operasyonunda rol oynamaması için uyarması ve vurmakla tehdit etmesi ilişkilerdeki tırmanan gerilimi net bir şekilde göstermiştir ("İran, Türkiye'yi Vurmakla Tehdit Etti!," 2011). Fakat iki ülke arasında Suriye topraklarında devam eden "vekalet savaşları"na rağmen, Suriye krizinde ortak çıkarların da var olduğu söylenebilir. Öncelikle hem iki ülkenin hem de bölgesel istikrar için Suriye'nin toprak bütünlüğünün korunması gerekmektedir. Suriye'de yaşanabilecek bu parçalanma önemli sayıda Kürt nüfusu topraklarında barındıran Türkiye ve İran için olumsuz sonuçlar ortaya çıkarabilir. İki ülke açısından diğer bir önemli beklenti de Suriye'deki şiddetin biran evvel dinmesidir. Özellikle Suriye ile yaklaşık 900 km'lik bir sınıra sahip olan Türkiye Suriye'de yaklaşık 3 yıldan beri devam eden şiddetli çatışmalardan olumsuz etkilenen ülkelerin başında gelmektedir. Daha önce de bahsedildiği gibi krizden önce kimi akademik çevrelere göre (Örneğin Ayhan, 2009) neredeyse entegrasyona gidecek kadar ilerleyen iki ülke ilişkileri şiddet olaylarının artışı ile zıt istikamette yön değiştirmiştir. Türkiye'yi iç savaşın devam etmesinden dolayı olumsuz etkileyen diğer bir gelişme de Türkiye'de artan Suriyeli göçmen sayısıdır. Kontrolsüz bir şekilde ülkeye dağılan Suriyeli göçmenler ülkedeki sosyolojik yapıyı hem maddi hem de manevi olarak olumsuz etkilemektedir. İran da Türkiye gibi Suriye'deki krizin uzamasından olumsuz etkilenen bölgedeki ülkelerdendir. Nükleer programından dolayı ciddi uluslararası yaptırımlar altında bulunan İran'ın Suriye'deki iç savaşa destek vermesi ülkeye ekonomik olarak maliyet yüklemektedir. Bu vesile ile Suriye'deki çatışmaların

durması ve sorunun diplomatik yolla çözüme kavuşması iki ülkenin de faydasına olacaktır.

3.İki ülke ilişkilerinde İşbirliğine Devam

Ortadoğu ve Kuzey Afrika Bölgesindeki Arap coğrafyasında meydana gelen toplumsal hareketleri genel olarak tanımlayan Arap Ayaklanmaları, özellikle Suriye krizinde daha belirgin olmak kaydıyla, Türkiye ve İran arasındaki ilişkide özellikle rekabeti ön plana çıkarmış olsa da bu iki ülke arasında devam eden “rekabet içinde iş birliği” ilişkisini kökten değiştirecek bir şekilde etki yapmamıştır. Bunun birinci sebebi, bu süreçte İran’da ülkenin ekonomik önceliklerine ağırlık veren Hasan Rouhani’nin 2013 yılında İran Cumhurbaşkanı olarak seçilmesidir. Rouhani ile birlikte İran uluslararası topluma daha yakınlaşmıştır. Ülkenin uzun yıllardır yürüttüğü nükleer programı ile ilişkili olarak P5+1 ülkeleri (ABD, Rusya, İngiltere, Fransa, Çin ve Almanya) ile uzun yıllar süren müzakereler sonucunda bu süreçte anlaşarak “nükleer anlaşma”ya imza atılması bu yakınlaşmanın somut bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Bu anlaşma ile uluslararası toplumun İran’a yönelik uyguladığı ekonomik yaptırımların gevşetilmesi söz konusu olmuştur. Bu noktada İran’ın özellikle enerji arzını güvenli bir şekilde gerçekleştirmesi için Türkiye önemli bir pozisyonda yer almaktadır. Türkiye için ise İran önemli bir pazar konumundadır. Rouhani’nin bu yaklaşma politikası Başbakan Erdoğan’ın Ocak 2014 tarihinde gerçekleştirdiği İran ziyaretinde de görülmektedir. İki ülke liderinin görüşmesinin ardından Rouhani’nin hesabından atılan tweet’teki “Suriye’deki durum yıkıcı. Savaşı durdurmak ve zalimce ölümlerin sürmesini engellemek için hepimiz birleşmeliyiz” ifadeleri ilişkilerin gerilmesine sebep olan Suriye Krizinin çözümünde bile iş birliğine ihtiyaç duyulduğunun bir göstergesidir (“Erdoğan’ın İran Ziyaretinde Ruhani’den Mesaj,” 2014).

İki ülkenin iş birliğini geliştirmesinin bir diğer alanı da Türkiye’nin enerji politikalarıdır. Türkiye’nin enerji stratejileri arasında en önemli amaçlardan biri “Artan talep ve dışa bağımlılığı dikkate alarak, petrol ve doğal gazın tedarikinde güzergâh ve kaynak

çeşitlendirmesini sağlamak” ilkesidir (“Türkiye’nin Uluslararası Enerji Stratejisi,”). Özellikle doğal gaz alanında Rusya’ya olan bağımlılığı azaltmak için ciddi anlamda doğalgaz rezervleri bulunan İran alternatif bir kaynak olabilir. Türkiye’nin diğer önemli bir hedefi de enerji yolları üzerinde transit ülke olmak istemesidir. Bulunduğu coğrafi konumun uygunluğu bu noktada büyük önem arz etmektedir. Bir yanda enerjiye “aç” Avrupa ülkeleri yer alırken diğer yanda bulundurduğu enerji kaynaklarını uluslararası pazarlara sevk etmeye çalışan doğal kaynaklara sahip ülkeler bulunmaktadır. Bu bağlamda, Ukrayna’da yaşanan kriz düşünüldüğünde hem Avrupa ülkeleri nezdinde hem de Türkiye ve İran bağlamında iki ülkenin iş birliği içinde olması kazanç anlamına gelmektedir. Bir diğer ifadeyle, Avrupa’nın da Türkiye’nin olduğu gibi enerji bağımlılığını Rusya’ya karşı azaltma çabalarında alternatif olarak kaynak ülke İran ve transit ülke Türkiye’nin iş birliği içinde olması kazan-kazan-kazan sonucu için önemli bir şart diyebiliriz.

Sonuç

Ortadoğu bölgesinin iki önemli gücü olan Türkiye ve İran ilişkilerinin tarihsel arka planı bölgede hâkimiyet kurmuş iki önemli imparatorluğa kadar dayanmaktadır. Karmaşık bir yapıya sahip iki ülke ilişkilerinin modern anlamda 1920’lerden itibaren başladığı söylenebilir. İlişkilerdeki önemli bir kırılma noktası 1979 yılında İran’da gerçekleştirilen İslam Devrimi olmuştur. Bu gelişmeden sonra bir yanda NATO üyesi, diğer yanda ABD ile sıkı bir müttefik ilişkisi içinde olan Türkiye ile Batıya düşmanca bir bakış açısına sahip bir kimlik kazanan İran arasında ilişkiler zayıflamıştır. Soğuk savaşın sona ermesi ile büyük güçler bölgeden çekilmiş ve bölgesel rekabet ön plana çıkmıştır. 2002 yılından itibaren Türk dış politikasına farklı uygulamalar getiren Adalet ve Kalkınma Partisi yönetimi ile iki ülke ilişkileri iş birliği bağlamında gelişme göstermiş ve bu gelişme 2010 yılına kadar olumlu yönde ilerlemiştir. 2010 yılının sonunda bölgede yaşanan Arap Ayaklanmaları olarak adlandırılan Arap coğrafyasındaki toplumsal hareketler, iki ülke arasındaki bu olumlu havayı bozmuştur. Farklı nedenlerden dolayı halk hareketlerini destekleyen iki ülke bölgede değişimin yaşandığı

lkelere model olma arayışına girmiştir. Bölgede yaşanan gelişmeler ışığında iki ülke arasında Bahreyn’de başlayan kutuplaşma süreci Suriye’de daha belirgin hale gelmiştir. Türkiye Suriye muhalefetine açık bir şekilde destek verirken, İran bölgedeki en önemli müttefiki olan Baas rejiminin iktidarını sürdürmesi yönünde Şam Yönetimine destek sağlamaktadır. Arap Ayaklanmalarının iki ülke ilişkisine zarar verdiği görülmesine rağmen iki ülkenin ilişkilerindeki bu ayrışma iki aktör arasındaki ilişkileri kesecek düzeyde teşkil etmemektedir. Özellikle hem ekonomik bağlamda hem de enerji politikaları çerçevesinde ilişkilerde iş birliğine ağırlık verilmesi iki ülkenin ve de bölgenin yararına olacaktır.

Kaynakça

Akgül, L. H. (2005). Rıza Han'ın (Rıza Şah Pehlevi) Türkiye Ziyareti. *İstanbul Üniversitesi Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, (7), 1–42.

“Arap Baharı kaçınılmazdı.” (2011, Aralık 16). Yeni Şafak Gazetesi. (23/06/2024 tarihinde <https://www.yenisafak.com/gundem/arap-bahari-kacinilmazdi-357058> adresinden ulaşılmıştır.)

Ayhan, V. (2009). Türkiye-Suriye İlişkilerinde Yeni Bir Dönem: Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi. *Ortadoğu Analiz*, 1(11), 26–34.

Bahreyn Kralı Tarabya Köşkü'nde. (2011, Eylül 3). (23/06/2024 tarihinde <http://www.abdullahgul.gen.tr/haberler/170/80623/bahreyn-krali-tarabya-koskunda.html> adresinden ulaşılmıştır.)

Bishku, M. B. (1999). Turkey and Iran During the Cold War. *Journal of Third World Studies*, 16(1), 13–28.

Çalışkan, E. (2009, Aralık 23). Türkiye ve Suriye arasında 50 anlaşma. *BBC News Türkçe* (24/06/2024 tarihinde https://www.bbc.com/turkce/haberler/2009/12/091223_erdogan_syria adresinden ulaşılmıştır.)

Cordesman, A. H., Gibbs, M., & Gold, and B. (2013). *U.S. and Iranian Strategic Competition: Turkey and the South Caucasus*. (24/06/2024 tarihinde <https://www.csis.org/analysis/us-and-iranian-strategic-competition-turkey-and-south-caucasus-0> adresinden ulaşılmıştır.)

Davutoğlu, A. (2008). Turkey's Foreign Policy Vision: An Assessment of 2007. *Insight Turkey*, 10(1), 77–96.

Demirtaş, B. (2013). Turkish-Syrian Relations: From Friend “Esad” to Enemy “Esed.” *Middle East Policy*, 20(1), 111–120. <https://doi.org/10.1111/mepo.12008>

Dünya Erdoğan'ın "Arap Baharı" turunu konuşuyor. (2011, Eylül 13). *Cumhuriyet Gazetesi*. (13/06/2024 tarihinde <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/dunya-erdoganin-arap-bahari-turunu-konusuyor-281746> adresinden ulaşılmıştır.)

Erdbrink, T. (2011, Şubat 11). Ahmadinejad says Egypt, Tunisia were inspired by Iran's anti-Western protests. *The Washington Post*. 13/06/2024 tarihinde https://www.washingtonpost.com/world/ahmadinejad-says-egypt-tunisia-were-inspired-by-irans-anti-western-protests/2011/02/11/ABLJmrQ_story.html adresinden ulaşılmıştır.)

Erdoğan: Arap Baharı demokrasiye geçişte ivme yarattı. (2011, Aralık 6). *Hürriyet Gazetesi* (13/06/2024 tarihinde <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/erdogan-arap-bahari-demokrasiye-geciste-ivme-yaratti-19404022> adresinden ulaşılmıştır.)

Erdoğan, D. İ. (2019). 22 Nisan 1926 İran-Türkiye Güvenlik ve Dostluk Antlaşması'nın Bölge Güvenliği Açısından Analizi (Türk-İngiliz Arşiv Belgeleri Çerçevesinde). *The Journal of Academic Social Science Studies*, 1(74), 411–423.

Erdoğan'ın İran ziyaretinde Ruhani'den mesaj: Suriye için hepimiz birleşmeliyiz. (2014, Ocak 29). (24/06/2024 tarihinde <https://t24.com.tr/haber/erdoganin-iran-ziyaretinde-ruhaniden-mesaj-suriye-icin-hepimiz-birlesmeliyiz,249682> adresinden ulaşılmıştır.)

Friedman, B. (2012). Battle For Bahrain: What One Uprising Meant for the Gulf States and Iran. *World Affairs*, 174(6), 74–84.

Geçmişten günümüze Türkiye-İran ilişkileri. (2014, Ocak 6). *Al Jazeera Turk* (23/06/2024 tarihinde <https://www.aljazeera.com.tr/dosya/gecmisten-gunumuze-turkiye-iran-iliskileri> adresinden ulaşılmıştır.)

Goodarzi, J. M. (2013). Syria and Iran: Alliance Cooperation in a Changing Regional Environment. *Ortadoğu Etütleri*, 4(2), 31–54.

Guide: Syria's diverse minorities. (2011, Aralık 9). *BBC News*. (23/06/2024 tarihinde <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-16108755> adresinden ulaşılmıştır.)

Gündoğan, Ü. (2011). Geçmişten Bugüne İran İslam Devrimi: Genel Değerlendirme. *Ortadoğu Analiz*, 3(29), 93–99.

Hale, W. (2003). *Türk Dış Politikası 1774-2000* (P. Demir, Trans.). İstanbul: Mozaik.

Iğdır, A. (2006). *Soğuk Savaş Sonrası Yeni Türk Cumhuriyetleri Üzerinde Türkiye-İran Rekabeti* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta.

Interview by Mr. Ahmet Davutoğlu published in AUC Cairo Review (Egypt) on 12 March 2012. *T.C. Dışişleri Bakanlığı* (23/06/2024 tarihinde https://www.mfa.gov.tr/interview-by-mr_-ahmet-davuto%C4%9Flu-published-in-auc-cairo-review-_egypt_-on-12-march-2012.en.mfa adresinden ulaşılmıştır.)

Iran calls Syrian protests a Western plot. (2011, Nisan 12). *Reuters*. (13/06/2024 tarihinde <https://www.reuters.com/article/world/us/iran-calls-syrian-protests-a-western-plot-idUSTRE73B22V/> adresinden ulaşılmıştır.)

Iran condemns foreign military intervention in Bahrain. (2011, Mart 15). *Tehran Times* (23/06/2024 tarihinde <https://www.tehrantimes.com/news/237543/Iran-condemns-foreign-military-intervention-in-Bahrain> adresinden ulaşılmıştır.)

Iran not behind Bahrain protests, official inquiry finds. (2011, Kasım 23). (24/06/2024 tarihinde <https://www.rfi.fr/en/middle-east/20111123-iran-not-behind-bahrain-protests-official-inquiry-finds> adresinden ulaşılmıştır.)

İran, Türkiye'yi vurmakla tehdit etti! (2011, Aralık 11). *Cumhuriyet Gazetesi* (23/06/2024 tarihinde

<https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/iran-turkiyeyi-vurmakla-tehdit-etti-304626> adresinden ulaşılmıştır.)

Jones, P. (2013). Hope and Disappointment: Iran and the Arab Spring. *Survival*, 55(4), 73–84.

Kahl, C. H., & Lynch, M. (2013). U.S. Strategy after the Arab Uprisings: Toward Progressive Engagement. *The Washington Quarterly*, 36(2), 39–60.
<https://doi.org/10.1080/0163660X.2013.791081>

Kasapoğlu, C. (2024, Haziran 24). The Cold War Between Turkey and Iran. *Foreign Policy Research Institute* (25/06/2024 tarihinde <https://www.fpri.org/article/2012/06/the-cold-war-between-turkey-and-iran/> adresinden ulaşılmıştır.)

Khamenei hails ‘Islamic’ uprisings. (2011, Şubat 4). *Al Jazeera* (23/06/2024 tarihinde <https://www.aljazeera.com/news/2011/2/4/khamenei-hails-islamic-uprisings> adresinden ulaşılmıştır.)

Khomeini Urges Export Of Iranian Revolution. (1981, Ekim 15). *The New York Times*. (27/06/2024 tarihinde <https://www.nytimes.com/1981/10/15/world/around-the-world-khomeini-urges-export-of-iranian-revolution.html> adresinden ulaşılmıştır.)

Law, B. (2013, Nisan 12). Bahrain GP: The BBC explains the background to the protests. *BBC News*. (23/06/2024 tarihinde <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-22122792> adresinden ulaşılmıştır.)

Mabon, S. (2012). The Battle for Bahrain: Iranian-Saudi Rivalry. *Middle East Policy*, 19(2), 84–97.

No: 36, 28 Ocak 2011, Tunus’taki Olaylar Hk. (2011, Ocak 28). (27/06/2024 tarihinde https://www.mfa.gov.tr/no_-36_-28-ocak-2011_-tunus_taki-olaylar-hk_.tr.mfa adresinden ulaşılmıştır.)

No: 72, 17 Mart 2011, Bahreyn’de Meydana Gelen Olaylar Hk. (2011, Mart 17). T.C. Dışışleri Bakanlığı (27/06/2024 tarihinde

https://www.mfa.gov.tr/no_-72_-17-mart-2011_-bahreyn_de-meydana-gelen-olaylar-hk_.tr.mfa adresinden ulaşılmıştır.)

şen, G. (2016). İran ve “Arap Baharı”: Bağlam, Söylem ve Siyaset. *Ortadoğu Etütleri*, 3(2), 95–118.

Sheikhneshin, A. G. (2009). Iran and the US: Current Situation and Future Prospects. *Journal of International and Area Studies*, 16(1), 93–113.

T.C. Resmi Gazete. (2012). *Milletlerarası Andlaşma—Karar Sayısı: 2012/3450* (No. Sayı 28378).

TÜİK. (2013). *TÜİK Dış Ticaret İstatistikleri Yıllığı 2012*. Ankara.

Türkiye ile Suriye arasında vize kalktı. (2009, Eylül16). *CNN TÜRK* (27/06/2024 tarihinde <https://www.cnnturk.com/turkiye/turkiye-ile-suriye-arasinda-vize-kalkti> adresinden ulaşılmıştır.)

Türkiye—İran Siyasi İlişkileri. *T.C. Dışışleri Bakanlığı* (12/06/2024 tarihinde https://www.mfa.gov.tr/turkiye-iran_siyasi-iliskileri.tr.mfa adresinden ulaşılmıştır.)

Türkiye’nin Uluslararası Enerji Stratejisi. *T.C. Dışışleri Bakanlığı* (12/06/2024 tarihinde https://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-enerji-stratejisi.tr.mfa adresinden ulaşılmıştır.)

Türkiye-Suriye ilişkileri: İnışler ve çıkışlar. (2014, Ocak 6). *Al Jazeera Turk* (12/06/2024 tarihinde <https://www.aljazeera.com.tr/dosya/turkiye-suriye-iliskileri-inisler-ve-cikislar> adresinden ulaşılmıştır.)

US-Iran relations: A brief history. (2020, Ocak 6). *BBC News*. (12/06/2024 tarihinde <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-24316661> adresinden ulaşılmıştır.)

BÖLÜM VI

Avrupa Birliği'nin Soğuk Savaş Sonrası Ortadoğu Politikalarının Analizi

Nurdan BOZKURT ÇAKIR¹

Giriş

Avrupa Topluluğu (AT), Soğuk Savaş sonrası dönemde önemli bir kurumsal dönüşüm süreci yaşamıştır. Bunlardan ilki, Şubat 1992 tarihinde Maastricht anlaşmasıyla birlikte AT'nin Avrupa Birliği'ne (AB) dönüşmesidir. Birlik olunmasının ardından başlayan yapısal reformlarla, güçlü bir entegrasyon hedeflenmiş, buna göre de Ortak Dış ve Güvenlik Politikası (ODGP) oluşturulmuştur. Bu politika entegrasyonun ve siyasal bütünleşmenin önemli göstergelerinden birisi olmuştur. 2000'li yıllarda AB'nin ortak dış ve güvenlik politikası hem son genişleme dalgasının etkisiyle hem de dünyada gerçekleşen diğer güvenlik eğilimleriyle uyumlu olarak yeniden şekillenmiştir (Sönmez, 2010).

Ortadoğu ve Kuzey Afrika, ekonomik, siyasi ve stratejik nedenlerle her zaman Avrupa için önem taşıyan bölgeler olmuştur. Bölgelerin içerisinde bulunduğu istikrarsızlık ortamı da Avrupa'yı kimi zaman takip ettiği, kimi zaman da müdahil olduğu bir aktör

¹ Dr., Bağımsız Araştırmacı.Orcid: 0000-0002-1854-4597, nurdann.bozkurt@gmail.com

konumuna getirmiştir. Suriye Savaşı 13. yılını doldurmuşken savaş sürecinde yer alan aktörlerden biri olan ve bölgedeki etkinliği son dönemde daha sınırlı bir şekilde süren Avrupa Birliği, aslında kurumsal bir Ortadoğu politikası oluşturmak üzere geçmişten bu güne bazı adımlar atmıştır. Ortadoğu’yu ilgilendiren ve başarıları tartışmalı olan bu politikalardan gündemdeki sonuncusu Avrupa Komşuluk Politikasıdır (European Neighbourhood Policy). Bu çalışmada, Avrupa’nın Ortadoğu politikalarının kurumsallaşmaya başladığı Barcelona Süreci ya da diğer adıyla Avrupa-Akdeniz Ortaklığı (Euro Mediterranean Partnership) ile birlikte başlayan süreç genel olarak analiz edilecektir.

Ortadoğu bölgesi, I. Dünya Savaşı’ndan sonra başta İngiltere ve Fransa sömürgeleri olarak görülmüş, tarihsel süreçte ABD, Rusya ve Almanya da bölgede etkinlik kazanmaya çalışmışlardır. Soğuk Savaşın ve iki kutuplu düzenin sona ermesiyle Ortadoğu’nun da bir düzene kavuşacağı umulsa da, güvenlik ve istikrar yoksunluğu bölgede hala devam etmektedir (Ultan, 2022).

Soğuk Savaş sonrasında ABD’nin hegemon güç olma özelliğini yitirmesi, çok kutuplu bir dünya düzeninin oluşmasıyla ve Arap Baharı ve Kuzey Afrika’da oluşan kaos nedeniyle AB, ortak bir dış ve güvenlik politika oluşturarak bu bölgelerde jeopolitik bir aktör olmak istemiştir. 2003’te Avrupa Güvenlik Stratejisi (AGS) ve 2016’da onun yerini alan ve kısaca Küresel Strateji olarak bilinen Avrupa Birliği Dış ve Güvenlik Politikası için Küresel Strateji’yi yayınlamış ve bölgesindeki gelişmelerde rol almak isteyen bir aktör olarak kendini konumlandırmıştır (Bardakçı, 2021).

1. Soğuk Savaş Sonrası Ortadoğu’da Avrupa Birliği

Genellikle Avrupa Birliği’nin Ortadoğu’daki çıkarlarının ABD ile ortak olduğu varsayılır hatta benzer hedefler için birlikte hareket ettikleri yazında sıkça yer verilen bir savdır. Elbette iki aktörün bölgede ortak çıkarları mevcuttur; bunların başında terörle mücadele, kitle imha silahlarının yayılmasının engellenmesi, Ortadoğu’da barış ve istikrarın sağlanması, petrol ve doğalgazın uluslararası piyasalara ulaşmasında sürekliliğin güvence altına

alınması gibi başlıklar sayılabilmektedir. Ancak iki aktörün farklı eğilimler sergilediği sorunlar da mevcuttur; örneğin AB, Ortadoğu'daki istikrarsızlığın ana sebebini İsrail-Filistin sorunu olarak görmekte iken, ABD terörizm ve silahların yaygınlaşmasının engellenmesini öncelemekte ve bunu ABD'nin ulusal güvenliğinin korunması hedefiyle savunmaktadır (Yücel, 2011).

Avrupa'ya özgü tarihsel ve jeostratejik çıkarlar nedeniyle Avrupa Birliği ile ABD, bölgedeki politikaları -her zaman- örtüşmeyen iki aktördür. Özellikle AB'nin birlik reaksiyonu ile hareket etmeye çalışması fakat bazı durumlarda ulusal çıkarların devreye girerek bu durumu zorlaştırması gibi sorunlar gerçekleşebilmektedir. Hatta uluslararası krizlerde Avrupa Birliği, genellikle gövdesi ile kafası arasındaki dengesizliğin vurgulandığı eleştirilere maruz kalmaktadır. Özellikle Soğuk Savaşın sona ermesinin ardından bu durum belirginleşmiştir. Hatta AB yetersiz kaldığı Körfez Krizi ve sonrasında Balkanlardaki Savaşlar neticesinde "AB ekonomik bir dev, siyasi bir cüce ve askeri anlamda bir elma kurdu" benzetmesi ile anılmıştır (Erdoğan, 2012).

AB politikasının en temel özelliğini, tarihsel birikimi ile oluşturduğu, silahlı güç kullanımı yerine demokrasi ve siyasi reform yanlısı bir politika benimsemiş olması oluşturmaktadır. Kendisini böyle tanımlayan bir aktör olması da politika oluştururken kararlarını etkilemekte, adımlarını bu yönde atmasına sebep olmaktadır. Ancak, Avrupa'nın Ortadoğu politikalarında göz önüne aldığı en önemli unsur ekonomik ilişkiler olmuştur. Her ne kadar Avrupa normatif değerler üzerinden politika geliştirmek ve bölgesel istikrarı sağlamak gayesinde gibi görünse de, ekonomik öncelikler kimi zaman bu normatif değerlerin gözden çıkarılmasına sebep olagelmıştır. İlerleyen başlıklarda bu süreç tartışılacaktır.

1.1. Barcelona Süreci: Avrupa-Akdeniz Ortaklığı

Avrupa ülkelerinin Ortadoğu ve Kuzey Afrika ile oluşturdukları Barcelona Süreci, ilişkilerin kurumsal ve bölgesel bir yapıya oturması açısından önem taşımaktadır. Avrupa, geçmişten o güne kadarki ekonomik önceliklerini ve bunun güvenlik

politikalarını belirlemedeki etkisini belki de en açık ifade ettiği politika Barcelona süreci ya da diğer adıyla Avrupa-Akdeniz ortaklığıdır. Bu anlaşmaya 12 Akdeniz ülkesi ve 15 AB ülkesi katılmıştır ve 27-28 Kasım 1995'te Lizbon'da dış işleri bakanlarının katıldığı bir konferans ile kurulmuştur (Barcelona Declaration, 1995).

Avrupa ülkelerini Akdeniz'in güney kesimindeki ülkelerle bir araya getirmeyi hedefleyen süreçte, esasında Kuzey Amerika'da oluşturulan ABD, Kanada ve Meksika'yı içine alan NAFTA (Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması) veya Asya'daki ASEAN (Güneydoğu Asya Ülkeleri Birliği) gibi bir serbest ticaret alanı yaratmayı amaçlamıştır. Küreselleşmenin yeni dinamiklerine uyum sağlamaya çalışan bu girişim, benzerleri ile kıyaslandığında pek de orijinal sayılmaz. Yalnızca ekonomik değil, siyasi ve sivil toplum düzeyine de vurgu yapılan süreçte, dolayısıyla üç aktör belirlenmiştir: Politikacılar, teknokratlar ve sivil toplum öncüleri. Avrupa-Akdeniz ortaklığının temel hedefleri: 1) İnsan hakları ve demokrasi ilkeleri temelinde bir barış ve istikrar bölgesi yaratmak, 2) Avrupa Birliği ve onun Akdeniz'deki ortakları arasında bir serbest ticaret bölgesi oluşturarak bir ortak refah bölgesi inşa etmek ve aynı ortaklar arasında, AB'den gelen büyük bir mali destek eşliğinde ekonomik dönüşümü kolaylaştırmak ve ortaklara bu dönüşümün yol açtığı sosyo-ekonomik zorluklarla başa çıkabilmeleri için yardımcı olmak; 3) Bölge halkları arasında karşılıklı anlayışı geliştirmek ve kültürel alışveriş, insan kaynaklarının geliştirilmesi ve sivil toplumlara ve sosyal gelişmeye verilen destek sayesinde özgür ve gelişip serpilerek sivil topluma destek vermek (Amin & Kenz, 2006).

Birbirinden çok farklı olan bu ortaklar arasında sürekli bir diyalog yaratmayı da hedefleyen proje için, bütün alanlarda ve karar alma düzeylerinde çok sayıda buluşma ve alışverişte bulunma ortamı geliştirilmiştir. Sürekli konferanslar ve üst düzey yetkililerin yer aldığı etkinliklerde, "ortaklar arası güvenin tesisi" sağlanmaya çalışılmıştır. Sivil inisiyatifler eşliğinde Akdeniz'in etrafındaki önemli başkentlerde parlamenterler, insan hakları temsilcileri,

sanatçılar, üniversiteliler, basın bir araya getirilmiştir (Amin & Kenz, 2006).

Bütün bu girişimlerle varsayılan liberalleşme ve serbest piyasa reformları ve bölge ülkelerinde devletin rolünün azalacağı, piyasa güçlerinin de gelişip toplum ve siyaset üzerinde etkili olacağı beklentisi olmuştur. Demokrasiye ve siyasi reforma bel bağlamış, ancak asıl girişimini ekonomik olarak sağlamaya çalışan ve 90'lı yıllarda Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da yaşanan piyasa reformlarının kaynağı olan bu süreçte, beklenenin aksine otoriter rejimler daha da güçlenmiş, sembolik varlıkta hareket eden liberal kurumlar, AB'nin zayıf insan hakları vurgusunun peşinden gitmemişlerdir. AB, siyasi reformlara karşı da her zaman daha temkinli bir duruş sergilemiş, hatta demokrasiyi direkt çağrıştıracak programlardan imtina etmiştir. Kısıtlı bütçe ekonomi ve güvenlik politikalarına aktarılmıştır (Küçükkeleş, 2013).

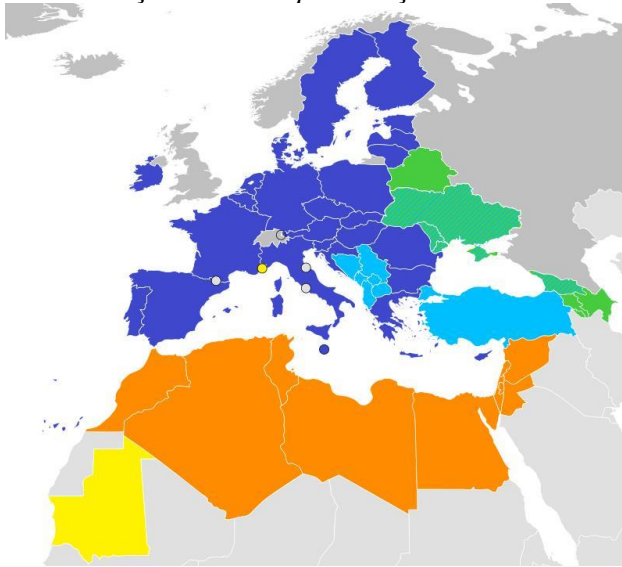
Barcelona süreci, AB'nin şartlılık politikasının bir türevi gibi işlemiştir. Şöyle ki, AB'ye üye olmak için başvuran bir devletin, 'Avrupalı olması' ve siyasi rejiminin 'demokrasiye dayanması' gerekmektedir (Uşul, 2008). Barcelona Süreci, bir tür pozitif şartlılık olarak gelişmiş, ülkelerin demokratik atılımları ve siyasi reformları karşılığında, yardımların ve ilişkilerin artırılacağı vaat edilmiştir. Aşağıdan demokratikleştirme hedefine dayanan bu politikada bazı paradoksal gelişmeler olmuş, örneğin Tunus'ta radikal değişiklikler gerçekleşmiş, Fas gibi ülkeler ise reformlarını yukarıdan birtakım baskılarla sürdürmeye çalışmıştır (Balfour, 2012). Enerji, göç ve güvenlik alanında yapılan ikili anlaşmalar, bu ilişkilerin bölgesel alana yayılmasını sağlayamamıştır, çünkü her ülke Avrupa Birliği ile daha ayrıcalıklı bir ilişki kurma peşine gitmiştir.

Bu yapay 'teknik ve normatif söylem' ile kendi çıkarlarını korumak adına her türlü önlemi alan AB devletleri, kamu sektörlerinin özelleştirilmesi ve yine otoriter iktidar paydaşlarına dağıtılmasına göz yummuşlardır. Orta sınıflar ya da yönetici kesimi paylarını alırken, 'reformların aşağıya itilebileceği' varsayımı ile yalnız bırakılan halk sınıfları yaşam standartlarının daha da

kötüleşmesi ile karşı karşıya kalmıştır. Zayıf alternatif hareketler ise üniversite çevrelerinde kalmış, seferberlikler insani yardım örgütleri ve dini örgütler tarafından düzenlenmiştir (Amin & Kenz, 2006). Dolayısıyla bu süreçler aslında Arap Baharı'na giden yolu hazırlamış, hem siyasi baskılar hem de ekonomik sıkıntıların altında ezilen halk, ödüllendirilen otoriter rejimlere karşı isyanı, kurtuluşun tek çaresi olarak görmüştür. Avrupa yıllardır bölgedeki statükonun sürdürülmesini “bölgesel istikrar” gerekçesi ile teşvik etmiştir. Böylece AB, rejimlerin tutumunu değiştirecek bir koşulluluk durumundansa, pozitif ödüllendirmeye dayanan bir karşılıklı bağımlılık ilişkisini yeğ tutmuştur. Kısacası bölgesel istikrarı demokrasi ve özgürlüğe takas etmiştir (Behr, 2011).

1.2. Avrupa Komşuluk Politikası

Şekil 1. Avrupa Komşuluk Politikası

Avrupa Komşuluk Politikası (ENP):

[AB Üyesi Ülkeler](#)

[AB Genişleme Bölgesi](#)

[Doğu Ortaklığı](#) ENP ülkeleri

[Diğer Avrupa Komşuluk Politikası ülkeleri](#)

Yukarıda Şekil 1’de AB Üyesi Ülkeler ve Avrupa Komşuluk Politikası Ülkeleri gösterilmiştir. Avrupa Komşuluk Politikası – Daha Geniş Avrupa’ya (European Neighbourhood Policy – Wider Europe) giden süreçte bazı önemli noktalara değinmek gerekmektedir. Öncelikle 11 Eylül 2001’de yaşanan saldırılar başta ABD olmak üzere Batı dünyası üzerinde güvenlikçi yaklaşımın arttığı bir yol benimsenmesine yol açmıştır. Demokrasinin doğrudan güvenlikle ilişkisi irdelenmiş ve Arap dünyası ve Ortadoğu’nun demokrasi yoksunluğunun Batı için bir tehdit olduğu öne sürülmüştür. George W. Bush’un birinci döneminde üstünlük kazanan neo-muhafazakârlar, demokrasi ile İslami terörizm arasında bağ kurarak, pragmatik gerekçeler ile ABD’nin Ortadoğu’da demokrasinin yayılmasını sağlaması gerektiğini iddia etmişlerdir (Dalacoura, 2010).

Avrupa Birliği ise ABD tarzı bir demokrasi ihracından yana olmasa da söylem olarak demokrasiyi öncelediği bir döneme geçmiştir. Avrupalı bakanlar ve politika yapıcılar terörizm ile politik önleme arasındaki bağa daha fazla vurgu yapmaya başlamışlar, örneğin eski –ve o dönem AB ülkesi olan- Birleşik Krallık’ın Başkanı Tony Blair “değerlerinin yayılmasından” bahsederken, eski Avrupa Komisyonu temsilcisi Chris Patten “İnsan haklarının teşvik edilmesi terörizm ile savaşın ayrılmaz bir parçası olmalıdır” şeklinde ifadeler kullanmıştır (Youngs, 2004).

Avrupa Komşuluk Politikası ilk kez 15 Nisan 2002’deki Bakanlar Kurulu Konseyi Kararı ile gündeme gelmiş, İspanya Dışişleri Bakanı Joseph Piqueicamps’ın başkanlığında gerçekleşen Lüksemburg’taki 2421. Konsey Toplantısı’nda “Daha Geniş Avrupa: Gelecekteki Genişletilmiş AB ile Doğu Komşuları Arasındaki İlişkiler” ana gündem maddelerinden biri olarak ele alınmıştır (European Commission, 2002). 11 Mart 2003’te de “Daha Geniş Avrupa - Komşuluk: Doğu ve Güney Komşularımızla İlişkiler İçin Yeni Bir Çerçeve” isimli rapor yayınlanmıştır. Raporda Akdeniz’in güneyindeki Fas, Cezayir, Filistin, Lübnan, Mısır, Tunus, Libya, Suriye, Ürdün, İsrail ile yeni bağımsızlığını kazanan Ukrayna, Belarus ve Moldova AB komşuları sayılmıştır. Aday ülke

statüsündeki Türkiye'nin komşuları Irak, İran komşuluk politikası kapsamında yer almazken, yine Norveç ve Rusya da politika dışında bırakılmıştır (Commission of the European Communities, 2003).

Aralık 2003'te kabul edilen yeni Avrupa Güvenlik Stratejisi'nde (European Security Strategy), "Çağımız küreselleşme çağı olsa da coğrafya hala önemli" ifadesi ile Avrupa'nın bu niyeti belirginleşmiştir. Avrupa Komşuluk Politikası, esasında Avrupa Güvenlik Stratejisi'nin ayrıntılandırılmış bir hali sayılmaktadır. AGS, AB'nin çevre ülkeleri ile dış ilişkileri adına somut bir çerçeve oluşturmayı amaçlamıştır. 'İkili Avrupa Komşuluk Politikası Eylem Planı'nda her bir komşu ile ikili siyasi, ekonomik ve sosyal reformlar ile güvenlik iş birliklerine dayanan ve bunu koşulluluk mekanizmaları ile yürüten bir sistem getirmiştir. AGS'nin büyük hedefleri olan ajandasında, bütüncül yaklaşım, her türden enstrümanın kullanımı, ortaklıklar ve çok yanlı kurumların kalıcı bir önleyici politika ve istikrar oluşturması yer almıştır. Bu durum AGS'nde, "Güvenliğimiz için en iyi koruma, iyi yönetilen demokratik devletlerdir. İyi yönetişimin yayılması, sosyal ve politik reformlarla desteklenmesi, yozlaşma ve güç istismarı ile mücadele, hukukun egemenliğinin tesisi, insan haklarının korunması, uluslararası düzenin güçlenmesinin en iyi ifadesidir" şeklinde yer almıştır (Biscop, 2010).

Avrupa'nın aktif bir şekilde kullandığı önleme ve istikrar politikaları ve özellikle de 'pozitif koşulluluk' ile üçüncü ülkelerle yaptığı ikili anlaşmalar, her zaman yararlandığı araçlardır. AGS'nin stratejik tercihlerinin dönüşümünde somutlaştırılması açısından Avrupa Komşuluk Politikası'nda da bu politikalardan faydalanmıştır (Biscop, 2010). AB, her sınır genişlemesinde yeni iç ve dış politikalara yöneldiğinden, bu araçlara sık sık başvurmaktadır. 1 Mayıs 2004'teki genişlemeden sonra, tamamen yeni bir doğu sınırına kavuşan AB'nin doğu ve güneydeki komşuları birbirine yaklaşmış ve Avrupa Komşuluk Politikası Strateji Belgesi bu gelişmeler üzerine 12 Mayıs 2004 tarihinde ilan edilmiştir (European Neighbourhood Policy Strategy Paper, 2004).

Avrupa Komşuluk Politikası, Birliğe üye olma perspektifinin yer almadığı, bunun yerine genişleme politikası tarzında araçların kullanıldığı bir politika olarak hayata geçirilmiştir (Yazgan, 2021). 2004 yılına gelindiğinde, sekiz merkezi ve Doğu Avrupa ülkesiyle Malta ve Kıbrıs Rum yönetimi, 2007 yılında da iki Balkan ülkesi Romanya ve Bulgaristan birliğe dâhil olmuş, birlik yeni komşularla çevrelenmiştir. Komşuluk politikasının araçları, komisyon tarafından Mart 2003'te hazırlanan “Daha Geniş Avrupa Komşuluğu: Doğu ve Güney Komşularımız için Yeni Bir Çerçeve” isimli belgeyle belirlenmiştir. Politikardan ilki, iç pazarın ve pazarla ilgili düzenlemelerin genişletilmesi, komşuluk politikasının ortak ülkeleri ile tercihli ticari ilişkilerin kurulması ve AB pazarının bu ülkelere açılması olmuştur. Yasal göç ve göçmenlerin Avrupa’da çalışmalarını sağlayacak yeni düzenlemeler yapılması, birlik içinde yoğunlaştırılmış iş birliği, çatışma ve kriz yönetimlerinde birliğin daha etkin politik müdahalede bulunması gibi konular da hedefler arasında yer almıştır. İnsan haklarının geliştirilmesi ve kültürel iş birliği ve sivil toplumun desteklenmesi konuları da hedefler arasında yer almıştır (Commission of the European Communities, 2003).

Avrupa Komşuluk Politikası, sınırların yakınlaştırılarak istikrarın, güvenliğin ve refahın teşvik edilmesi temel ilkesi ile hareket etmiştir (European Commission, 2015). Esasında kapsadığı ülke ve bölgeler ile bir “arkadaşlar halkası” (ring of friends) ile uzun vadede iç pazara entegrasyon ve ekonomik kalkınma hedeflenmiştir. Ancak Avrupa Akdeniz Ortaklığı’ndan farklı olarak hiç olmadığı kadar ‘güvenlik ve istikrar’ vurgusu içermektedir. Ayrıca Avrupa-Akdeniz Ortaklığındaki bölgeselcilik yaklaşımından uzaklaşarak “farklılaştırılmış iki taraflılık” ilkesi ile şekillendirilmiştir (Panebianco, 2010).

Genişlemenin çıkarlarını komşu ülkeler ile paylaşma ve yeni jeopolitik alanların dezavantajlarına karşı da birlikte mücadele etme amacı taşıyan politika, aslında Barcelona sürecinin gayelerini paylaşıırken, diğer yandan eski ve yeni komşuları ile yalnızca bir dış politika bağı kurmaktan ziyade bir çeşit entegrasyon hedeflemiştir. AB, bu sayede üyelik bazında bir anlaşma gerçekleştiremeyeceği

komşularına somut bir alternatif sunarak, uzun vadede ilişkilerini geliştirmek istemiştir (Kahraman, 2006).

Türkiye başından beri AB'ye üyelik sürecinde yer aldığı için Avrupa Komşuluk Politikası'nda yer almamıştır. Yine 2003'teki Komisyonda yer alan Bulgaristan ve Romanya da üyelik sürecini tamamlamaları nedeniyle Avrupa Komşuluk Politikası üye ülkeler listeden çıkarılmışlardır. 2006'da "Avrupa Komşuluk Politikası Stratejisinin Güçlendirilmesi" dokümanı yayınlanmış ve Komisyon komşuların çoğu ile ekonomik ve politik ilişkilerin yürütüldüğünü ve reformlar yapıldığını belirtmiştir. Ancak reformların hız kazanması gerektiği Komisyon tarafından belirlenerek, AB'nin teşviklerini artırması kararına varılmıştır. Bunlar; ortak alanlar olan enerji, dağıtım, çevre, araştırma, göç, sınır yönetimi gibi olanlarda diyalogun geliştirilmesi; daha fazla insan-insana ilişki kurulması; ilgili Avrupa Komisyonu ajansları ve programlarına katılımın artırılması; partnerler arasında bölgesel iş birliğinin artırılması; çatışma alanlarını da kapsayan siyasi ve dış politikaların artırılması; Komşuluk Yatırım Fonları ve Yönetişim Kolaylıkları şeklindeki fonlara ulaşım fırsatlarının artırılması olmuştur (Jesus, 2010).

2000'lerin ikinci yarısında ABD'nin öncülüğünde reel politik etkinin artışı, AB'yi de etkilemiştir. Ancak sonrasında siyasi söylemden ziyade ekonomik ilişkilerin yeniden popülerleştiği bu dönemde, Fransa 2008 yılında Akdeniz için Birlik (Union for the Mediterranean) girişimi önerisi ile gelmiştir. Bu girişim Avrupa'nın yeniden jeo-ekonomik bir yönelime girdiğinin ispatıdır. Fransa Libya ile petrol anlaşmalarını genişletmiş, Almanya ve İngiltere Körfez ülkeleri ile savunma ticaretini artırmış, Fas, Ürdün, Libya gibi ülkeler ile terör, uyuşturucu ve göç gibi konularda anlaşmalar imzalanmıştır (Küçükkeleş, 2013).

Avrupa Komşuluk Politikası koşulluluk konsepti, tabii ki genişleme politikaları ile ayrılmaz bir ilişki içerisinde gelişmiştir. Özellikle AB'nin en büyük genişlemesi olan 2004'ten sonra, Avrupa Komşuluk Politikası ülkelerinin bir yandan AB üyeliği beklentisine sahip olması, koşulluluk mekanizmasının altını oyarak ikili ilişkileri

zayıflatmıştır. İlk taslağına bakıldığında Avrupa Komşuluk Politikası'nın kendi belirsizliği malum olan AB'ye bir alternatif olamayacağı açıktır. Bu nedenle AB, her üye devlet –özellikle son üye olanlar- ile kendi tercihleri ve çıkarları doğrultusunda ikili ilişkiler kurmuştur. Özellikle Ukrayna, Moldova ve Gürcistan gibi üyelik beklentisi olan ülkeler Avrupa Komşuluk Politikası'nın meşruluğunu etkilemiştir. Yine de birçok ülke, vize serbestliği, birlikte olan anlaşmaların genişletilmesi, finansal ve teknik destekler gibi teşviklerin cazibesi ile reformlara gitmiştir. Ancak literatür göstermiştir ki, politik reformların getirisi, rejimleri sarsma maliyetlerini karşılayacak ölçüde olmayabilmektedir. Nihayetinde Avrupa Birliği koşulluluğunun verimliliği maliyet-kar hesabına dayanmaktadır. Birçok yazar, 2004 genişlemesine bağlı olarak, üyelik beklentisinin olamayışının Avrupa Komşuluk Politikası'nın etkinliğini azalttığını, buna bağlı olarak da AB'nin koşulluluğunun etkisi ve dönüştürücü gücü azalmaktadır. Ayrıca üyelik beklentisinin yokluğu, vize serbestliğini, Avrupa Komşuluk Politikası üyesi ülkeler için en önemli teşviklerden biri haline getirmekte, ancak güney komşuları için yakın zamanda böyle bir durumun gerçekleşmesi pek mümkün görünmemektedir (Kostanyan vd., 2017).

AB, güneydeki ve doğuda bazı komşuları üzerinde kendisinin talep ve standartlarına uymadıkları zamanlarda negatif koşulluluk aracını devreye sokmuştur. Özellikle politik koşullandırmanın, yeni ikilemlere sebep olduğu ve çözdüğü problemlerden daha çok problem yarattığı belirtilmektedir. Aynı şekilde Tunus, Mısır, Libya ve Suriye'de Arap Baharı döneminde ortaya çıkan süreçlere uygulanan yaptırımlarla, dönüşümün destekleneceği düşünülmüştür. Ancak yaptırımlar –özellikle Suriye örneğinde görüleceği üzere- kan akmasını engelleyememiştir. Sonrasında devrimleri desteklemeye mecbur kalan AB ve ABD, kendi imajlarını kurtarabilmek adına negatif mesajlar vermekten vazgeçmiştir. 25 Mayıs 2011'de yayımlanan “Değişen Komşuluğa Yeni Cevap” (New Response to a Changing Neighbourhood) isimli belgede, “Üç M”nin (market-money-mobility) altı çizilmiş ve ‘more

for more’ pozitif koşulluluk, ‘less for less’ de negatif koşulluluk olarak yer almıştır. “derin demokrasi” ise yenilenen Avrupa Komşuluk Politikası’nın asıl amacı olarak duyurulmuştur (Kostanyan vd., 2017).

Avrupa-Akdeniz Ortaklığı’nın, Avrupa Komşuluk Politikası’nın devamı olduğu yorumları mevcutsa da ikisi çok farklı programlara sahiptirler. Aslında Avrupa Komşuluk Politikası Avrupa-Akdeniz Ortaklığı’nın yerine geçmiştir. Avrupa-Akdeniz Ortaklığı’nın bölgeselcilik politikasının terk edilmesi ve ikili ilişkilere yoğunlaşılması dışında, Avrupa Komşuluk Politikası karşılaşılan zorluklar karşısında yeni enstrümanlar ve yaklaşımlar sunmuştur, sembolik olarak Avrupa-Akdeniz Ortaklığı varlığı devam ediyor gibi görönse de operasyonel anlamda değildir (Panebianco, 2010).

Avrupa Komşuluk Politikası’nın negatif koşulluluğu daha fazla kullandığı ve iç çatışmalar, savaş, göç gibi nedenlerle ikili ilişkilerden de son yıllarda alt bölgesel alanlara evirilen bir politika izlediği görölmektedir. Avrupa’nın insan hakları, demokrasi iyi yönetişim ve güvenlik-demokrasi ikilemi anlatısının önemsizleştiği, özellikle 2011’den sonraki dönemde bazı yapısal problemler görölmeye başlanılmış ve AB’nin Akdeniz bölgesindeki etkinliğinin ve verimliliğini belirlediği görölmüştür. Barcelona süreci ile ulaşılmaya çalışılan homojenlik, aradan 20 yıl geçmesine karşın, Akdeniz’de hiçbir zaman gerçek olmamıştır. Sürekli tekrarlanan ‘bölge inşası’ ya da Avrupa-Akdeniz vurgusu, 2008’de Avrupa Komşuluk Politikası’ndan da sonra yayınlanan “Akdeniz için Birlik”te (Union for Mediterranean) de hala yer almaktaydı. Avrupa Komşuluk Politikası’nın 2015’teki revizyonunda ise artık ‘bölge inşası’ fikri tamamen terk edilmiş ve Avrupa-Akdeniz referansı yerine yalnızca ‘bölge’ kelimesi çok seyrek biçimde kullanılmıştır (Isaac, 2016).

şubat 2022’de Rusya’nın Ukrayna’yı işgal etmesi sonucu çıkan savaş sonucu Ukrayna adına süreç yön değiştirmiştir. Avrupa Komşuluk Politikası üye ölkelerinden olan Ukrayna, savaşın

başlamasının hemen ardından AB üyeliğine başvurmuştur. Esasında bahsedildiği gibi Avrupa Komşuluk Politikası kapsamında yer alan ülkelerin AB genişlemesine dahil olması söz konusu olmamaktadır. Ancak AB, Rusya ile savaş halinde bulunan Ukrayna'ya Haziran 2022'de katılım sürecine dahil ederek ilk adım olan “aday ülke statüsünü” vermiştir. Bunun için de yapısal reformların sürdürülmesini, yolsuzlukla mücadele edilmesini ve oligarkların kalıcı etkisinin azaltılmasını talep etmiştir (Er, 2023).

2. Suriye Savaşı Sonrası AB'nin Ortadoğu Politikası

Arap baharı ve sonrası süreçte beklenen pek çok tehdit gerçek oldu: devlet başarısızlığı, kitlesel göç ve mülteci krizleri, silahlı çatışmalar ve terörist faaliyetlerdeki artış. Tüm bu gelişmeler bölgenin pek çok bölgesel ve uluslararası aktör tarafından ekonomik ve politik etkilere açık hale gelmesine neden olmuştur. ABD, Rusya, Çin ve Körfez Ülkeleri gibi birçok aktörün güç ve etki yarışı, Avrupa Birliği'nin bölgedeki etkisine zarar vermiştir (Isaac, 2016). AB de bu durumu Avrupa Komşuluk Politikası 2015 versiyonunda kabul etmiştir: “Avrupa Birliği, bölgedeki birçok zorluğu tek başına çözemez, kaldırıcın da sınırları vardır” ifadesini kullanmıştır (European Commission, 2015). AB, özellikle Arap Baharı sürecinde, ortak bir dış politika yürütmeye yetersiz kalmış, devletlerin kendi çıkarlarına uygun bireysel politikaları uygulamasına ve bocalamasına sebep olmuştur. AB içerisinde, Libya'ya askeri müdahale, Tunus yönetimine destek verme vs. gibi konularda ciddi fikir ayrılıkları yaşanmış, Fransa, Almanya, İngiltere, İtalya arasındaki politika çatışmaları birlik görüntüsü vermekten uzak bir tablo çizmiştir (Erdoğan, 2012).

Diğer yandan, Avrupa Komşuluk Politikası'nın teşvikleri olarak bilinen ‘3 M’i, reform için somut adım atan ülkelere sağlanmış ve 6,9 milyar avroluk kaynak yaratmıştır. Arap Baharı sürecinde ise bu kaynak miktarına 2011 ve 2012 yılında 1,2 milyar Avro eklenmiştir. SPRING (Support for Partnership, Reforms and Inclusive Growth) programı kapsamında da 2011 ve 2012 yılında 350 milyon Avro destek daha sağlanmıştır. “more and more”

kapsamında reforma sağlayan ve demokrasi inşasına başlayan her ülke için –Tunus, Mısır vs.- ayrı kaynak yaratılmıştır. Pozitif koşulluluk rneği sayılabilecek bu uygulamaların yanında Suriye için durum farklı olmuştur. Koşulluluğun negatif tarafı olarak Suriye’de tam bir “less and less” ilkesi işlemiştir. Öncelikle Suriye’deki ayaklanmaların bastırılması ve rejimin razı edilmesine uğraşılmış, ancak sonra sivillere uygulanan şiddet neticesinde yaptırımlar devreye girmiştir. Görüşmelerin ve işbirliğinin dolayısıyla Avrupa Komşuluk Politikası’nın askıya alınması, anlaşmalar ve desteklerin çekilmesi söz konusu olmuştur (Balfour, 2012) 9 Mayıs 2011’de yayımlanan Avrupa Konseyi kararı ile Suriye’ye yönelik silah ambargosu, şiddet eylemlerine karışanların mal varlıklarına el konulması, seyahat kısıtlaması yaptırımları onaylanmıştır (Official Journal of the European Union, 2011).

AB, 2011 yılına kadar Avrupa Komşuluk Politikası kapsamında ekonomik ilişkiler bağlamında özellikle enerji arz güvenliğinin sağlanması adına Ortadoğu ile ilişkileri istikrarlı tutmaya çalışan bir politika yürütmeye gayret etmiştir. Buna göre iş birliği diyalog süreçlerini içeren yumuşak güç odaklı bir politika gerçekleşmiştir. Arap Baharı ile bu durum hızla değişmiş, AB’nin bölgedeki liberal demokratik değişime önderlik etmek yerine, siyasi ve ekonomik istikrarın korunması adına yürütülen politikaların bölgedeki baskıcı rejimleri beslediği grlmştr (Ultan, 2022).

Mart 2017’de yayınlanan Avrupa Parlamentosu ve Konseyi Müşterek Muharebesi’nin “Suriye’ye Yönelik AB Stratejisinin Unsurları” isimli belge, AB’nin, Birleşmiş Milletler barış stratejisi kapsamında kalıcı bir siyasi çözüme katkıda bulunmak için, güvenilir bir siyasal geçişten sonra, istikrarı sağlamaya anlaşmadan sonra yeniden yapılandırmaya yardımcı olmak gayesi taşıdıklarını ifade etmektedir. Rejimle 2011’de askıya alınan ikili ilişkilerin ardından, AB’nin IşİD/DAEş ile olan savaş ve Irak için bölgesel stratejinin de gözden geçirildiği belirtilmiştir. AB’nin Suriye krizine yanıt olarak 2011’den itibaren Suriye’ye ve bölgeye 9,4 milyar avrodan fazla yardım yaparak bunun, AB’yi en büyük bağışçı konumuna getirdiği belirtilmiştir. Suriye’ye yönelik amaçlar ise;

siyasi sürece geçiş, siyasi muhalefetin güçlendirilmesi, demokrasi, insan hakları ve ifade özgürlüğünü teşvik, aşırıcılık ve mezhepçiliğe karşı ulusal bir uzlaşma sürecinin sağlanması, Suriyelilerin hayatlarının kurtarılması olarak açıklanmıştır (Avrupa Komisyonu, 2017).

Avrupa Komşuluk Politikası'nın öncesi ve sonrası gerçekleşen süreçlerde, AB'nin normatif güç imajına belki de en fazla meydan okuyan Arap Dünyası'ndaki demokratik ayaklanmalar olmuştur. AB bir yandan demokrasiyi desteklediğini iddia etmiş, diğer yandan ise Avrupa Komşuluk Politikası kapsamında Akdeniz üzerinden gelen göçü engellemeye çalışmıştır. Ayrıca bölgedeki petrol kaynaklarını ve bu ülkelerle olan ticari ilişkilerini korumak adına da Arap dünyasındaki otoriter rejimleri destekleyen bir tavır almıştır. Dolayısıyla “daha geniş Avrupa” ideali, Avrupa fikirlerini taşıyamadan yüzeysel ekonomik ilişkiler bağlamında gerçekleşebilmiştir (Diez, 2013)

Sonuç

AB'nin Arap Baharı öncesi Ortadoğu bölgesine yönelik politikaları genel olarak bir yandan demokrasi ve insan haklarının bölgede yayılmasına yönelik bir yandan da güvenlik ve ekonomik istikrara dayanan bir politika yürütmüştür. Bölgedeki sivil topluma ve bu değerleri destekleyen kurumlara destek vererek aynı anda da bölgenin kültürel yapısının da korunmasının hedeflenmiştir. Ancak bölgenin iç dinamiklerini etkileyen en önemli gelişme, piyasa serbestleşmesine ve ekonomik ilişkilerin devamına dayanan piyasa reformlarının halkın üzerinde yarattığı etkide olmuştur.

AB'nin, Barcelona Süreci ile başlayan ve Avrupa Komşuluk Politikası ile devam eden politikalarıyla, Ortadoğu bölgesini Arap Baharı'na taşıyan süreci hızlandırdığı ifade edilmektedir. Arap Baharı süreci başladıktan sonra ise hem bölgeye yönelik politika konusunda kararsızlıklar yaşamış, hem de insani ve mali yardım ile ciddi yaptırım ve uygulamaları kısa süre içerisinde kullanarak, yoğun bir müdahale süreci yaşanmıştır. Ancak yine de AB'nin, bölgeye yönelik temel politikalarını büyük bir değişime uğrattığını

söylemek pek mümkün değildir. Son yıllarda daha sesli bir şekilde savunduğu güvenlik temelli politikaların ve bölgenin istikrarsızlaşması neticesinde giderek artan göç akınları ile baş etme yöntemlerinin, kendi kuruluşundan itibaren savunduğu normatif değerlerden uzaklaştığını söylemek mümkündür.

AB, Suriye’de bir rejim değişikliğinin, zamana yayılan siyasi, ekonomik ve diplomatik yaptırımlarla gerçekleşmesi taraftarı bir politika izlemektedir. Siyasi yaptırımlar sayesinde Suriye yönetimi uluslararası alanda yalnızlaşacak ve ekonomik yaptırımlarla da rejimin kaynağı ve güvenlik donanımı yok olacaktır. Siyasi muhalefetin ve sivil toplumun desteklenmesi de toplumsal hareketin yönlendirilmesini sağlayacaktır. Libya sürecinden sonra Suriye’ye karşı temkinli bir politika izlenmiştir.

Suriye’deki rejimin ve aktörlerin geleceğinin belirsizliği devam etse de, 13 yıldır devam eden savaşın sonucuna yaklaşıldığı düşünülmektedir. AB, yıllardır istikrar üzerine kurduğu Ortadoğu politikasını Suriye’de istikrarsızlık üzerinden sürdürmek zorunda kalmıştır. Birçok bölgesel ve uluslararası aktörün etkin olduğu ülkedeki, herhangi bir rejim değişikliğinin ardından söz sahibi olmak için masada yerini almıştır. ‘Suriye’ye Yönelik AB Stratejisinin Unsurları’ belgesinden de bu durum anlaşılmaktadır. Suriye’nin yeniden yapılandırılması sürecinin desteklenmesi adına yürütülecek politikalar şimdiden belirlenmiştir.

Ancak AB’nin Ortadoğu’da yıllar içinde izlediği genel politikaya karşın, Arap Baharı ve Suriye Savaşı ile aldığı tavır, kendi çıkarlarının, normatif değerlerden üstün olduğu izlenimi yaratmaktadır. Özellikle Suriye Savaşı’ndan sonra oluşan göçü sınırlarının dışında tutmak istemesi, göç meselesinde insan hakları perspektifinden bakmayarak sert adımlar atması bu savı güçlendirmektedir. AB’nin “komşularıyla” ilişkisinin geleceği, yıllardır inşa ettiği ve savunduğu demokratik ve normatif değerleri bundan sonra ne ölçüde uygulayabileceğine bağlı olarak değişecek gibi görünmektedir.

Kaynakça

Amin, S. & Kenz, A. E. (2006). *Avrupa ve Arap Dünyası Yeni İlişkinin Seyri ve Olasılıkları* (Kemal Ülker, Çev.) İstanbul: Versus Yayınları

Avrupa Birliği (1995). Barcelona Declaration Adopted at the Euro-Mediterranean Conference.(12/01/2024 tarihinde https://www.ab.gov.tr/files/ardb/evt/1_avrupa_birligi/1_10_Akdeniz_politikasi/Barcelona_Declaration_28_11_1995.pdf adresinden ulaşılmıştır)

Avrupa Komisyonu (2017) Suriye'ye Yönelik AB Stratejisinin Unsurları. (25/03/2022 tarihinde https://eeas.europa.eu/sites/eeas/files/tr_joint_communication_elements_eu_syria_strategy_courtesy_translation.pdf adresinden ulaşılmıştır)

Balfour, R. (2012). *EU Conditionality After Arab Spring*, 16 Papers IEMed, Barcelona: European Institute of the Mediterranean.

Bardakçı, M. (2021) Jeopolitik Bir Aktör Olarak Avrupa Birliği'nin Ortadoğu'daki ve Kuzey Afrika'daki Rolü, Panorama, (26/05/2024 tarihinden <https://www.uikpanorama.com/blog/2021/02/13/jeopolitik-bir-aktor-olarak-avrupa-birliginin-ortadogu-ve-kuzey-afrikadaki-rolu/> adresinden ulaşılmıştır).

Behr, T. (2011). *The EU and Arab Democracy, Hard Choices The EU's Options in a Changing Middle East*, FIIA Report 28, Helsinki: Finnish Institute of International Affairs. (16/06/2024 tarihinde https://www.fiia.fi/wp-content/uploads/2017/01/fiia_28_behr_web.pdf adresinden ulaşılmıştır)

Biscop, S. (2010). The ENP, Security and Democracy in the Context of European Security Strategy, *The European Neighbourhood Policy in Perspective*, Richard G. Whitman and Stefan Wolff (Eds.), Hampshire: Palgrave Macmillan.

Commission of the European Communities, Communication from the Commission to the Council, Wider Europe-Neighbourhood: A New Framework for Relations with our Eastern and Southern Neighbours , COM (2003), (07/03/2024 tarihinde https://www.ab.gov.tr/files/ardb/evt/1_avrupa_birligi/1_9_komsuluk_politikolari/Communication_from_the_Commission_to_the_Council_and_the_European_Parliament_11_3_2003.pdf adresinden ulaşılmıştır).

Dalacoura, K. (2010). US Foreign Policy and Democracy Promotion in the Middle East: Theoretical Perspectives and Policy Recommendations, *Ortadoğu Etütleri*, Vol.2, No:3, July 2010, 57-76.

Diez, T. (2013) Normative Power as Hegemony, *Cooperation and Conflict*, 48(2), 194-210.

Er, A. B. (2023) Avrupa Komşuluk Politikası Ekseninde Rusya-Ukrayna Savaşı Üzerine Bir Değerlendirme, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl 10, Sayı 67, 614-628.

Erdoğan, M. (2012). Avrupa Birliği'nin Suriye Politikası", Suriye Krizinde Bölgesel ve Küresel Aktörler, Birol Akgün (Ed.), Stratejik Düşünce Enstitüsü.

European Commission (2002), 2421st Council meeting – General Affairs - Luxembourg, 15 April 2002. (23/06/2024 tarihinde https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/PRES_02_91 adresinden ulaşılmıştır).

European Commission (2015), Joint Communication to The European Parliament, The Council, The European Economic and Social Committee and The Committee of The Regions Review of the European Neighbourhood Policy, (SWD (2015) 500 final), (18/05/2024 tarihinde https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/document/download/02c6725a-5f26-4d24-a2ab-589c2ec42ece_en?filename=151118_joint-communication_review-of-the-enp_en.pdf adresinden ulaşılmıştır)

European Neighbourhood Policy Strategy Paper, 2004, (27/07/2024 tarihinde https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/system/files/2019-01/2004_communication_from_the_commission_-_european_neighbourhood_policy_-_strategy_paper.pdf adresinden ulaşılmıştır).

European Union External Action (2024). European Neighbourhood Policy Website.(22/07/2024 tarihinde https://www.eeas.europa.eu/eeas/european-neighbourhood-policy_en#:~:text=The%20ENP%20builds%20on%20the,human%20rights%20and%20social%20cohesion adresinden ulaşılmıştır)

Isaac, S. K. (2016). EU Action in the Mediterranean: Structural Impediments Post-2011, *Middle East Policy*, Vol.23, No:4, Winter 2016, 92-102.

Jesus, C. E. (2010). The ENP and the Middle East, In R. G. Whitman and S. Wolff (Eds.), *The European Neighbourhood Policy in Perspective*, (pp.247-256) Hampshire: Palgrave Macmillan.

Kahraman, S. (2006). The European Neighbourhood Policy: A Critical Assessment, *Ankara Review of European Studies*, Vol. 5 No:3, 13-46.

Kostanyan, H., Blockmans, S., Remizov, A., Slapakova, L. & Van der Loo, G. (2017) *Assessing European Neighbourhood Policy*, H. Kostanyan (Ed.) London: Rowman & Littlefield International.

Küçükkeleş, M. (2013). AB'nin Ortadoğu Politikası ve Arap Baharı'na Bakışı, *SETA Analiz*, Sayı 63, Ocak 2013.

Official Journal of the European Union (2011). Concerning Restrictive Measures in View of the Situation in Syria, 2011. (25/07/2024 tarihinde <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2011:121:0001:0010:EN:PDF> adresinden ulaşılmıştır)

Panebianco, S. P. L. (2010). The EU and the Middle East, In , F. Bindi (Ed.), *The Foreign Policy of the European Union Assessing*

Europe's Role in the World (pp. 183-197) Washington: Brookings Institution Press.

Sönmez, S. (2010) Avrupa Birliği'nin Komşu Bölgelere Yönelik Siyasal Açılımı: Avrupa Komşuluk Politikası, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Vol. 7, Sayı. 14, 113-122.

Utan, M. Ö. (2022) Avrupa Birliği'nin Ortadoğu Politikasının Gelişimi, *Journal of Applied and Theoretical Social Sciences*, 4(1), 1-18.

Usl, A. R. (2008). Avrupa Birliği'nin Demokrasi/Siyasi Şartlılığında Çekme-İtme Dengesi ve Bu Dengenin Bozulması, *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, Cilt 5, Sayı 17, 105-125.

Yazgan, H. (2021) Brexit'in Avrupa Birliği'nin Genişleme Politikası ve Avrupa Komşuluk Politikası'na Etkileri, *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, Cilt 20, Özel Sayı: Brexit, 267-289.

Youngs, R. (2004). Europe's Uncertain Pursuit of Middle East Reform, *Carnegie Papers Middle East Series*, Number 45, Washington: Carnegie Endowment for International Peace.

Yücel, Z. (2011). AB'nin Ortadoğu Perspektifinden Suriye Politikası, *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, Cilt 9, Sayı 16, 85-98.

